

tarih® evresi

İki Aylık Tarih ve Kùltür Dergisi

Prof. Dr. Kemal ARI
ARMAĞAN ÖZEL SAYISI

ŞUBAT-2023

www.tarihcevresi.com

ISSN: 1303-3876



Ve Köşebaşlarından Sesler:

Bir Gün, Sen De Göçtün Gittin..."

Atatürk, Çağdaşlaşmak, Devrim Ve Cumhuriyet

Atatürk'ün Dil Ve Tarih Anlayışı

Bir Tarih Araştırma Konusu Olarak Mübadele

Bir Göç Öyküsü : "Mübadele"

Atatürk, Cumhuriyet Ve Demokrasi

**19.Yüzyıldan 20. Yüzyıla Uzanan Süreçte Balkanlar'dan Türkiye'ye
Yönelik Göçlerin Nitelik Ve Boyutlarını Belirleyen Temel Etkenler**

Büyük Taaruzda Süvariler Ve İzmir'e Yürüyüş

Atatürk'ün Yazarlığı Ve Gazeteciliği

Cihan Harbi kaotik bir ortam yaratmış, savaş ertesini yeni bir çağ doğmuştu.

İmparatorluklar sona ermiş, ulus-devletler çağı damgasını vurmuştu.

Osmanlı'nın küllerinden ise Atatürk'ün önderliğinde yeni bir Türkiye doğuyordu.

Yüz yıllık gelişimi süreklilikler ve kesintiler bağlamında ele alan

Atatürk – Kurucu Felsefenin Evrimi ana kaynaklara iniyor, Atatürk'ün Çankaya kitaplığının ve sofrasının çağdaş Türkiye'nin oluşumunda ne denli önemli işlev gördüğünü ortaya koyuyor.



Atatürk – Kurucu Felsefenin Evrimi
Zafer Toprak
528 sayfa

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

Dergiden;

"Şubat Özel Sayısı"nda Prof. Dr. Kemal ARI'nın Ve Köşebaşlarından Sesler: Bir Gün, Sen De Göçtün Gittin, Atatürk, Çağdaşlaşmak, Devrim Ve Cumhuriyet, Atatürk'ün Dil Ve Tarih Anlayışı, Bir Tarih Araştırma Konusu Olarak Mübadele, Bir Göç Öyküsü: "Mübadele" , Atatürk, Cumhuriyet Ve Demokrasi, 19. Yüzyıldan 20.Yüzyıla Uzanan Süreçte Balkanlar'dan Türkiye'ye Yönelik Göçlerin Nitelik Ve Boyutlarını Belirleyen Temel Etkenler, Büyük Taaruzda Süvariler Ve İzmir'e Yürüyüş, Atatürk'ün Yazarlığı Ve Gazeteciliği, makaleleri ile karşınızdayız.

Tarih Çevresi Dergisi

tarih evresi

Aylık Tarih ve Kültür Dergisi

Prof. Dr.
Kemal ARI
ARMAĞAN ÖZEL SAYISI

ŞUBAT - 2023

Sahibi
MT PROMOSYON MATBAA

Yazı İŞleri Müdürü
Ogün Nuri TAŞ

Yayın Yönetmeni
Nesim ŞEKER

Yayın Kurulu
Doç. Dr. Nesim ŞEKER, Doç. Dr. Nurten KILIÇ,
Doç. Dr. Birsen BULMUŐ, Doç. Dr. Umut ÖZGÜR.

İrtibat
Tel: (0312) 256 74 92 - 0505 677 22 35
tarihdergisi@gmail.com

Bu dergi Hacettepe, Boğaziçi, Bilkent, ODTÜ niversitelerinde bulunan Doktorlar,
Doçentler ve Master Ğrencileri tarafından iki ayda bir yayımlanır.
Dergiye gönderilen yazılar basılmaz ise istenmesi halinde iade edilir.
Dergide yayınlanan yazıların içeriğinden yazı sahipleri sorumludur.

Basım
MOOMELL REKLAM BASIM YAYIN
Tel: +90 (533) 978 42 84

İÇİNDEKİLER

Ve Köşebaşlarından Sesler:

Bir Gün, Sen De Göçtün Gittin..."	6
Atatürk, Çağdaşlaşmak, Devrim Ve Cumhuriyet	12
Atatürk'ün Dil Ve Tarih Anlayışı	21
Bir Tarih Araştırma Konusu Olarak Mübadele	31
Bir Göç Öyküsü : "Mübadele"	40
Atatürk, Cumhuriyet Ve Demokrasi	48
19.Yüzyıldan 20. Yüzyıla Uzanan Süreçte Balkanlar'dan Türkiye'ye Yönelik Göçlerin Nitelik Ve Boyutlarını Belirleyen Temel Etkenler	58
Büyük Taaruzda Süvariler Ve İzmir'e Yürüyüş	70
Atatürk'ün Yazarlığı Ve Gazeteciliği	83

"VE KÖŞEBAŞLARINDAN SESLER: BİR GÜN, SEN DE GÖÇTÜN GİTTİN..."

Prof. Dr. Kemal ARI

Ünlü Fransız yazar Victor Hugo, bir sözünde; “Kitaplık kurmak, tapınak yapmak kadar kutsaldır” demiş. 19. Yüzyılın en önemli Fransız yazarlarından birisi olan Victor Hugo, Napolyon’un generallerinden birisinin oğlu. Sorunlu bir aile ortamında büyümüş; ama yazarlığı ve hayal gücünün genişliği nedeniyle yüzyılların dâhisi sayılıyor. Daha çok Sefiller adlı romanıyla tanınan ve ünlenen yazar, kitaplığı “kutsallık” kavramıyla anlatmaya çalışmış.

Kutsallık deyimi bana tapınak sözcüğünü anımsatıyor nedense; belki de sezgisel olarak; ama ne yalan, içimde bir ses de, bu değerlendirmenin doğru bir değerlendirme olmadığını söylüyor. Kutsalını insan yaratır; ona ruh dünyasında bir yer verir; sonra da yarattığına tapınır... Tapınmanın özünde ise dogmalar yatar. En azından pagan din anlayışlarında hep böyle olmuş. Bu tinsellik, gidererek tinselliğin yapıtları olan tapınaklar, kişinin ruhsal varlığıyla ilgili bir şey. Kitaplıkları, dogmalarla anlatabileceğimiz tapınaklarla eş değerli görmek ne derece doğru, bilemiyorum. Ancak bilginin biriktiği, insanoğlunun imbik imbik aklından ve belleğinden geçirerek ortaya koyduğu bu bilginin gelecek kuşaklara aktarıldığı kütüphaneler geçmişle gelecek arasında bir köprü oluşturmuyor mu?

Geçmiş de kütüphanede gelecek de..

Ya günümüz? Günümüz nerede?

Günümüz de bir açıdan bakılınca aslında, her yönüyle kütüphanelerde. Günümüzü anlayıp yorumlamanın, bunu yaptıktan sonra da duygu ve bedensel duruşumuzu belirlemenin yolu bilginin toplandığı ortamlara yönelmek değil mi? Burada kütüphane deyimini dar anlamıyla ele aldığımın tabi ki farkındayım. Bilginin kaynağını bugün, yalnızca dört duvar arasında, kimi zaman kasvetli, kimi zaman da albenisi yüksek kitaplardan oluşan ortamlar olarak algılamıyorum. Sanal kütüphaneler oluştu artık; bilgi, algılamakta güçlük çektiğimiz bir boşlukta yüzüp duruyor; üstelik her geçen gün büyüyerek ve semirerek... Parmaklarımızın ucunda çok şey; dokunduğumuz anda karşımızda beliriveriyor. İnsanoğlu, tapınakların bile başaramadığı mucizeleri gerçekleştirdi bilişim ve kuantumla; bilgi toplumunun da ötesine geçti.

Yine de düşünmek gerekiyor:

Bu sihirli aleme yolculukta, o yolun taşlarını tek tek kütüphaneler oluşturmadı mı?

*Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Memleket sevdasıyla.

TEMİZ
DENİZLER İÇİN
DENİZ
SÜPÜRGESİ



TEMİZ
DENİZLER İÇİN
ÇOCUKLARA
ÇEVİRİM İÇİ EĞİTİM



TEMİZ
DENİZLER İÇİN
GEZİCİ EĞİTİM
OTOBÜSÜ



DenizTemiz Derneği / TURMEPA'yla el ele verdik. Denizlerimizdeki atıkları temizlemek için çalışıyor, on binlerce gencimizin temiz denizler için eğitilmesine katkı sağlıyoruz. Dünyaya iyi bakıyoruz, geleceği iyi bakıyoruz.



Hıristiyan skolastizmi çok tanrılı dinlere duyduğu öfkeyle, antik dönemdeki akıl çağından kalmış kimi zaman ceylan, kimi zaman tavşan derisiyle kaplı yapıtları “hak ile yeksan/ yerle bir” etti. Bu vahşi öfke Sokrates, Pratoğoras, Ksanaphon, Platon, Aristo gibi büyük dâhilerin yapıtlarını kütüphanelerde bulup ayaklar altında parçalarken, yalnızca kütüphaneler yerle bir olmadı; aklın devreden çıkıp, dogmaların egemen kılındığı o ortamda insanlık koskoca bir karanlığa gömülürdü. Akıl, ancak Rönesans’la birlikte kendine gelip, olabildiğince topluma ve siyasete çeki düzen verirken, yine insanlığın önüne karanlıkları aydınlatan ışıkları kütüphaneler ve kitaplar koydu. Karanlık dehlizlerde nasılsa yok edilemeyip bulunuveren vahşetin hedef haline getirdiği akıl çağına ait o kitaplar, insanlığın yükseliş ve gelişen çağlara sıçrayışında en önemli etkenler oldular.

Aydınlanma böyle başladı; onu sanayi devrimi ve giderek bilgi toplumu izledi. Modern toplum ve çağdaş insan, böyle bir serüvenin sonunda bugünkü noktaya geldi. Kütüphaneler, bu noktaya gelirken, karanlıkları aydınlatan ışıklar olma görev ve sorumluluğunu onurlu omuzlarında hep taşıdılar.

İlk bakışta kasvetli gibi görünen, ama bana göre son derece sihirli bir alemin ta kendisi olan kütüphane ortamlarına oturup da, yıllar öncesine ait bir kitabı karıştırmaya başladığımızda zaman mefhumu ortadan kalkıyor. Bir sihirli âlemin ortasında büyümlü bir yolculuk başlıyor. Descartes’in dediği gibi; iyi seçilmiş kitapları okuyarak, geçmiş yüzyılların seçkin zekâlarıyla önceden düzenlenmiş bir konuşmaya katılıveriyorsunuz. Bir anda çağlar arasındaki kopukluk ortadan kalkıyor; zamanın acımasızca ördüğü duvarlar yıkılıyor. Bir bakıyorsunuz; Engisizyon’un öfkeli yargıçlarının elinden kurtulmanın sevinciyle karşınıza geliveren Galile ile buluşmuşsunuz. Bir bakıyorsunuz tıknaz, orta boylu, ama sevecen ve nükteli yüzüyle gülererek Sokrates karşınıza oturmuş. Savaşlardan dönen Perikles bir köşeden beliriyor; ya da Yunus, elinde asası “hak, hak” diyerek en büyümlü şiirlerini başka bir köşede okuyor. Sanki babası Kanuni’nin düzmece planıyla, dilsiz cellâtların ipiyle can veren Şehzade Mustafa’nın çığlıklarını; bu çığlıkların hemen öteki yanında Hürrem Sultan’ın gem almaz ihtirasıyla dökülürken haykırışlarını duyuyorsunuz. Büyük ve görkemli bir buluşmayı tarihin derinliklerine doğru gittikçe kararan dehlizlerin her birinden çıkıp gelen kişiliklerle, kütüphanenin sağladığı aydınlık ortamda yaşıyorsunuz. Bundan daha büyümlü bir mutluluk olabilir mi? Ne sihirli, ne muhteşem bir sahne! Bütün önemli beyinler karşınıza geçiyor ve onlarla tatlı bir sohbete dalıyorsunuz. Bilgi üstüne bilgi binmiş; kimi zaman geriye gidişler de yaşanmış; ama görüyor, algılıyorsunuz; bedensel olarak asla bir araya gelemeyeceğiniz kişiliklerle bir ortamda tartışıyor, onların birikimlerinden yararlanıyorsunuz. Geleceğin inşasında harcınızın olmasını isterken o beyinlerden yararlanıyorsunuz. Ve kimi zaman da kendinizi tanıma ve tanımlama olanağı buluyorsunuz. Bir kitabı, diyelim ki bir yaşam öyküsünü alıp belli bir döneme tanıklığını okurken kendinizi onda buluyor, onu anlamaya çalışırken özeleştiriyor yapıyor, kendinizi yeniden keşfettiğinizi fark ediyorsunuz. Ne demiş ünlü düşünür Orhan Burian: “Kitap, imbikten süzölmüş hayattır”.. Her kitap, imbikten süzölmüş yaşamdır; elbette öyle. Okuduğunuz her kitapta ayrı ayrı var olan hayatları alıp, kendi hayatınıza eklediniz, ne büyümlü bir zenginlik.. Ancak gene de bir eksiklik var gibi geliyor bana; kitaplar imbikten süzölmüş hayatlar olabilirler; ama ya kütüphaneler? Onlar da başlı başına birer hayat değil mi? Hatta o hayatların kesişme ve buluşma noktası... Onlar neye tanıklık ediyorlar?

İçindeki kitapları bir yana bırakalım; o taş binaların kendi yaşadıklarıyla ve doğrudan tanıklık ettikleriyle kim bilir o sessiz duvarlar, bilinçsiz biçimde önünden, yaşamın telaşı içinde koşturup duran kent insanlarına neler anlatmak istiyorlar? İçinizden şunu düşünüyorsunuz; “Şu taş binaların dili olsa da konuşsa!” Kim bilir o duvarların arkasında neler var? Nasıl gizemli bir ortam, o duvarların arkasında gizlidir. Hayat denilen şey; biraz da o gizemi algılamakla olanaklı değil mi?...

Burada kütüphanenin tarihçesinden söz edecek değilim. Bana İzmir Milli Kütüphane ile ilgili geçmiş döneme ilişkin tanıklıklarım ve gözlemlerim sorulduğu zaman o günleri anımsayarak mutlu oldum. Ankara Üniversitesi’nden yirmi yaşında mezun olup, öğretim elemanı olarak Ege Üniversitesi’ne geldiğim zaman henüz 21 yaşındaydım. Yıl 1986. İzmir tanımadığım bir kentti. Kenti İzmir Milli Kütüphane’den başlayarak tanımaya çalıştım. Yaşama idealist gözlerle bakıyorduk. Yüksek lisans, doktora yapacaktık. Mesleki yönden ilerleyecek, kitaplar yazacaktık. İzmir Milli Kütüphane bu amaçları taşıyan bir kişi için, tapmaktan da öte bir anlam taşır; bu doğal bir şey... Yüksek lisans ve doktora çalışmalarımda, İzmir Milli Kütüphane’nin zengin gazete, dergi ve kitap koleksiyonlarından yararlanmak bizler için hem çok gerekli hem de çok zevkli bir şeydi. Gerekliliği kolayca anlaşılabilir bunun. İbrahim ve Hüseyin Beyler; Garra Sarmat hocamız, ilk kurucu rektörümüz Prof. Dr. Ömer Yiğitbaşı, Kemal ve Nadi Beyler; her derdimizde yanı başımızda güleç yüzüyle görünür Ömer ağabeyimiz; hep çalışkanlığıyla takdir uyandıran Eren Akçiçek hocamız; ve daha nice yüzler, yüzler... Kuşkusuz hepsi başlı başına tek tek ele alınması gereken önemli kişilikler. Ben, biraz da benim yaşamımda çok anlamı olduğuna inandığım pek çok kişiyi tanımış olmanın onurunu taşıyorum. Bu bir insan yaşamı için büyük bir zenginliktir. Her biri ayrı bir değer; buna kuşku yok. Ancak, çok zor bir seçimi yapıp, en azından çok daha yakından tanıma olanağı bulduğum iki önemli kimlik, kişilik ve yüz üzerinde durmak istiyorum.

Rahmetli Zeliha Bilgin ve Av. Necdet Öklem...

Sabahın erken saatlerinde, Konak Meydanı’nda kütüphanenin açılmasını beklemek için Bahri Baba Parkı’nda dolaşırken, çok kereler, Varyantın sırtından aşağı doğru kıvrılan uzun ve dik merdivenden inerken, sarımtırak paltosunun içinde, beyazlamış saçları, hafif kamburlaşmış beliyle anımsıyorum onu. Elinin altında naylon bir çanta var. Nedense bu hali hiç gözümden gitmiyor. Bembeyaz bir yüz, beyazlamış saçlar; yeşile çalan ela gözleriyle hep gülümseyen, yetmişine yakın yaşına karşın gençlerle genç olabilen Zeliha Teyze’mizdi o bizim. Varyantın üst yanında, körfeze bakan eski sokaklardan birinde, babadan kalma evlerinde ablası Nafia Teyze ile birlikte otururlardı.

Florina’dan annesi, babası; ağabeyi ve ablasıyla birlikte geldiklerinde dokuz on yaşlarındaymış. Yaşamı boyunca ne ablası ne de kendisi evlenmiş; hasta olan babalarına bakmaya adanmışlar kendilerini. Yetmiş beşlik Nafia Teyze ablaydı, yetmişlik Zeliha teyze hala ablasına şımarabilen küçük kız kardeş... Ya öylesine, ya da bir hastalık sonrasına denk gelecek biçimde bu eve ziyaretlerine girdim. İki yaşlı kız kardeş, tahta döşemeli küçücük evlerinde, konuklarını ağırlamak için büyük bir çaba içine girerlerdi. Tarhana çorbalarını içtim; Kemalpaşa’dan, icara verdikleri babadan kalma kiraz tarlalarından gelen kirazlarından tattım. Sımsıcak, ama son derece sade ve mütevazı duvarlarda iki yağlı boya tablo ilgimi çekti. Bunlardan birisinde diz çökmüş oturan yaşlı bir kişiyle, onun yanında ayakta duran bir kız çocuğu bulunuyordu. Oturan yaşlı kişi Zeliha Teyze’nin büyük babasıymış. Ayaktaki de kendisi. Bu tablonun yanına küçük bir siyah beyaz fotoğraf iliştilmişti. Bu fotoğrafı Zeliha Teyze büyük Mübadele’den önce Florina’da büyük babasıyla çektiymiş.

Çekilen bu siyah beyaz fotoğrafa bakarak yağlı boya tabloyu Zeliha Teyze yapmış.. Zeliha Teyze resim yapmaya meraklıydı. Resim kursları almış ve yağlı boya çalışmaları yapmıştı. Diğer resim de, evlerinin küçük penceresinden görünen İzmir Körfezi'ni anlatıyordu. Resmin ortasında hoş kubbeli bir yapı görünüyordu. Burası Mithat Paşa Lisesi'nin Zeliha Teyze'gillerden görünen resmiymiş. O muhteşem binanın yanmadan önceki durumunu resmetmiş. Lise binası yanıp, yeniden restorasyonuna girildiğinde, uzmanlar gelip bu resmi incelemişler diye duymuştum.

Zeliha Teyze'nin bizim için önemi neydi?

Milli Kütüphane'nin çok zengin bir gazete koleksiyonu vardı. Çalışmalarımızda bu gazetelerden yararlanmak için günlerce, aylarca çalışmamız gerekirdi. Zeliha Teyze ilerlemiş yaşına karşın, kendisinden yardım isteyen genç araştırmacıların hep gönüllü yardımcı melekleriydi. Son derece şık, naif haliyle; asil bir beden duruşu içinde gülümseyerek, okunamayan Arapça sözcükleri okumaya yardımcı olurdu. O nedenle, belli bir dönem tez çalışması yapmış ben ve benim gibi pek çok kişinin yazdığı kitapların önsözlerinde kendisine teşekkür edilmiştir.

Hiç unutamadığım bir sahneden söz etmek istiyorum. Bu sahnede iki kişi var: Birisi Vehbi Tanfer hocam, öteki Zeliha Teyze... Vehbi Tanfer yaşamımda idealist kişiliği ve duruşu ile bana hep örnek olmuştur. Tarih araştırmaları yapıyor, makaleler yazıyordu; değişik tarih konuları üzerine benimle konuşmaktan çok büyük bir zevk alıyor; bana sık sık, kendisinin manevi oğlu olduğumu söylüyordu. Neredeyse her hafta sonu evime ya da hafta içinde büroma gelir, orta şeker kahvesini içerken uzun sohbetler yapardık. Milli Kütüphane'nin öteden beri gelenekselleşmiş Perşembe Konferansları'na ilgi istenilen düzeyde olmasa da, İzmir'in kültür yaşamında çok önemlidir. En azından, İttihat ve Terakki dönemine kadar uzanan bir gelenek canlı tutulmaya çalışılıyor.

Böyle konferanslardan birisiydi. Akşamın saat beşi.. Dinleyici olarak Vehbi Tanfer hocam, Milli Kütüphane'nin dış kapısından son derece yakışıklı, şık ve özenli duruşuyla içeri girdi. Zeliha Teyze ana salonun renkli camlı kapısında, kenarda duruyor. Yaşları neredeyse aynıydı. Vehbi hocamın saçları da Zeliha Teyze'nin saçları gibi bembeyaz olmasına karşın, yine de aralarında tek tük siyahlar bulunuyordu. Kaşları gür; vücudu ölçülü, dik ve beden dilini kullanmasını bilen, liderlik özellikleri derhal anlaşılabilir birisiydi. Bir insan bedeninde onurlu olan ne kadar duygu yansımaları varsa, sanki bu bedende dile gelmiş gibiydi.

Hatta çok kişi, onu Atatürk'e benzetir; o da bundan büyük bir mutluluk duyardı. Değişik konularda makaleler yazmasına karşın, aynı zamanda şairdi de. Behçet Kemal'in bir yazısında onu, hafızası en güçlü beş kişi arasında saydığını anımsıyorum. Vehbi hocanın Zeliha Teyze'yi tanıdığını sanmıyorum. Buna karşın, kapının yanı başında, kendi yaşında, saç beyazlamış, ama nezaketin, naifliğin ve inceliğin sadeliği içinde bekleyen Zeliha Teyze'yi gördüğünde Vehbi Bey, vücudunun bütün gösteriş ve azametiyle yanına yanaştı; iki elini yanlara doğru açtı; Zeliha Teyze'nin yüzüne bakarak şu hoş şiirini okudu:

*Aldırma, saçına kar gibi yağdıysa ak,
Bakma geçmişe, yanarak, ağlayarak;
Günleri saymaya kalkma takvimden,
Saçına yağın karın; erinme, keyfine bak...*

Ve Necdet Öklem..

Milli Kütüphane Vakfı'nın değişmez başkanı. Büyük bir hevesle, gençleri çalışmaya teşvik eden, İzmir Barosu'nun kurucularından seçkin bir entelektüel. Meşhur Kuvay-ı Milliyeci Hacı Hüseyin Bey'in oğlu. CHP'nin gençlik kollarında geçen uzun, canlı, diri bir hayat. İzmir'in kültür yaşamı içinde, hep en önde bulunmuş seçkin bir kimlik ve kişilik... "Hasan Tahsin İlk Kurşunu Attı mı?" tartışmalarında, "Hayır, atmadı!" diyecek kadar yürekli, kendisini bu konuların araştırmasına vermiş bir araştırmacı¹.

Alsancak'ta Sema Apartmanı'nda oturuyordu. Sabah olunca, giyinip kuşanıyor, bastonunu eline alıyor; kulakları az işittiği için kulaklığını kulağına takıyor, caddeye iniyor ve dolmuş taksi bekliyordu. Sürücüler artık kendisini tanıyor ve "Necdet Amca" diye sesleniyorlardı. Dolmuş taksilerden birisine bindikten sonra, belediye'nin karşısındaki Vatan İşhanı'nın bir katında bulunan bürosuna gidiyor ve ilerlemiş yaşına karşın, hep çalışıyordu.

Dosyalar, dosyalar, dosyalar...

Ve sürekli ziyaretine gelen dostlar... Etrafında toplananların kimisi eski bir bakan, kimisi eski bir vali ya da generaldi. İzmir'in kültür ve entelektüel yaşamında iz bırakmış kişilikler odasına gelir, teneke bir kutu içinde Necdet hocanın ikram ettiği kuru pastalar yenilerek kimi zaman güncel, kimi zaman tarihsel konularda canlı tartışmalar yapılırdı. Siyaset, tarih, hukuk, felsefe ve sosyoloji; Necdet hoca bütün bu alanlara hakimdi ve ben bu kadar değişik alanlara ilişkin bilgi birikiminin bir insanda nasıl oluşabildiğine şaşardım.

Bizler, yirmili yaşlardaki gençler olarak, yaşlıların anılarıyla süsledikleri bu tartışmaları saygıyla ve merakla izleyen çömezlerdik... Bu tartışmalar, eski dostların Perşembe akşamları gelenek haline getirdikleri ve genellikle Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü'nün lokalinde gerçekleştirilen akşam yemeklerine taşar, sürüp giderdi. Necdet Bey de Vehbi hoca gibi şiir okumaya meraklıydı. Hatta kendi sesini teybe kaydeder, ve oradan bunu dinletmeyi çok severdi. Ve tabi ki, tavanlara kadar yükselen kitaplar; ta fi tarihinden kalmış siyah daktilosuna her vuruşuyla odanın içine dağılan tık tıklar... Gençlere hep öncelik vermeye çalışır, bizleri daha yirmili yaşlarda kütüphanede konferans vermeye teşvik ederdi. Bu konferanslardan önce, bir konuşma yapma gereğini duyduğu zamanlarda, konuşmasının içeriğine ve düzgünlüğüne dikkat ederdim; ne kadar düzgün ve içeriği zengin konuşurdu! Bana önerisi hep şu olmuştur: "Evlat, Milli Kütüphane Vakfı'na üye ol! Senin gibilere orada çok gerek var!" Değerli arkadaşım ve ağabeyim Av. Ulvi Puğ'un bürosu hemen yanı başında bir kat aşağıdaydı. Ulvi Bey de zaman zaman yanına gelir, sohbetlere katılır; Necdet Bey etrafında bizler, çocuklaşıp şakalar yaparak, sohbetlere renk katardı. Akşama yakın bir saatte, eline bastonunu alıp, başına fötr şapkasını geçirerek, Milli Kütüphane'ye doğru yürümek adeti olmuştur.

¹Bu konuyla ilgili bkz. Necdet Öklem, İzmir'in İşgali, İzmir, 1999, s.153-176; Örneğin ilk kurşunla ilgili polemiklere değinen bir yazı için bkz: Zeki Arıkan, "15 Mayıs ve Hasan Tahsin Recep", Toplumsal Tarih, XI/65 (Mayıs 1999), s.43-48; ayrıca bkz: Necdet Öklem, "Şehit Hasan Tahsin ve İlk Kurşun", Ege Ekonomi, 23, 24 Ocak 1973; Samim Kocagöz, Sömürgeciliğe Atılan İlk Bomba", Yön, II/74 (15 Mayıs 1963), s.8-9; aynı yazar, "İlk Kurşun Sorunu", Cumhuriyet, 25 Mayıs 1976; Turan Akkoyun, "İzmir'de Atılan İlk Kurşunun Sahibi Meselesine Dair Notlar", Tarih ve Toplum, 105 (1992), s.38-40.

Bir gün, bir telefon aldım. “Evlat” dedi. “Ben bu zamana değin çalıştım; ama sonuçlandıramadığım dosyalarım var; bana yardım et onları kitaplaştıralım!”

Tabi ki severek kabul ettim. Artık Necdet Bey’in de asistanı olmuş-tum. Bana dosyalarını incelemem için verirken, altını çize çize şu sözü anımsat-tığını hiç unutmam: “Tek bir belgemi kaybedersen, intiharına şahit olabilirsin!”

Büyük bir güven duygusunun yanında, yine de bir idealistin canı ka-dar değer verdiği evraklarına sahip çıkma duygusu... Beş ayrı kitabını yayına hazırla-mak bana nasip oldu: Asırlar Boyu Değişmeyen Oyun Politika, Ülkemiz Sorunları Üze-rine Diyalog, Fatih’in Yargılanması, İzmir’in İşgali ve şiirlerini topladığı Giderayak...

Unutkandı. Parkinson’un etkisi var mı bunda bilmem. Beni her gördüğünde, daha önce verdiğim yanıtı unutmuş olur ve yine sorardı: “Evlat sen evli miydin?”. Yapma ho-cam; ne zamandır yanında çalışıyorum, her gün birlikteyiz; bana özel hayatımla ilgili yığın-la öğütler verdin, önerilerde bulundun. Ancak Necdet hocam, bir sonraki karşılaşmamızda bun-ları unuttur, yine sorardı: “Evlat sen evli miydin?”. Ardından da eklerdi: “Nerede oturuyordun?”

Bu unutkanlığı kullanarak, ondan aldıkları kitapları geri vermemekle övünen sırtkan yüzleri anımsadıkça ve Necdet Bey’in kime verdiğini unuttuğu kitaplarını o yaşta nasıl çırpınarak aradığını gözümün önüne getirdiğimde, onu bu duruma düşürenler adına, verdiği kitapların geri gelmemesinin yarattığı acıyı içimde duyan biri olarak yüzüm kızarıyor, utanıyorum. Ana-tole France’nin bir sözü geliyor aklıma: “Kitaplığımı başkalarından aldığım kitaplarla kurdum.”

“İyi yaptın Anatole France!”, demek geliyor içimden; “Bir marifetmiş gibi yaptığın, bir de söylemişsin”. Bence hiç de övünülecek bir şey değil kitap aşırmaq; hatta hırsızlık ve ahlaksızlık... Hani her kitap bir hayattı; çalınan her kitapla, bir hayata son verdiğimizizin ne zaman ayırđına varacağız?

Bir gün, o da aniden aramızdan gidiverdi. Önce geçirdiği bir trafik kazası; ardından ameliyat-lar; ve İzmir’de olmadığım bir zamanda bir yaşamın sonuna konulan son nokta...

Zeliha Teyze ve Necdet Öklem. Gün geldi, ikisi de göçüp gidiverdiler; sessizce ve köşe başları-na izler bırakarak...

Duvarlar, içinde hayat yoksa bir anlam ifade etmiyor. Duvarlar, içinde yaşananlarla adeta nef-es alıp, nefes veriyor. Beyler Sokağı’nın girişinde, hala tarihsel yönden haşmet ve güzelliğiyle azıcık sanattan anlayanların dikkatini çeken bu bina; bir zamanlar içinde yaşayanları ve yaşananları tanıdıkça daha da güzelleşiyor.

Ben, bu güzellikleri anımsarken, o duvarlardan yansıyanları hissettikçe, içimde bir şeylerin de acığını duyuyorum. Ve yüzler geldikçe gözümün önüne, iç dünyamda şöyle mırıldandığımı fark ediyorum: “Bir gün, sen de göçtün gittin; sessizce, ama ardında izler bırakarak!”...

ATATÜRK, ÇAĞDAŞLAŞMAK, DEVRİM VE CUMHURİYET

Prof. Dr. Kemal ARI

20. yüzyıl, insanlığa; birçok farklı alanda değerli kişilikler, farklı kimlikler kazandırdı: Jules Verne, bu yüzyılın başında ömrü son bulurken, romanlarında öngördüğü birçok icadın gerçekleşeceği bir yüzyıl bırakıyordu ardında; denizaltılar, roketler, uzay araçları... Einstein bu yüzyılda “Einstein” oldu; dünyanın en ünlü formülünü keşfetti: $E=MC^2$... Hitler de bu yüzyılda var oldu; büyük adımlarla ama büyük katliamlarla yazdı adını tarihe...

Atatürk de kuşkusuz, 20. yüzyılın en dikkat çekici kişiliklerinden birisidir. Bir devlet adamı ve bir asker olarak, yaşadığı yüzyılın büyük felaketlerinin, yıkımlarının ve ölümlerinin ayırtındaydı: İnsanlığın artık savaşlardan bıktığını; barışa susadığını en iyi kavrayanlardan birisi de O’ydu. Hiç kuşkusuz bu yüzden, devrinin siyasetçileri ve askerleri arasında, bir devlet kurucu olarak, “Yurtta Barış, Dünyada Barış” ilkesini de, kurduğu devletin “Kuruluş İlkesi” olarak tanımlayabilecek tek Önder de O oldu.

Oysa aynı yüzyılda; “Büyük Adam” olarak ortaya çıkan pek çok önemli kişilik, sırf kendi düşünce sistematığıne dayanan görüşler egemen olsun diye, insanlığın büyük acılar yaşamasına göz yumabildiler: Bir buyruklarıyla milyonları ölümlere sürüklediler; halkların acımasızca birbirlerini boğazlamalarını kahramanlık ve cesaret olarak gördüler. Bunun için çırpınırlarken, yarattıkları kan denizinden güç alıyorlardı adeta. Kendi yaşadıkları dönemlerde halklarının elleri üzerinde kahramanlaştırılan bu tarihsel kişilikler, gün geldi; tarih sahnesinden kimi zaman gürültülü kalkışmalarla, kimi zaman da sessiz sedasız çekilip gittiler. Bir tek Mustafa Kemal Atatürk geçmişten geleceği kucaklamayı başarabildi. O, ortaya koyduğu dünya görüşü, düşünceler ve eylemlerle insanlık âleminin önüne yeni bir yol açtı. O, yolu düşünceleriyle gür bir şekilde aydınlattı. Yüzyılların dayattığı geri kalmışlık ve umutsuzluk içinde bunalmış ulusların bir kısmı, bu aydınlık yoldan ilerlemeye çalıştılar; gidebildikleri kadar bağımsızlık ve özgürlüklerine doğru yürüdüler. Böylelikle, O, insanlığın o gün için de, gelecek için de umudu olmayı başardı...

Bunun nedeni neydi?

Nasıl bir süreç ve görüş, böylesine önemli sonuçlar doğurabildi?

Her şeyden önce o, tarihin yarattığı uygarlık birikiminden yararlanmasını biliyordu. Hem doğu dünyasını, hem batı dünyasını iyi kavramış; Türk Ulusu'nu yok oluşa getiren tarihsel süreci içselleştirmiş; çözüm yollarını kendi düşünce dünyasında oluşturabilmişti. Doğu ile Batı'nın kesiştiği noktada Türklerin yüzyıllara uzanan geçmişinden bu yana, yaşadıkları, belleğinde taze izlerini koruyordu. Yanlıklar belliydi. Şaşkınlık, belirsizlik, ürküntü ve korku ile öbeklenmiş süreçlerin içinde sıyrılıp gelen tarihsel yazgı, bir noktaya gelmiş; sömürgeci dünyanın dayattığı baskılara karşı, bir ulusal bağımsızlık savaşına yönelmek zorunluluk haline gelmişti. Ancak sorun, onun zihninde yalnız sömürgeye karşı direnmek, ona karşı koymak, onu alt etmek ve yenmek değildi. Bunun yanı sıra, çağdaşlaşmak gibi bir ülkü de ulusu gerçek kurtuluşa götürmeliydi.

Türkler'in en temel sorunları, tarihin gelişme çizgisinde kendilerine biçtikleri rolün yanlışlığıydı. Dünya önce Rönesans'la, ardından Aydınlanma'yla ve giderek de Sanayi Devrimi ile birlikte görülen gelişme çizgisinde çağdaş değerler, yöntemler, uygulama ve yaşama biçimleri oluşturmuştu. Adına "Cumhuriyet" denilen bir yönetim biçimi, türlü tartışmalar sonunda yaratılabilmisti. Bu, bir yönetim biçiminden öte, insan onuruna en uygun siyasal düzen olarak görülüyordu. Üstelik, Fransız Devrimi sürecinde, sırf bu yönetim biçiminin getirilebilmesi için büyük savaşlar verilmişti.

"Çağdaş" sözcüğü, siyasal terminolojide sözcüğün ilk anda verdiği bütün anlamlarla örtüşmüyordu. Çağdaş, yani "asrı" olmak demek, Atatürk'ün deyimi ile "adam olmak" demektir. Bu sözcük, hiç kuşkusuz, mecazi bir anlam taşıyordu; ancak içinde, insanlığın ürettiği çağdaş değerleri barındırdığı da kuşkusuzdu.

"Çağdaş" kime denebilirdi?

Kim çağdaştı?

Bu sözcüğün içine belli bir zaman diliminde yaşayan her kişiyi ve topluluğu koymak ne ölçüde olanaklı olabilirdi ki? Sözcüğün ilk çırpıda verdiği anlamdan gidildiğinde; örneğin, Afrika'da kabile kültürü içinde yaşayan ve sığ akarsularda ve bataklıklarda elindeki sivri uçlu sopasıyla balık avlayarak yaşamını sürdürmeye çalışan, bedeni çıplak yoksul Avustralyalı'yı da çağdaş saymak gerekirdi. Bunun yanı sıra; kültürel devrimini kendi özünde yapmış olan son derece entelektüel bir aydın da bu kavramın içine girerdi. Bu, birbiri içine girmiş bir tezat ve karşıtlığı, doğası gereği, oluşturuyordu. Yoksullukla ve cehaletle savaşan ve hoşgörü kültürünü yaşam felsefesi yapmış kişilik ve grup eylemleri de bu kavramın içine girerdi; yine işgaller, ölümler, kırımlar ve ölçsüz şiddet uygulayan anlayış ve yaklaşımlar da bu çağ içinde yer alırdı. O halde, hangi tutum, tavır ve duruş çağdaş olabilirdi ki?

“Çağdaş olmak”, “bir çağ içinde var olmak” anlamına gelecektse, o zaman kavramın toplumbilim, felsefe ve sosyal antropoloji olarak hiçbir anlamı ve duyarlılığı kalmazdı. Zaten, sözü edilen bilimsel düşünce ve algılamalarda, “Çağdaş” kavramı bu anlamlarda da kullanılamaz. Yine çağdaş kavramı, ekonomik zenginlik ya da teknolojik atılımla da örtüşen bir kavram değildir. Kuşkusuz sürdürülebilir bir zenginliği, ağırlıklı çağdaş yaklaşımlar sağlar; ancak toprak, topluma öylesine cömert olanaklar sunabilir ki, emeksiz ve külfetsiz elde edilen varıllık, insanoğlunun var oluş doğasıyla örtüşen bir şey değildir. Örneğin, atom bombasını yaratan kuşkusuz akıl ve bilimdir. Bir uçağa yüklenen ve bir elin bir düğmeye basmasıyla, milyonların başına yağdıran bu bombalar, aklın ve bilimin eseri idi; kalkınmış bir ekonomi ve oldukça birikimli bir kültür onu yaratmıştı. Buna karşın, o bombayı milyonların kafasına yağdırmak için düğmeye uzanan elin, onca aydınlanma kültürüne karşın hala var olabilmesi şaşırtıcıdır. Bir anda milyonları yok edebilen bu teknolojik canavarı, çocukların, gençlerin, yaşlı ve bezgin bedenlerin üzerine savuracak anlayışın ve zihin yapısının, geçmişin tiranlarından hiç de ileri bir düzeyde olmadığını, hatta aydınlanma sürecinin yaşanmasına karşın, bu anlayışın o geçmiş yüzyılların tiranlarının beyin, algı ve vicdanlarının da gerisine düşmek olduğu söylenebilir. Tiranları, beş bin yıl önceki kültür yaratmıştı; o bombaları savuran eli ise 21. yüzyıl kültürü yaratmıştır. Dolayısıyla, ileri bir teknoloji ve kalkınmışlık da çağdaşlaşma kavramını açıklamak için yeterli değildir.

Çağdaş olmak, yaşanan çağı en ileri kültür boyutuyla yaşamak ve çağın değerlerini bir yaşam ve davranış kalıbı haline getirmek olarak görülür ve yorumlanır. Bunun için öncelikli olarak bireyin kültür düzeyinin ve toplumsal varlığının geliştirilmesi gerekir. Birey, birey olduğunun ayırtına varmalıdır. Yaşamın anlamlı olduğunu düşünüp, o çağda var olan en ileri gelişmişlik düzey ve süreçlerini, yaşamın içine çekecek ve onları yaşayacaktır. Bu da yetmez; bilinç düzeyi gelişmiş birey ve ortak kültürü gelişmiş olan toplum, aydınlanmanın getirdiği kurum ve kavramları yaşamına uyarlamalıdır. Böylelikle; insancıl, demokratik, özgürlükçü ve eşitlikçi bir toplumsal düzen ve özgürleşmiş birey yaratılabilecektir. Vazgeçilmez demokratik ve doğal haklar, bütünüyle bireylere ve toplum kesimlerine verilmelidir.

Ülke, kendi öz kaynaklarıyla özgür ve bağımsız yaşama kültürünü ve istencini ortaya koyabilmelidir. Kaynaklarını bilinçli ve bilimsel yöntemlerle kullanabilmeli, gelişmesini sürekli ve düzenli bir çizgiye oturtabilmelidir. Özgürleşen birey, o toplumsal yapı içinde, özgürlüğünün ayırtında olarak, beyin ve beden gelişimini sağlayacak olanaklar bulabilmelidir. İnsan odaklı bir kültür ve yaşam anlayışı, genel düşünceye egemen olmalıdır. Toplum, kendi özgürlük, bağımsızlık ve her yönden gelişmişlik düzeyi gibi, başka toplumların ve ülkelerin de bu yönlerden gelişmesini arzulamalı ve hatta onlara destek vermelidir.

Bütün bunların yanında, “Çağdaş Olmak”, aynı zamanda o çağın bütün ileri benimseyişlerine sahip çıkmakla da açıklanabilir mi? Örneğin, Mustafa Kemal, “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” derken, belki de yeni bir çağı açmıyor muydu, ardında, böyle bir ilkeyi uslarına dahi getiremeyen, ancak çağı temsil ettiğini savlayan “Büyük Adamlar”ın çağını kapatarak? “20. yüzyılın Çağdaş Olmak” tanımına, daha yeni bir kavrayış getirmiyor muydu? Öyle ise “Çağdaşlık”, yalnızca o çağa sahip çıkmak değil, ona yeni kavrayışlar da kazandırabilecek kadar, bütün aydınlık birikimlerini içselleştirebilmektir de aynı zamanda...

“Sömürmek ve sömürülmek duygusu yok edilmedikçe, bir dünya barışını sağlamak güçtür” diye düşünülür; üstelik, bu egolar olduğu sürece, gerçek anlamda çağdaşlaşmak olgusunu dünyaya uyarlamak da pek kolay değildir. Bu nedenle, Atatürk, bütün dünya uluslarının özgürleşmesinden ve bağımsızlaşmasından yanadır. O, doğan güneşi gördüğü gibi, bütün ezilen ulusların da bağımsızlığa ve özgürlüğe kavuşacağını, yeryüzünden sömürgecilik ve elkoyuculuğun kalkacağını, bunun yerine genel bir dayanışma duygusu içinde, uluslar arasında tam bir işbirliğinin kurulacağını belirtmişti. Bu yaklaşımın, aydınlanmanın getirdiği değerler dizgesi içinde, ne denli önemli olduğunu zaten günümüz insanının, dünya barışının yerlerde sürüklendiği dönemlerde anlamaması pek olanaklı değildir.

Öyleyse, şu rahatlıkla söylenebilir: Çağdaş uygarlıkla söylenmek istenen şey, toplumu ve toplumu oluşturan bireyleri gerçekçi (rasyonalist), olgucu (pozitivist), faydacı (pragmatik) ve gözlemci-deneyci (ampirik) düşünme ve yaşama süreçlerine sokabilmektir. Yani, olayları denetleme gücünü kendinde gören, ulusuna ve bütün insanlığa hizmet etme ülküsünü benimsemiş, kendi toplumunu ekonomide, kültürde, siyasette ve toplumsal örgütlenme biçimi olarak en gelişkin demokratik düzeylere taşıyabilmiş bir anlayış ve uygulama düzeni...

Atatürkçülük / Kemalizm bu yönleriyle, hem bilimsel hem de insancıl (hümanist) bir temele dayanıyordu.

Atatürkçülük, belirtilen bu düzeylere ulaşmak için batılılaşmayı öngörüyordu. Çağdaşlaşmak için “batılılaşmak”, bir önkoşul olarak belirlenmiş, bu nedenle “asri, binaenaleyh garbi (çağdaşlaşmak, dolayısıyla batılılaşmak) süreci benimsenmişti. Bu aynı zamanda geri kalmış bir toplumu çağdaşlaştırma amacına yönelmiş Türk Devrimi’nin düşünsel anlamda besleneceği coğrafyaya yönelişi de gösteriyordu.

Aynı zamanda “Gerçekçiliği” ve “Cesaret”i de kapsıyordu elbette. “Devrimci” olabilmek, oldukça kolay sanılabilir ya da gerçekten de öyle sanılmaktadır; “insanlar çıkarlar, uyum sağlayamadıkları var olan düzeni değiştirmeye, yıkmaya kalkışır...”: “Tutucu” olarak tanımlanabilecek kesimlerce, en basit biçimde, böyle adlandırılabilir belki de... Bu yüzden Mustafa Kemal ve onunla birlikte Devrim’e baş koyanlar, kimi zaman “Hayalperest” olarak adlandırıldılar. Oysa onların “Devrimcilik”leri, gerçekçiliklerinden ve cesur olmalarından kaynaklanıyordu. Mustafa Kemal’in “Ya İstiklal, Ya Ölüm” ifadesinin gerçekliğini, hep: “Bu Yolda Ölebilmek” gerçeğini kabul edebilmek ve “Ölebilmekten Korkmamak” cesaretinden ibaret algılarız ne yazık ki. Oysa tek göze aldıkları şey, kendi yaşamlarından vazgeçebilme iradesi değildi; daha da ağırdı; yaşamlarını sorgulayabilme erdemi... İçerisinden geldikleri, içinde yetiştikleri, tüm kültürünü, edimlerini, yaşam algısını içselleştirdikleri ve öyle, onlar gibi yaşamaya alıştıkları toplumun, o toplumu diğer “Çağdaş” toplumlardan daha geride bırakan birikimlerini, edimlerini, anlayışlarını, kültürünü yargılayabilme Gerçekçiliği ve bu kavrayışları, kendi kişisel benliklerindeki duyumsamalarında bile, geçmişte bırakabilme Cesareti vardı birde.

Onları sorgulayabilmek; ardından yanlışlayabilmek; ve devamında, yerine konabilecekler konusunda doğru tespitleri yapabilmek ve bunları özümseyebilmek... Bir kişi için bile, oldukça büyük ve belki de her insanda bulunamayacak oranda güçlü bir irade gerektirir; öyle ki Atatürk, Nutuk'ta, yola birlikte çıktıkları birçok kimsenin idraklerinin, bir süre sonra artık, devrimi ve süreçlerini kavrayamadıklarını dile getirecektir. "Batılı Filozoflar" da bu süreçlerden geçmişlerdi; önce içinde buldukları toplumun değerlerini sorguladılar; sonra bu sorgulama, kendi içlerinde alışageldikleri değerler ile bir süre çelişmelerine, kimi zaman onlara sıkı sıkıya sarılmalarına, kimi zaman da onlardan kopmasına uzaklaşmalarına; fakat yine de onlardan vazgeçebilme iradesini gösterebilmelerine neden olmuştu. Dile kolay; sizi "Siz" yaptığımı düşündüğünüz ve böyle düşünerek yettiğiniz tüm değerlerinizi, yargılıyor ve yanlışlıyorsunuz... Atatürk de yaşamı boyunca bu karmaşaları yaşadığı aslında, tüm değerleri ile savaştı; hepsinden de başarı ile çıktı, Aydınlandı...

İşte tam olarak bu nedenle Atatürkçü Düşünce Sistemi, bir Çağdaşlaşma / Batılılaşma öğretisiydi.

Bu öğreti, Türk toplumunu çağdaştırma sürecine koşut olarak, batılılaştırmayı da amaçlıyordu.

Batılılaşmadan amaç, batının Aydınlanma felsefesini ve düşünce biçimini almaktı. Yoksa batının bir de hoyratça gelişen kapitalist sistemin sunduğu bir sömürgecilik anlayışı vardı ki; o dünyaya ırkçılık gibi bir zehir bile sunmuş; sözüm ona ırkların kimilerine, başka ırklardan üstün olduğu yalanını pompalamıştı. Sonunda kendini başkalarından üstün gören ırklar, ötekilere karşı acımasız bir şiddet eylemine sürükleniyorlardı. Bu yalanı yutan da, bu yalanı yutanın hedefi haline gelen de iflah olmamıştı. Örneğin, Almanya bu oyuna düşen ülkelerin başında geliyordu. Sonunda, kendinin başkalarından üstün olduğunu düşünen ve kanının son damlasına, iliklerine, kemiklerine kadar kendisini Alman hissedenden bir toplum yaratılmıştı. Bu katı duruş ve anlayışlar, dünya barışını bozuyor, toplumları toplumlara kırıyordu. Kıranın ve kırılanın yer aldığı o sömürgeci dünyada, bu yalanı uyduranlar, başkalarının felaketleri üzerinde varlıklarını gittikçe büyütüyor; ellerini ovuşturarak, bir anlamda felaket komisyonculuğu yapıyorlardı. Batının sömürgeciliğinin üstelik bir tarihsel derinliği de vardı. Afrika başta olmak üzere, dünyanın değişik yerlerinden zincirlenerek, kırbaçlar altında bir hayvan sürüsüne bile verilen değerden aşağı sayılan köleler, köle pazarlarında ağırlıklarına ve cevvaliklerine göre satılıyorlardı. Artık, o kullanılıp atılan sıradan bir eşya gibi, bütün varlığıyla yeni efendisinin bir malıydı. Yalnız bedenler yurtlarından koparılmıyordu; o bedenlerden kara derililerin ruhları da siliniyordu. Çünkü kara adamın ruhunun olabileceğini beyaz adam aklına bile getirmiyordu. O bedenlere karşı yağmacı bir hoyratlık ve insan dışılık vardı. Bu hoyratlık, yüzyıllarca sürdükten sonra, modernleşen her şey gibi, kendisini çağa uydurmayı başardı. 1850'lerde köle ticareti ardı ardına yasaklandı. Sözde, insanlık çağı atlamıştı. Ancak bu yeni dönemde Batı cilalı sözlerle süslediği ırkçılık hokkabazlığını bir değer gibi satıyor; insanlık onurunu ayaklar altına alan kara bir leke olarak yeni alıcılarına sunuyordu. Geçmiş yüzyıllarda başka ırkları alabildiğine aşağılamış ve onları insan bile saymamıştı.

Şimdi gene kendinden olmayanları insan gibi görmüyor ve aşağılıyordu; ancak bu kez kendisinin dünyanın en mükemmel ırkı olduğunu savunacak kadar isterik ve şizofren bir ruh haline bürünmüştü. Irkçılık duygularıyla yöneldiği pek çok coğrafyada ırkları yok edip soyunu kurutuyor, kendi yaptığının üzerine akıl almaz bir pişkinlikle oturuyor; buna karşın hedef bölgelerde kışkırttığı grupların birbirini kırmaları üzerine, işine gelmeyen grubu, akıl almaz ölçülerde suçlayabiliyordu.

Kıran yine o, kırılan başkasıydı; ama pişkin bir eda ile kışkırtıp kırdırdıklarını insanlık suçu yaptılar diye suçlayabiliyordu.

Decartes'ı, Spinoza'yı, John Locke'yi, Thomas'ı, Newton'u, Galile'yi, Harwey'i, Einstein'i; demokrasiyi, hümanizmi, aydınlanmayı ve daha nice şeyleri de yaratan batıydı. Batı kendi içinde iyiyi de kötüyü de barındırıyordu. Kuşkusuz alınacak şey, iyi olanlardı; kötü olanlarsa, onlar zaten insanlığın düşmanıydı...

Batı uygarlığı, onca aydınlanma çabalarına karşın, böylesine bir iki yüzlülük kültürünü de bağrında taşıyordu. Batının bu özelliği yanında, daha nice sakatlıkları vardı.

Dolayısıyla batı, tek düze bir batı değildi.

Atatürkçülüğün de doğrudan kendisi bu sömürüye karşı verilen bir savaşım sonrasında ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla, batılılaşmaktan anlaşılan, asla onun bu hoyrat yönü değildi; batı, kendi içinde çeşitli ve parçalıydı. Bir de şu gerçek vardı: Batıdaki Aydınlanma, insana demokratik sistemleri sunmuş, ulus gerçeğini yaratmış, bireye kişilik vermişti. Gerçek bilimsel yaşam, aydınlanmanın eseri idi. Akıl ve bilim öğretilerine göre hareket eden batılı toplumlar, büyük bir güce ulaşmış, bir gönenç ortamı yaratılmıştı. Bu, bireye çağdaş yaşama olanakları sunuyordu. Bu yönleri alınmadığı sürece, onun sömürgeciliğine karşı koyacak onurlu bir kimlik ve kişiliği beslemek de olanaksızdı. Bütün gelişmelerin temeli düşünceydi. Düşünce, bir dizgeye dayandığında gelişmeye dönüşebilirdi. Sistemli düşünceyi de aydınlanma yaratmıştı. O halde, eğer yazgısını değiştirecekse, bu tarihsel çizgiyi Türkiye gecikmeli olarak da olsa yaşamalıydı. Batılılaşmak, bu anlamda, salt taklitçilik de olamazdı; ancak batının değerleri yaratılmaya başlandığında çağdaşlaşma gerçekleştirilebilirdi. Böylelikle de demokratik, laik, cumhuriyetçi, halkçı, akılcı, bilimsel, faydacı (pragmatik), deneye dayalı (ampirik) ve giderek olgucu (pozitif) ve geçekçi (rasyonalist) bir yaşam biçimi sağlanabilirdi. Katı duruşları, değiştirilemez dogmaları kendi özünde barındırmıyor; onları kamusal yaşamın dışına iterek, devre dışı bırakıyordu. Çağdaşlaşmadan yanaydı. Çağdaşıktan anladığı da, her anlamda çağın en ileri düzeyinde olan şeyleri ülkeye ve insana taşımak; yeni bir ruh ve kimlikle bu değerleri geliştirmekti.

Ulusal Savaş, batının içindeki bu canavarca duyguya ve onun hoyrat işgaline karşı verilmişti; bu ise Türk Devrimi'nin yalnızca bir yönüydü. Bir nokta gelmiş, bu süreç tamamlanmış; Lozan'la birlikte yeni bir ulus devlet kurulmuştu. Bu devletin türlü sorunları vardı. Savaşın getirdiği yıkıntılar, sakat, evsiz-ocaksız kalmış insanlar, yaygın yoksulluk, salgın hastalıklar ve daha nice sorunlar... Yine de bir yerden başlamak gerekiyordu. Olanaklar belki sınırlıydı ama heyecanlar ve umutlar vardı. Umut, yıkılışlardan sonra en değerli hazinedir. Umut, heyecanla birleştiğinde ortaya çıkan güçse, çok şeydir. Kurtuluş Savaşı sonrasında Türk Ulusu, bu gücü ele geçirmişti. Önderin pek çok şeyi başaracağına inanıyordu. Sağduyusu onun doğruyu yaptığını, doğruyu söylediğini kulaklara fısıldıyordu.

Önder ise, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmaktan söz ediyor; yapılanları asla yeterli görmediğini dillendiriyor; yeni bir heyecanla daha büyük işler yapacağız diyordu. Osmanlı toplumu batıdaki gelişmelere ayak uyduramamış, bilimde gelişmemiş; toplumsal gelişmede ve kültürde çok gerilerde kalmıştı. Şimdi yapılması gereken şey belliydi; ancak çok zordu. Üstelik, herkes bu gerçeği görüyor değildi. Görebilenlerin algılamaları ise belli bir yere kadar geliyor, bir yerden ötesini algılama konusunda güçlük çekiyorlardı. Şimdi yeni bir süreç başlıyordu. Eğitimden sağlığa, ekonomiden kültür alanlarına, gündelik yaşamdan siyasal yaşama her alanda önemli sıçramalar yaşanması gerekiyordu. Öncelikli olarak, çağdaş batı düşüncesi topluma aktarılmalıydı. Doğulu bir toplum yapısından kurtulmak gerekiyordu. Bunun için gündelik yaşamın her alanında yenilikler kaçınılmazdı. Örneğin, ağırlık ölçüleri kiyye ve okkaydı; gram ve kilogram pek bilinmiyordu. Ölçü birimleri arşındı, karıştı; santimetre, metre, kilometre bilinmiyor, kullanılmıyordu. Yazı Arapça harflere yenilerinin eklenmesiyle oluşturulmuş Osmanlıcaydı. Bu yazı Türkçenin yapısına uygun değildi; Türkçe büyük ve küçük ünlü uyumu olan bir dil yapısına sahip olmakla birlikte, hemen hemen bu yazıda sesli yok gibiydi. Yeni bir Türkçe ABC (Alfabe)'nin oluşturulması kaçınılmazdı. Yaygın bir cehalet vardı; okuma yazma oranları %10'lara ulaşmamıştı; bunun yaygınlaştırılması gerekiyordu. Salgın hastalıklar diz boyuydu; Kızamık, kızıl, çiçek, dizanteri, sıtma, verem, trahom en yaygın hastalıklardan idi. Üretilen de para etmiyordu; yaygın tarımsal üretim hala ortaçağ kurallarına göre, ilkel araçlarla yapılıyor, Türkler sağlıklı beslenmeyi sağlayamıyorlardı. Yol sorunu vardı; demiryolları hala yabancıların elindeydi, karayolları yoktu: Ulaşım ve taşımacılık olmadığına bir ticari yaşam oluşturulamıyordu. Bebek ölümleri yüksekti; halk genel olarak hala üfürükçüye, büyücüye inanıyor; cehalet kol gezerken inanç sömürüsü hoyratça yapılıyordu. Kadın kafes hayatının arkasına itilmişti; kız çocuklarının okutulması günah olarak algılanıyor, toplum eğitime yeterince önem vermiyordu. Bu yapıda gelişme ve kalkınma yolunda yol alınması zaten olanaklı değildi. Şimdi bir başlangıç yapılması, bir yerlerden başlanması gerekiyordu.

Doğulu bir toplum yapısından kurtulup, batı modeline uygun bir yapıya gitmek kaçınılmazdı. Bunun da duyarlılıkla ele alınması gerekiyordu; çünkü bu yöneliş, büyük bir kesim tarafından derhal "din dışılık", "Tanrı tanımazlık", "tapınırlara karşı bir saygısızlık" olarak yorumlanabilirdi. Örneğin; sarık, şalvar, peçe gibi giyim kuşam gereçleri bir din gereği gibi algılanıyordu. Buna karşı yönelmek, Tanrı'nın düzenine karşı çıkmak gibi görülüyor, yorumlanıyordu. Yıkılan düzenin özünü oluşturan değerler, gerici somurtkanlığı içinde toplumun özünde, derinlerden gelen bir homurtu ile yine yüzünü gösteriyordu. Homurdanma; derinlerden geliyordu ve ürkütücüydü. Ona uzanan el güçlü olmazsa, o canavar kirli dişleri arasında derhal onu yutmak için kuytuluklarda bekliyordu. Aydınlik yüzünü göstermişti; ancak zifiri karanlık koyu, ağır bir taş perde gibi toplumun üstünü kaplamıştı. Promethe'nin yaptığı gibi ışığı göstermek yetmiyordu; ışığı avuç avuç zihinlere, belleklere, ruhlara ve bedenlere katmak, yeniden o mayayı yoğurmak gerekiyordu. Bunu ancak devrimci bir güç ve duruş gerçekleştirebilirdi.

Batılı bir toplum yapısı oluşturabilmek için, yeni kurumlara, ilkelere ve kavramlara gereksinim vardı. Bunları edinmek yetmezdi; içselleştirmek de gerekliydi. Sabırla bütün bunlar bir bir oluşturulmalıydı. Bu örgütlenme modelinin seçilmesinde, bu modelin batıya ait olması gibi basit bir gerekçeyle elbette hareket edilmiş değildi; çağdaş bilim, insan kişiliğine ve onuruna en uygun model olarak bunu yarattığı için, buna yönelmek aklın ve gerçekçiliğin gereği idi. Din birey ile Tanrı arasındaki saygın yer olan vicdanlara çekilecek, kamusal alanın dışına çıkacaktı. Gerçek bir laikleşme ve sekülerleşme sağlanacaktı.

Bu yönde güçlü adımlar atıldı: Önce 1 Kasım 1922’de Saltanat kaldırılmış, sultan Halife Vahidettin ülke dışına çıkmıştı. Ardından Lozan Barış Antlaşması kabul edildi. 3 Mart 1924’te Eğitim ve Öğretim birleştirildi. Halifelik kaldırıldı. Yeni ağırlık ve uzunluk ölçüleri benimsendi. Kıyye ve okka yerine, kilogram, gram; karış ve arşın yerine, santimetre ve metre geldi. Ardından kılık kıyafette devrim yapıldı. Sarık, fes, şalvar, peçe, potur kaldırıldı; yerine çağdaş batılı giyim türleri benimsendi. 1926 da kadını aile içinde eşitleyecek Medeni yasa benimsendi. Ve 1928’de yeni Türk ABC’si getirildi. Ardından kadınlara seçme ve seçilme hakları, millet mektepleri, halk evleri ve daha nice şeyler... Laikleşme sürecine hız verildi. Tekke ve Zaviyeler, tarikatlar yasaklandı. Ulus kimliği pekiştirildi. Bu amaçla dil ve tarih çalışmalarına ağırlık verildi. Bunların her biri, diğer devrim hareketlerinde görülmeyecek ölçüde kapsamlı ve derin, köklü değişimlerdi.

Atatürk baştan beri yapmak istediklerini belirlemişti. Bunlar çoktan düşünülmüş, boyutları saptanmış düşüncelerin ortaya konulmasından başka bir şey değildi. Dolayısıyla Türk Devrimi yalnız egemenliğin el değiştirmesiyle sınırlı kalmıyor, çok daha köklere inerek, yüzyıllar gerisinden Aydınlanmayı kucaklıyordu. Böylelikle aydınlanma, Türkiye üzerinden Ortadoğu’ya, Asya’ya, Avrasya’ya hatta Afrika’ya yayılma fırsatını da -elbette olduğu kadarı ile ve çok daha gerilerden- yakalamış oluyordu. Mustafa Kemal Atatürk de bunun ayırtındaydı. Verilen savaşımın yalnız Türk Ulusu adına verilmediğini, bütün ezilen uluslar adına verildiğini belirtmişti ¹. Ayrıca O, Türk Devrimi’nin kendine özgü bir yorumunu da yapıyordu. O, Türk Devrimi’nin ilk anda akla gelen ihtilal anlamından başka daha derin bir değişimi ifade ettiğini düşünüyordu. Yeni bir devlet kurulmuştu. Bu devlet biçimi, yüzyıllardır gelen biçimleri ortadan kaldıran en gelişmiş biçimdi. Artık ulusu birleştirecek bağ dinsel ve mezhepsel bağ değildi. Ulusçuluk bağı bütün toplum unsurlarını bir araya getirmişti. Kuşkusuz böyle bir tanımlamada köklü bir değişimin izleri vardı. Bu, her şeyden önce bu niteliğiyle temelli bir değişme, kökten bir hareket olmuştu. Böylelikle değişimin, kökten hareketin yönü “çağdaşlaşmak” olarak dile getiriliyordu ². Yapılan bir devrim vardı. Bunun kuşkusuz bir de amacı vardı ve bu çağdaşlaşmaktı. Bununla Türkiye Cumhuriyeti halkı, bütünüyle çağdaş, bütün anlam ve kapsamıyla uygar bir kurul haline getirmektir. Devrimlerin gerçek ilkesi buydu ³.

¹ Geniş bilgi için bkz. Şimşir, “Atatürk ve Üçüncü Dünya Ülkeleri”, VIII. Türk Tarih Kongresi, (Kongreye Sunulan Bildiriler), 3. Basım, Ankara, 1983, s.1903-1940.

² Atatürk’ün 1925 yılında Ankara Hukuk Mektebi’ni açış konuşmasından: ASD, II, s. 91

³ A.g.e., s.214.

Uygarlaşmak, Atatürkçü düşünce dizgesinde çağdaşlaşmakla, dolayısıyla da batılılaşmakla olabilecek şeydi. Bu sözlerden uygarlık kavramının önemi, bu kavramdan ne anlaşılması gerektiği ortaya çıkıyor. Kavram o zamana değin Türk kamuoyunda az da olsa tartışılmış, örneğin ünlü Türk düşünürü Ziya Gökalp, uygarlığın evrensel, kültürün de ulusal olduğunu ileri sürmüştü. Mustafa Kemal Atatürk ise bu iki kavramın birbirinden ayrılmasının gereksiz olduğunu vurguluyordu. O, sürekli olarak uygar dünyanın çok ileride olduğunu belirtmiş, o seviyeye ulaşmak için uygarlık çemberine girmek gerektiğini, bunun zorunluluk olduğunu vurgulamıştı. O Türkiye'nin en büyük davasının en uygar ve refah seviyesi yüksek bir ulus olarak varlığını yükseltmek olduğunu belirttikten sonra, bunun sadece kurumlarında değil, düşüncelerinde de köklü bir devrim yapmış olan Türk Ulusu'nun dinamik düşünce ve ülküsü olduğunu söylemişti ⁴.

Bir ulusun oluşumunu sağlayan kökler, tarihin derinliklerinde saklıdır. Uygarlık, tarihsel süreçte oluşur. Belli bir dönemde, belli bir kültür çevresinde şekillenen kültür, tarihsel süreç içinde kuşaktan kuşağa aktarılarak, bir uygarlık yaratılır. Bu süreç ne kadar derinse, o kültürün uygarlığının da o denli büyük olduğu düşünülebilir. Öyle ki, Mustafa Kemal Atatürk'ün, "En aşağı yedi bin yıllık tarih" ten söz etmesi ve cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, bir tarih ve kültür hamlesini başlatması, bu konuya verdiği önemden kaynaklanmaktadır. Dil, tarih, antropoloji ve coğrafya ağırlıklı bu hamlelerle, Türklerin tarihinin karanlık devirleri aydınlatılmaya, kültürü oluşturan köklerinin tarihsel derinlikleri ortaya konulmaya ve tarihsel derinlikte ilişki de bulunduğu toplumlarla kültürel ilişkileri irdelenmeye çalışılmıştır.

Bu noktada Mustafa Kemal'in uygarlıktan ne anladığı çok önemlidir. O çeşitli zamanlarda bu kavram üzerinde durmuş, doğrudan kendisinin yazdığı yazıları kapsayan iki önemli kitapta belirtildiği ve yurdun çeşitli yerlerinde yaptığı konuşmalarda görüldüğü gibi açıkça batı uygarlığının üstünlüğünden söz etmiştir. Gerçi batı kavramını ve bu kavramın doğudan üstünlüğünü ondan önce ele alıp incelemiş olan aydınlar da vardı. Ancak batılılaşmanın niteliğini, derecesini ve gerekliliğini sistemli bir şekilde ortaya koymakla kalmayıp, bunu bir toplumsal, siyasal ve kültürel strateji ve uygulama programı biçiminde toplumun önüne koyan; hatta bu programı sabırla uygulayan büyük devrimci kişilik, Atatürk'tür. Bu programın hedefi çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak, stratejisi ise, batının değerler sistemine girerek, Türk toplumunu çağdaş, dolayısı ile batılı bir toplum yapmaktır.

Bu konuda Mustafa Kemal'in söylediği sözler açık ve kesindir. Örneğin 1923 yılında yaptığı bir konuşmasında şunu diyordu: "Memleketimizi çağdaşlaştırmak istiyoruz. Bütün çalışmamız Türkiye'de çağdaş, dolayısıyla batılı bir hükümet meydana getirmektir. Medeniyete (uygarlığa) girmeyi arzu edip de batıya yönelmemiş millet hangisidir? Bu istikamette yürümek azminde olan ve hareketinin, ayağında bağlı zincirlerle güçleştirildiğini gören insan ne yapar? Zincirleri kırar ve yürür"⁵.

⁴ U. Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, s.211.

⁵ Fransız gazeteci Maurice Pernote demeci : ASD, III, s.66.

ATATÜRK'ÜN DİL VE TARİH ANLAYIŞI

Prof. Dr. Kemal ARI

ÖZET

Büyük Atatürk, Türk Ulusu'na önderlik ederek yeni bir devlet kurduğunda, bu devletin en önemli özelliği “ulusal/milli” bir niteliğe sahip olmasıydı. O, en aşağı yedi bin yıllık bir geçmişi olduğuna inandığı Türk Ulusu'nun ulusal/milli benliğinin, geçen devirler içinde büyük darbeler aldığını; bu nedenle de Türk Milleti'ni “millet” yapan özelliklerin bilimsel olarak araştırılıp, ortaya çıkarılmasını ve bu özelliklerin gelecek kuşaklara aktarılmasını istiyordu. O'nun benimsediği “millet” yapısı, ne Osmanlı Devleti'nde cemaatler topluluğu anlamına gelen “millet” terimiyle ne de ırkçı düşüncelere hizmet eden yorumlarla ilgiliydi. O, modern anlamda tanımını Ernest Renan'ın yaptığı “Millet” kavramını benimsiyor; bunu ortak coğrafyada yaşayan ve büyük bir maziyi paylaşan, gelecekte de aynı kaderi paylaşma ve birlikte yaşama iradesini ortaya koymuş, bir ülkü etrafında birleşmiş insanlar topluluğu olarak anlıyordu. Modern anlamda “Millet” terimi ise öncelikle dil ve tarih birliği gibi iki temel kavram üzerine oturmaktaydı. Oysa cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda Türkler'in ne tarihleri ne de dilleri modern araştırma teknikleriyle araştırılmıştı. Yapılan araştırma ve yorumlarda ise; bir milletin tarihinden çok, bir hanedanın tarihi üzerinde duruluyordu. “Türkçe” ise, geçen devirlerde bütünüyle küçümsenmiş; bilimde, edebiyatta ve sanatta Türkler, Arapça'nın ve Farsça'nın etkisinde kalmışlardı. Böylece; Türkçe, Arapça ve Farsça karışımından oluşan; daha çok da devlet içinde yönetici sınıfın ve belli elit kesimin anlayabildiği, ancak geniş halk kesiminin anlamakta zorlandığı bir yapay dil benimsenmişti.

Modern bir “Ulus Devlet” oluşturmada, tarihin ve dilin önemini kavrayan Atatürk, Türkler'in dili ve tarihinin araştırılmasına ağırlık verdi. Adına Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi denilen iki tez ortaya atıldı. Bu tezler doğrultusunda Türkler'in tarihleri ve dilleri; bu tarihin ve dilin öteki toplumların tarih ve dilleriyle kesişen yönleri üzerinde duruldu. Bu çalışmalar daha onun zamanında olumlu sonuçlarını gösterdi ve giderek Türkiye'de ortak bir tarih ve dil bilinci yaratmak için uğraşıldı.

ATATÜRK'ÜN DİL VE TARİH ANLAYIŞI

Atatürk bir ulus/milli devlet kurduğunda, onu cumhuriyetle taçlandırmayı, en büyük başarısı olarak görüyordu. Artık imparatorluklar dönemi kapanmış; 21. Yüzyıl, ardı ardına yaşanan büyük savaşlardan sonra, sömürge imparatorluklarını tasfiye edecek ulusal bağımsızlık savaşlarına ve ulusal devletlerin kuruluşlarına tanıklık etmekteydi. Ulus kavramı (Notion, Millet) 18. Yüzyıl'ın ortalarında ortaya çıkmış; Aydınlanma Dönemi'nin düşünürlerince işlenmiş olmasına karşın, Sanayi Devrimi sonrasında yeni bir içerik almıştı. Kavramlar geçen zamana koşut olarak, anlam ve içerik değişimine uğrar. Ulus/ Millet kavramı da modern zamanlarla yeni bir içerik aldı. Bu değişimin geldiği noktayı, en çağdaş anlamda yorumlayan ünlü Fransız düşünür ve bilim adamı Ernest Renan oldu. Bu yeni tanımda ve içerikte, Gobeneau ya da Chamberlein gibi ırkçı düşünürlerin millet tanımının ötesinde çok daha farklı unsurlar ortaya çıkıyordu. Artık ulusun tanımı yapılırken, ortak yaşanmış bir tarihten ve ortak bir coğrafyada ulus bireylerinin ortak konuştuğu bir dilden söz ediliyordu.

Osmanlı Devleti'nin kurucu unsurunu oluşturan Türklerin, kendi öz kimliklerine ve modern anlamda ulus bilincine ulaşmaları, Osmanlı Devleti'nden kopan öteki halklara göre oldukça geç oluşmuştu. İmparatorluğun son elli yılında bu bilincin gelişmesinde, Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne gelip yerleşen Türk soylu bilim adamlarının önemli bir rolü oldu. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde, siyasi bir düşünce olarak Türk Milleti kavramı ağırlık kazanmaya başladı. Kimi zaman aşırı düşüncelere dönük eylemler için bir dayanak oluştursa da, bütün bu evreler; imparatorluk geleneğinden gelen bir toplumun, kendi öz kimliğine dayanarak modern ulus olma yolunda attığı adımlardı. Batı dünyası, kendinden saymadığı soyları ve kültürleri etnik arıtıma kadar götüren düşünceleri kendi içinde yeşertirken; doğulu bir kavim olarak gördükleri Türkler'i, önce Anadolu'dan, ardından da Avrupa'dan atmak ve hatta imha etmek için sayısız akınlar düzenlemişlerdi. Birinci Dünya Savaşı, emperyalizmin derin bir hesaplaşmasının sonucuydu. Bu hesaplaşmanın sonunda, bir tarım imparatorluğu özelliği gösteren Osmanlı Devleti dağıldı.

Türkler, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde, kendi ulusal varlıklarını yok etmek isteyen batılı saldırgan/ sömürgeci güçlere karşı bir bağımsızlık ve özgürlük savaşı vermek zorunda kaldılar. Zorlu uğraşların ve savaşların sonunda, 29 Ekim 1923'te Atatürk'ün; "Benim en büyük eserim" dediği cumhuriyet yönetimi kuruldu. Bu yönetim biçiminde, siyasal bir varlık olarak insan önemliydi. Özgür bireylerin oluşturduğu topluluk, ulus gerçeğini yaratıyor; o siyasal yönetim biçimlerine kendi istencini aktarmak istediğinde ulusal egemenlik oluşuyor; bu biçimdeki bir işleyiş de cumhuriyet olarak görülüyor ve adlandırılıyordu. Ancak burada önemli bir sorun vardı.

O da, batı dünyasında gerek birey ve ulus kavramları, sanayileşme süreciyle yeni bir ivme almış; o zamana değin kendi içinden gelen bocalamaları atmış; böylece modern anlamda ulus ve bireysel haklar, tarımsal üretim biçimlerine dayanan feodal yönetimlerin yıkılmasını da yanında getiren sanayileşme süreciyle bire bir ortak bir gelişme seyri izlemişti. Türkiye’de yönetim, cumhuriyete dönüştürüldüğünde, Türkiye’de toplum ve ekonomik yapı, tarım devletlerinin özelliklerini aşmış, sanayileşmeye yönelebilmemiş değildi. Bireysel haklarda ve özellikle kadının toplumsal konumunda önemli bir geri kalmışlık göze çarpıyordu. Mustafa Kemal Atatürk; Türk Ulusal Savaşı’nda Türkler’in, bu savaş yıllarını kapsayan üç buçuk yıl içinde bir millet/ ulus olma sürecine girdiğini görüyor ve bunu da söylemekten geri kalmıyordu. Gerçekten de bir ulusal varlığın yok edilmesini amaçlayan büyük tehlike, ulus bireyleri arasında olağanüstü bir kaynaşma dönemini de yaratmıştı. Oysa bütün bu duygusal ve romantik oluşumlara bakıldığında; onu gerçek anlamda millet olma düzeyine taşıyacak, bu yapıyı güçlendirecek özellikler yönünden, büyük eksiklikler kendini gösteriyordu.

Bir ulusal yapının oluşumu için, dil ve tarih kavramları son derece önemliydi. Dil, ortak bir duygu ve düşünce aktarımını getiren bir araçtı. Onun zenginliği, bir ulusun kültürel birikimini gelecek kuşaklara aktarmanın en güçlü özelliğiydi. Bireylere bir ulusun binlerce yıllık geçmişinden yaratılmış ortak kültürü ve duyguları aktaran bu güçlü aracın, yalnız toplum içinde ve gündelik yaşamda sıradan insanların karşılıklı olarak anlaşabildikleri bir düzeyde bırakılması bir ulusal varlığa karşı yapılacak en büyük kötülüktü. O dil işlenmeli, geliştirilmeli; anlam ve kavramlar yönünden zenginleştirilmeli; düşünsel, sosyal ve doğa bilimlerinde kullanılmalı ve kendi özüne ve yapısına uygun biçimde yeni sözcükleri kendi sözcük dağarcığına katarak zenginleşmeliydi. Tarih ise bir ulusal varlığın ortak geçmişini oluşturuyordu. O ortak geçmişin; onca yaşanmışlıklardan sonra, yaşanılan anı oluşturduğu düşünülürken, onun oluşum, gelişim ve değişim evrelerinin ulus bireyleri tarafından çok iyi bilinmesi gerekiyordu. Kendi atalarının geçmiş dönemlerde yaptıkları büyük işleri; bu işleri başarırken oluşturdukları yöntemleri ve uygulamaları ayrıntılı biçimde öğrenecek toplum bireyleri, başarılar kadar yenilgileri ve çözümlü evrelerini de çok iyi bellediklerinde; yaşadıkları andan sonraki süreçte, yani gelecekte kendilerine yanlışlardan arındırılmış bir yol çizgisi oluşturabilirlerdi. Üstelik tarihi öğrenmek, bireye ve giderek ulusal varlığa güç ve benlik duygusu aşılayacağı da açıktı. Bu nedenle Atatürk; bir yandan Türkçe’nin yabancı dillerin etkisinde yozlaşma sürecinden korunmasını anlatırken, onu yurdunu emperyalistlerin baskı ve saldırısından koruyan yurtseverlerin verdiği savaşla karşılaştırıyordu. Bu nedenle O, “Kendi yurdunu emperyalistlerin saldırısından korumasını bilen Türk Ulusu, dilini de başka dillerin baskı ve saldırısından korumasını bilecektir” demektedir. Türkçe’nin yanı sıra; Türk tarihinin geçmişini ele alırken, en aşağı yedi bin yıllık bir süreçten söz ediyordu. Yine Türk denilen varlığı, bir yıldırıma, kasırgaya, dünyayı aydınlatan bir güneşe benzetirken; onun tarihe çıkış sahnesini mitolojik olaylara benzer bir anlatımla betimliyor; bu köklü ve soylu tarihin öğrenilmesi için de; “Türk çocuğu, kendi atalarının geçmişini öğrendikçe, kendilerinde daha büyük işler yapmak için güç bulacaktır” diyordu.

Üstelik tarih bilgisi çarpıtıldığında, emperyalist bir gücün elinde; başka uluslara baskı aracı olarak da kullanılmaktaydı. Bu nedenle bir ulus geleceğe güvenle bakabilmek için, kendi topraklarında olur olmaz tarihsel haklar ileri sürüp, bir pay almaya çalışanlara karşı, güçlü tarih bilgisinin ve bilincinin önemli bir savunma mekanizması oluşturacağını da görmekteydi.

Ancak, Türk ulusunun tarihinin araştırılıp, ortaya konulmadığını, ulusun kendi tarihinde hangi tarihsel serüvenleri yaşadığının incelenmediğini, ne tür uygarlık anıtları ortaya konulduğunun bilinmediğinin ayırtındaydı. Üstelik o zamana dek, Batı dünyasında kabaran ve kendisini üstün ırk, ötekileri de geri ırk olarak gören ırkçı anlayışların, Türklere sarı ırkların arasında saydığını, tepeden baktığını, küçümsemediğini ve büyük başarılar elde edemeyeceğini düşündüğünü görüyordu. Sanki güçlü sanayi ülkeleri, öteki olarak gördükleri halkların, ulusal reflekslerini ve kendilerine güven duygularını yok edebilmek için yaygın bir kampanyaya başlamıştı. Batı dünyasında Almanya, Fransa ve İtalya odaklı yaygın kanı ve eğilim, sömürgeci yaklaşımlarını yüzyıllardır sürdüren güçlülerin yeni ve daha keskin bir tuzağıydı. Şimdi Atatürk, pek çok yönden, dil ve tarih çalışmalarının başlatılmasının önemine inanıyor, bu yaygın kanıları kırmak için, Türk tarih ve dilinin gerçek kaynaklarında yer alan verilerin ortaya konulmasını arzuluyordu. O bununla kalmıyor, bu araştırmaların, daha yeni ulusal devletlerine kavuşmuş olan Türkler için hem ulusal kimlik oluşturacağını hem de onlara özgüven vereceğini düşünüyordu.

O zamana dek, Osmanlı Devleti Türkçeyi ve Türk tarihini dışlamıştı. O dönemde tarihten anlaşılan şey, Osmanlı hanedanının ve İslam'ın tarihiydi. Daha çok efsanevi anlatım biçimine önem veren ve aktarmacılıktan öteye gidemeyen tarih anlayışı, Türklerin kendi tarihlerinin köklerini, ilk başlangıç evrelerini görmezden gelmişti. Osmanlı Devleti'nin son döneminde yanıp sönmeyen ulusal bilinç, nitelikli tarih ve dil çalışmaları sağlama olanağından uzak kalmıştı. Artık, doğrudan doğruya ulus tarihinin yazılması, bu tarihin bilinmeyen evrelerinin aydınlatılması, tarihin geçmiş dönemlerinde yaşadıklarının ortaya konulması gerekliydi. Bu hem Batı kaynaklı ırkçılık propagandası ve uygulamalarına iyi bir yanıt olacak, hem de bir ulus önce kendini tanıyacak, sonra kendini tanıdıktan, bundan güç alacak ve geleceğe güvenle bakacaktı.

Günün birinde Fransa'nın Sorbonne Üniversitesi'nde tarih eğitimi gören manevi kızlarından Afet Hanım, Türkiye'ye döndüğünde, oradayken okuduğu Fransızca kitaplardan birini Atatürk'e gösterdi. Bu kitapta Türk ırkının sarı ırka mensup olduğu; ikinci tip insan olarak değerlendirildiği ve Batılılarca Türklerin barbar ve yayılmacı bir kavim ve ırk olarak gösterildiğini anlattı.

Bu görüşler, ta Gobineau'nun ırkçı bakış açısını yansıtan görüşlerdi. Yazılan çizilen şeylerde Türklerin barbarlığına vurgu yapılıyor; başta Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve Türklerin ırkı ve antropolojik özellikleri üzerine abartılara dayalı çok sayıda kuram ortaya konuluyordu. Örneğin, Türk kültürü ele alınırken basit bir kabile kültürü olarak değerlendiriliyordu.

Atatürk, bu yaklaşıma derhal tepki gösterdi. Afet Hanım'a, bunun ne denli doğru olup olmadığını araştırma görevi verdi. Gazi "Hayır bu olamaz; bunun üzerinde durmalıyız. Sen çalış!" diyordu.

Bu ön yargı kabul edilecek gibi değildi. Birileri kendini üstün bir ırk olarak ilan ediyor; sonra tutuyor, öteki dediklerini aşağı bir ırk sayıyor; bununla yetinmiyor; ötekini küçümser bir eda ve tavır içinde, onu ezmeye, haklarını yok saymaya kalkışıyordu. Kendi sömürgeci anlayışına kılıf uydurmak için de, bu halkların ellerinde bulunan toprakları almalarına, el koymalarına, sözde insanlık adına bu iyiliği yapıyormuş ve oralara hizmet götüreceklermiş yaklaşımı sergiliyorlardı. Bu kabul edilecek şey değildi. Bu katı ırkçılık, sömürme ve yok etme kültüründen başka bir şey değildi. Dünyanın ilk anti-empyralist savaşına önderlik etmiş Atatürk'ün ruhunun bu önyargılara isyan etmemesi olanaksızdı...

Osmanlı Devleti'ne batı dünyanın bakışı, Ortaçağ'daki Haçlı Seferleri'nden beri oluşan bir algı üzerine oturuyordu. Bunun karşısında Osmanlı Devleti'ni kuran kurucu unsur, Türkler olduğu halde, zaman içinde ümmetçi özellik öne çıktı. Hanedana bağlılık duygusu, giderek kuruluş yıllarındaki algının üzerine çıktı. Türkiye Cumhuriyeti bir ulus devlet olmasına karşın; o zamana değin yapılan çalışmalarda tarih ve dil olgusu, ulusal bir nitelik alamamıştı. Tarih, bir hanedanın ya da ümmetin tarihi, dil de bir imparatorluğun dili olarak algılanıyor; "Türklük" kavramı; "etrak-ı bi idrak" deyiimi ile özdeşleşerek, hakir görülen, küçümşenen bir nitelik taşıyordu. Türk Tarihi, imparatorluk tarihi ve hanedanın öyküleriyle oluşturulmuş tarih kitaplarında neredeyse boğulup kalmıştı. İmparatorluğun son yüzyılında, çağın gelişmelerine de koşut olarak, önemli değişimler gözlemlendi. İmparatorluk içinde çıkan yeni kuşaklar, kavramlara daha farklı içerik vererek bakıyor; gelecek üzerine yeni öngörülerde bulunuyorlardı. İkinci Meşrutiyet Hareketi ile birlikte Osmanlı Devleti'nde bir "Türkçülük" kavramı öne çıkmaya başlamıştı. 1909 yılında kurulan Tarihi Osmani Encümeni bilimsel yöntemlere uygun tarih çalışması yapılması amacıyla kurulmuştu. Bu kurum, sonradan ortaya çıkacak modern ulus tarihçiliğinin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Encümen hem TOEM (Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası" adıyla bir dergi yayınlıyordu. Bu dergide, başta Ahmet Refik (Altınay) olmak üzere, yoğun bir belge tanıtımı da yapılıyordu. Bu yeni tarih cemiyetinin başkanı Abdurrahman Şeref'ti. Encümen, bir Osmanlı Tarihi yazma adına yola çıkmıştı. Amaçları, Osmanlı Vak'anüvisliğinin dışında, bilimsel bir Osmanlı Tarihi çalışması yapmaktı. Bu çalışmanın ilk cildi yayımlandı. Gerek bu cilde ve gerekse mecmuada yazılan yazılara bir gurup genç tarihçi, Fuat Köprülü önderliğinde yoğun bir eleştiri başlattılar..

Bu yeni akım, Osmanlılar öncesi dönemdeki Türk tarihinin araştırılmasına da yöneldi. Danişmendler, Saltuklar, Artuklar gibi Türk kolları, bu araştırmaların konusunu oluşturuyordu. İlk başta Osmanlı ve Selçuklu Tarihi üzerine yapılan araştırmalarla ilerleyen çalışmalar; giderek Türkler'in henüz Müslüman olmadıkları dönemlerin tarihini araştırma eğilimini de yanında getirdi. Dönemin siyasal akımlarına koşut olarak; Osmanlı Devleti'nde özellikle Rusya'dan göç ederek gelmiş olan aydınların öncülüğünde, canlı bir Türkçülük hareketi başladı. 1912 yılında Türk Ocakları kuruldu. Bu derneğin bir de yayın organı vardı: Türk Yurdu... Önce Tarihi Osmani Encümeni'nin çalışmalarını eleştirmeye başlamış olan aydınların önemli bir kısmı, bu ocağın aktif birer üyesi olarak, encümen üzerine eleştirilerini daha da yoğunlaştırdılar. Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Fuat Köprülü, Ağaoğlu Ahmet gibi Türk Kültürü'nün önemli aydınları, yaptıkları tarih çalışmalarıyla milli bir uyanışın da parçası oluyorlardı. Önce, Tarihi Osmani Encümeni'ne karşılık olarak, Asar-ı İslamiye ve Milliye Tetkik Encümeni adıyla bir kurul oluşturdular. 1915 yılında da Milli Tetebbular Mecmuası adıyla bir dergi yayınlıyarak, kendi tezlerini, eleştirilerini ve yaklaşımlarını ortaya koyabiliyorlardı. Altı sayı çıkabilen bu dergi, modern Türk tarihçiliği adına tam bir yüz akıydı...

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Dönemine uzanan süreçte; siyasal akımlara koşturarak tarih ve dil anlayışı da bunlardan etkilenmiştir. Yükselen Türklük duygularının etkisiyle, Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na sürükleyen elit siyasi-askeri kadronun amaçlarından biri de Turan düşüncesini uygulamaya koyabilmektir. Özellikle Enver Paşa'nın kişiliğiyle özdeşleşmiş bu akım; hüsrarla sonuçlandı. Ancak bu savaş, imparatorluğun sonunu getirmiş olsa da; 19. Yüzyıl'da Namık Kemal gibi aydınların ısrarla işlediği gibi özgürlük, bağımsızlık ve vatan gibi kavramların daha da içselleştirmesiyle, özellikle Çanakkale Savaşı'ndaki Türk direnişiyle, milli kimliğin oluşmasında önemli aşamalar a da tanıklık etti. Çanakkale Cephesi'nde Türkler, yurtlarını vatan ve yurtseverlik duygularıyla ölesiye savundular. Bu, onların belki 7.000 yıldan beri var olan; ancak Osmanlı Devleti'nin imparatorluk ve ümmetçi duygularıyla gerilere itilmiş Türklük ve ulusçuluk düşüncelerinin yeniden yeşermesinde önemli bir etken oldu. Bu, Türk Tarihi ve Türklük duyguları açısından tam bir diriliş öyküsüydü. Osmanlı Devleti, emperyalist devletlerin ağır darbeleri altında dağılma süreci içine girdi. O dönemin Avrupası'nda 19. Yüzyılın son çeyreğinde artmış olan Irkçılık düşünceleri, hala etkisini sürdürüyordu. Dolayısıyla Türkler, bu ırkçı düşüncenin bir uzantısı olarak, bütünüyle Küçük Asya olarak adlandırılan Anadolu'dan atılmak isteniyordu. Osmanlı Devleti ise, milli-ulusal duygulardan çok, bir imparatorluk ve cemaat yapılanması içinde varlığını sürdürmeye çalışmıştı. Irkçılık, yüzyılın başlarında bir veba gibi insanlığın beynini kemirmeye başlamasına karşın; emperyalist akımlara karşı, ırkçılık duygularından arınmış, modern bir ulus devlet düşüncesi etrafında kenetlenmiş bir toplumsal yapının, yani ulusun, kendi kimliğine dayanarak ulusal bağımsızlık savaşını vermesinden başka çare görünmüyordu. Türkler, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde örgütlenerek, bu bağımsızlık savaşını; antiemperyalist bir çizgide verdiler ve başarılı oldular.

Atatürk, yoğun tarih ilgisi olan bir siyasal kişilikti. Türk Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmesinde, onun millilik özelliğine sürekli olarak vurgu yapmış; savaşın sonlarına doğru; "Biz ancak üç buçuk yıldır bir millet olarak yaşıyoruz" demişti. O, ulusal kurtuluş savaşını aynı zamanında, kendi milli benliğinden uzak düşmüş Türkler için, milli kimliklerini yeniden oluşturmak olarak görüyordu. Ancak bir siyasal yapının ulus olabilmesi için; dil ve tarihlerinin de derinlemesine incelenmesi ve bu incelemelerin ortaya koyduğu verilere dayanan milli bir kimliğin oluşması gerekiyordu. Ancak bu tarih incelemelerinin hem milli tarihe hizmet etmesi, hem de modern yöntemlerle gerçekleştirilmesi gerekiyordu. O dönem dünya tarihçiliğinde iz bırakan önemli yapıtları da okuyan Atatürk, bunların bir kısmının Türkçeye çevrilerek bastırılmasında da aracı oldu. Örneğin, altı ciltten oluşan H.G. Wels'in Cihan Tarihinin Umumi Hatları adlı kitabı bunlardan biriydi. Bu kitap, yalnız çağdaş uygarlığın geçmişten süzülüp gelen tarihsel evrelerin hangi aşamalarından geçerek oluştuğunu ortaya koymakla kalmıyor; geleceğe ilişkin öngörülerde de bulunuyordu.

Büyük Nutku'nu 1927 yılında okuduğunda Atatürk, bu kitaba da gönderme yaparak; geleceğe ilişkin öngörülerine eleştirel bir bakış geliştirdiğini ortaya koydu. Tarih yöntemi ve felsefesi üzerine başka yapıtların Türkçeye çevrilmesi de bu yeni dönemde oldu. Ch. Langlois; E. Bernheim gibi tarih yöntemi ve felsefesi üzerine çalışmalar yapan yazarların kitapları Türkçeye çevrildi. Şimdi yapılacak şey, Türk tarihini, dilini ve kültürünü araştırmaktır. Bu nedenle 1931 yılında Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kuruldu. Sonradan adı Türk Tarih Kurumu olarak değiştirilecek olan cemiyet, Türk tarihini bilimsel yöntemlerle araştırarak ve yayınlar yapacaktı.

Tarih milletlerin hafızasıydı. Türk tarihi de insanlık tarihi kadar eski ve köklü bir tarihti. Ancak bu tarih yeteri kadar araştırılıp ortaya konulamamıştı. Türk tarihi yeterince incelenmediği için; ta Viyana önlerine kadar ulaşmış Türk egemenliğine karşı, Batılıların karalama kampanyaları başlamıştı. Saplantı halindeki bu önyargılarda; Türkler sarı ırk arasında sayılmış; dolayısıyla Avrupalılar yanında ikinci sınıf olarak görülmüştür. Türklerin uygarlık yaratacak yetenekleri olmadığı, hatta uygarlığın düşmanı buldukları karalaması yapılmıştır. Bundan hareketle de Türklerin üzerinde yaşadıkları topraklar ve uygarlıklarla ilgili başkaları haklar talep etmişlerdir. Bu istekler, Türklerin önderini, haklı bir tepkiye itmişti. O, bu tür karalama kampanyalarına karşı, derhal tavrını koydu ve ünlü tezini dillendirdi. Buna göre; Türkler sarı ırk değil, brakisefal ve beyaz ırktır. Beyaz ırkın anayurdu ise; Türklerin tarih sahnesinde ortaya çıktığı Orta Asya'dır. Dolayısıyla uygarlığın beşiği de Türklerin anayurdu olan Orta Asya'dır. Türkler, değişik nedenlerle, anayurtları Orta Asya'dan göç etmişler, dolayısıyla dünyaya da uygarlığı bu odaktan yaymışlardır. Anadolu'nun ilk yerli halkları da Türklerdir. Dolayısıyla Anadolu Türklerin anayurdudur.

Türklerin uygarlığa katkıları yeterince bilinmediği için, bu gerçeklerin araştırılıp ortaya çıkarılması gerekmektedir. Üstelik Osmanlı Devleti'nin dört yüz çadırdan bir devlete dönüştüğü de doğru olamaz; bu da araştırılıp, incelenmelidir.

Atatürk artık direktifini vermişti. Ülkede yoğun bir tarih ve tarihe yardımcı diğer bilimsel yöntemlerle araştırmalar başlamıştı. Türk Tarih Kurumu'nun kurulmasından sonra, düzenli olarak Tarih Kongreleri yapılmaya başlamış; değişik yönlerden Türk tarihi üzerine yapılan araştırmalar bu kongrelerde değerlendirilmiş ve tartışılmıştır. 1935 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kuruldu. Bu fakültede eski uygarlıkların tarihi ve dili ile ilgili bölümler açılarak, araştırılmaya başlandı.

Atatürk'ün kültür alanında yaptığı en büyük atılımlardan biri de dil konusuydu. Oysa ulus devletin dili olan Türkçe, hemen bütün iktidarlarca yüzyıllardır görmezden gelinmişti. Halkın arasından sıradan bir insanla, Osmanlıca öğrenerek az çok okumuş birinin birbirlerini anlamaları neredeyse olanaksızdı. Türkçe, sadece "yaygın bir kasaba dili" olarak algılandığı için, hep göz ardı edilmiş ve küçümsenmişti.

Ancak Atatürk'e göre, bir Türk, dilini küçümsemez, aksine onunla tam olarak övünürdü. Türkçe, tarihin en eski ve en köklü dillerinden biriydi. Çok zengin bir sözcük hazinesi ve keskin bir anlatım biçimi vardı. Türkçe, tarih ananın, çocukları olan ulusa tarihin binlerce yıllık derinliğinden sunduğu bir yadigâriydi. Çok önemsenen, üç dilden toplanmış kelime ve karmakarışık kurullarla oluşturulan yapay Osmanlıca dili, işte sonuçta toplum ile aydınlar arasında iletişim kurulamayışının en önemli sorunu olmuştu. Kaldı ki bu sorun, neredeyse elli yıldır tartışılıyordu.

Sorunu gören pek çok Osmanlı aydını, kimi arayışlara yönelerek, bu deritten kurtulmaya çalışmışlardı. Özellikle 1908 İkinci Meşrutiyet Hareketi'nden sonra edebiyat alanında pek çok yazar ve düşünür; yeni lisan adında akımlara kapılarak, kimi dergilerin, düşün kulüplerinin çevresinde, Türkçeye dönüş için uğraşlar vermişlerdi. Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Mehmet Emin Yurdakul, Şinasi gibi pek çok aydın Öz Türkçeyi savunmuşlardı. Ancak, bütün bu uğraşlar çözüm olmamıştı. Şimdi, yeni bir kültür hamlesine başlandığına göre Atatürk, bu soruna kesin bir çare bulmak istiyordu. Osmanlıca yazı, Türkçeyi yazıya çevirmekte büyük sorunlar yaratıyordu. Ancak yazı devrimi ile birlikte bu sorun aşılmıştı. Şimdi Türkçe'nin ses yapılarını ve gramer özelliklerini tam olarak gösterebilecek bir yazı vardı.

O halde, ulusal bir dilin yaratılması için en önemli tarihsel evreye gelip ulaşılmıştı. Atatürk'e göre, Türk ulusunun dili Türkçedir. Türk dili, dünyanın en güzel, en zengin, en kolay anlaşılabilir dilidir. Onun için her Türk dilini çok sever ve yükseltmek için çalışır. Türkçe, Türk ulusu için kutsal bir hazinedir. Çünkü Türk ulusu geçirdiği sonu gelmeyen yok olma tehlikeleri içinde ahlakını, geleneklerini, hatıralarını, çıkarlarını; daha genel olarak kendi ulusal özelliklerini oluşturan her şeyin dili sayesinde korunabildiğini görüyordu. Türk Dili, Türk ulusunun kalbi ve zihniydi.

Şimdi Türk ulusuna düşen neydi?

Atatürk, kendi ülkesini ve yüksek bağımsızlığını korumasını bilen Türk ulusunun, dilini de yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmasını bileceğinden söz ediyordu. O halde, yapılması gereken öncelikle bu dilin üzerine titremek, onu korumak, geliştirmek; araştırarak tarihsel kaynaklarını ortaya koymak ve kendi kuralları içinde zenginleşmesi için çaba harcamak gerekiyordu. Dil, ulusal duygularla bağlı olan bir değerdi. O kirletildiğinde, yavanlaştırıldığında, işlevsizleştirildiğinde, küçümseildiğinde; ulusal duyguların işlenmesi, pekiştirilmesi ve geliştirilmesi de olanaksız olurdu.

Bu nedenle onun isteği doğrultusunda, 1932 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti kuruldu. Sonradan adı Türk Dil Kurumu olan kurumun temel görevi, Türkçenin bir bilim ve kültür dili haline getirilmesiydi. Kurum, yeni araştırmalar yapacak, sonuçlarını yayınlayacak, dilin zenginleşmesi ve geliştirilmesi için çaba gösterecekti.

Bunun için, Türkiye'nin dört bir yanına dağılmış Halkevleri ve aydınlanma sürecinin yılmaz neferleri öğretmenler, Türk Dil Kurumu'nun çalışmalarında yardımcı oluyorlardı. Kurumun ön ayak olmasıyla, Türkiye'nin dört bir yanında konuşulan dil tarandı; tek tek Türkçe sözcükler belirlendi. Bunlar, Ankara'da Türk Dil Kurumu'na gönderilerek Derleme Sözlükleri oluşturuldu. Ardından, bu sözlükler gözden geçirilerek, Tarama Sözlükleri hazırlandı. En sonunda Türkçe Sözlük ortaya çıkarıldı. Türkçe'nin dilbilgisi özellikleri araştırıldı; her bir kural kayıta geçirildi. Yine ders kitaplarının, yönergelerin, yasaların, sokak adlarının, soyadlarının ve temel yazışma kurallarının Türkçe olması için uğraşıldı. Deyimler ve terimler üzerine çalışmalar yapılarak, bunların sözlükleri hazırlandı. Dil bayramları ve çalıştayları düzenlendi.

Kongrelerle, Türkiye’deki ve Türkiye dışındaki araştırmalar gözden geçirildi. Yurt dışına bilim insanları gönderildi; yeni yayınlar teşvik edildi. Temel çaba, dili zenginleştirmek; arı bir Türkçe yaratmak, yeni gelişmeler karşısında ortaya çıkan bir sözcük, daha Türkiye’de yabancı dildeki biçimiyle yer almadan, ona Türkçe anlam üretmek; dili öteki dillerin istilasından korumak; kendi benliğine ve özüne kavuşturmak; bilimde, sanatta, kültürün her alanında işleyerek onu geliştirmek...

Dil, Türkiye’nin ve Türk ulusunun kültür bayrağıydı. O bayrağı en yükseklerde dalgalandırmak, her Türk için kutsal bir görev biçimini almıştı.

Dil, bu çalışmalar sayesinde hızla kendi benliğine kavuştu. Aydın ve toplum arasındaki dil farkı, büyük ölçüde ortadan kaldırıldı.

Derken, Atatürk, dil alanında da bir kuram ortaya attı: Güneş Dil Teorisi... Bu teori de, Türk Tarih Tezi gibi, Türklerin binlerce yıllık köklü geçmişine vurgu yapıyor; Türkçe’nin dünya dil ailesinin en eski ve en yüksek kültür olduğu savında bulunuyordu. Kurama göre, pek çok dünya dili, bu üstün kültür dilinden türemiş ve dünyaya yayılmıştı.

Kuşkusuz, bunlar birer tezdi. Söylenen her şey, yüzde yüz doğruyu belirtmiyordu. Ancak, Atatürk, niçin dil ve tarih işleriyle uğraştı; bu onun işi miydi gibi bir yaklaşımda bulunmak da, kendi ulusunun ve yurdunun üzerine gözü gibi titreyen Önder’i anlamamak, onu kaba bir değerlendirmeyele ele almak anlamına gelir. Çünkü Atatürk, kişisel bir ego ile ulusunu doğrudan ilgilendiren ve yaşamsal önemi olan konuları çarpıtmaya yöneltmeyecek ölçüde büyük bir tarih birikimine ve ulusal değgerlere sahip bir tarihsel kişilikti. O, dil ve tarih işlerinde bu denli keskin biçimde yer alırken, kuşkusuz bir bilim insanı olmadığını biliyordu.

O her şeyden önce, Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran bir devlet adamı; bağımsızlık savaşını kazanmış büyük bir komutan; cumhuriyetin getirdiği değerleri yerleştirmek ve korumak için canını dişine takmış büyük bir devrimciydi. Ancak o, şimdi yeni bir tehlikeyi daha sezinliyordu: Türkler, ancak Kurtuluş Savaşı ile birlikte bir ulus olduklarının bilincine varmışlardı. İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde çok sınırlı bir aydın grubunun arasında beliren bu bilinç, ilk kez, böylesine ortak bir tehlike altında, toplumsal temele inmişti. Ulusal bilinç, ancak ulusal kimlikle oluşabilirdi. Ulusal kimliği ise, dil, tarih ve ortak ulusal his oluşturabilirdi. Öyle ki ulusal hislerin oluşmasının da en büyük aracı, dil ve tarihi. Öyleyse, bir ulus devlet kurmuş olan önderin, yine ulusuna önderlik ederek, onun ulusal bilinç edinerek, bu bilinçle kimliğinden güç alacak ölçüde tarih ve dil bilincini edinmesini istemek kadar doğal bir şey olamazdı. Bu da bir ulusun dilini ve tarihini incelemek, ortaya koymak ve bunları topluma ulaştırmakla olanaklı olabilirdi.

Atatürk, ulus kimliğinin, bilincinin ve duygusunun bir gereği olarak, dil ve tarih konularını önemsiyor ve bu alanda bilimsel araştırmaların yapılmasını istiyordu. Ancak bundan daha yaygın başka bir tehlike daha vardı: O da, sömürgeci Batı'nın, ötekileştirdiği ve öteki saydığı toplumlar ve halklar için, akıl almaz karalamalarda bulunarak, önce onları geri topluluklar olarak nitelendirmesi, ardından kendini üstün gördüğü için de öteki saydıklarının üzerinde egemenlik kurma çabasıydı.

Bu politikanın bir uzantısı olarak, sömürgeci Avrupa; Türklerin canları pahasına sömürgecinin kanlı pençesinden kurtardıkları yurtları ile ilgili yeni haklar ileri sürüyordu. Bu toprak isteklerinden çok, eski uygarlıklarla ilgiliydi. Avrupa'da gelişen ve kasıtlı olarak çarpıtılan Türkoloji ve Oryantalist araştırmalarla, Anadolu'nun eski uygarlıklarının Germen, Fransız, Avusturya ya da Macarlarla ilişkileri olduğu, eski uygarlıkların, bu uluslarla tarihsel bağları bulunduğu saçmalıkları yazılıp çiziliyordu. Örneğin, bu dönemde yaygın biçimde Almanlar bile, Anadolu'da bir Alman kolonisi yaratma çabasındaydılar.

Tarihsel haklar kavramı, 1815 Viyana Kongresi'nden bu yana yaklaşık yüz yıl boyunca işlenmişti. Şimdi, çarpıtılmış bir siyasi tuzakla, Anadolu'daki her bir uygarlığın, bir sömürgeci ülkeyle bağları kurulmuştu. Bunlara dönük hak istekleri, Türklerin kendi ülkelerindeki varlıklarını bile sorgulatacak bir ölçü ve düzeye ulaşmıştı. Almanlar, Macarlar ya da Avusturyalı kimi bilim adamları, örneğin Hititler ve Sümerlerin Germen ya da Avusturyalı olduklarını savlarken; bunlar ciddi ciddi o dönemin bilimsel etkinliklerinde konuşulup tartışılırken... Brakisefal, dolikosefal ayırımı gibi bir saçmalık ortaya atılıp, Türkler dolikosefal, yani sarı ırk sayılırlarken ve örneğin getirilip Hititler, tıpkı Almanlar gibi Brakisefal sayılıp, ardından da Hititler Alman ırkının en eski uzantılarıdır, dolayısıyla Anadolu Alman'dır demeye getirilirlerken ¹...

Kendi ülkesini kanın, ateşin ve ölümün içinden çekip çıkarmış bir ulusal kahramanın, eski uygarlıklara sahip çıkması ve onu kendi öz benliğiyle kaynaşık bir algı içinde dünyaya sunması kadar daha doğal ne olabilirdi ki? Tarih, saf ırk saçmalığını çok kereler doğrulamasına karşın; yine de bu saçmalık siyaset alanında geçerli akçe olabiliyordu. Bu saçmalıklar geçer akçe olduğuna göre; Atatürk'ün yalan alınıp, yalan satılan bu pazarda; çoğu yönden doğru olan kuramları ortaya koyması ve bunlara dayanarak, ben de varım demesi hiç de anlaşılmayacak bir şey değildir.

¹ Bkz: Enver Ziya Karal, Felsefe Kurumu Seminerleri, TTK Basımevi, Ankara, 1977.

BİR TARİH ARAŞTIRMA KONUSU OLARAK MÜBADELE

Prof. Dr. Kemal ARI

1-Genel Tanım ve Toplumsal Travma

Mübadele (Zorunlu nüfus değişimi), yakın dönem Türkiye Tarihi'nin en ilgi çekici konularından birisidir. Lozan Görüşmeleri sırasında, eylemli olarak Türkiye'den ilk anda 850.000 Ortadoks'un Türkiye'den ayrılarak, Yunanistan'a yığılmasının yarattığı boşluk ve kargaşaya bir çözüm bulmak amacıyla, Norveçli Dr. Nansen'in araştırma ve önerisi doğrultusunda, 30 Ocak 1923 tarihinde bir Ek protokol imzalanarak, mübadele süreci başlatılmıştır. Süreç içinde, bu kitlenin boyutları genişlemiş, iki milyona yakın insan, zorunlu nüfus değişimine uğratılmıştır. Soruna salt devletler açısından bakmak yeterli olsa, bir anlamda sorunu algılamak ve irdelemek kolay gibi görülebilirdi. Sonuçta, ulus devlet ideolojisi paralelinde, bu ideolojiye sarılan her iki ülke, yani Yunanistan ve Türkiye için de sorun, en azından eski sorunlara set çekecek bir gelişme gibi görülebilir. Tarihsel azınlıklar sorununa, pratik metnine imza konulduğundan sonra, ortaya çıkan metin ve bu metne dayalı uygulamalar, hukuksal ve siyasal ilişkiler temelinde bir çözüm olmuştur diye düşünülebilir.

Sonuçta, imzalanan bu tür anlaşma metinleri, “devasa” insan topluluklarını ve doğrudan ciddi psikolojik travma yaşayan bireyleri ilgilendiren etkileriyle önem kazanmaktadır. Anlaşma metni, Batı Trakya dışındaki Yunanistanlı Müslümanlar ile İstanbul dışındaki Türkiyeli Ortodoksları zorunlu olarak göç ettirmeyi gerekli görüyor, bunun nasıl bir süreç izlenerek yapılacağını kurallara bağlıyordu. Bireysel hakların, bir anlamda, hukuk adına önemli oranda darbe yediği, anlaşma metninin içeriğine ve uygulamalara bakıldığında çok rahatlıkla görülebilir. Doğal olarak, konu bu yönüyle de ayrı bir inceleme konusu olabilir. Bu aşamada söylenmek istenen, öyle ya da böyle bu uygulama, Yunanistan Tarihi açısından olduğu kadar, Türkiye Tarihi açısından da son derece önemli bir olgu ve süreçtir. Olgunun toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel etkileri, gerek göç eden gerekse göçmenleri kabul eden kitleler açısından son derece önemli ve incelemeye değer niteliktedir. Türkiye'den 1.200.000 Ortadoks Yunanistan'a, 450-500.000 Müslüman da Yunanistan'dan Türkiye'ye göç ettirilmiştir. Yalnızca bu boyutuyla bile Mübadele, dünya tarihinde bir örneği daha görülmemeyen ciddi bir olgu ve süreç olduğu kadar, toplumsal bir travma olarak da nitelendirilebilir...

2- Araştırmaların Düzeyi

İlginç olan, Türkiye’de böylesine önemli bir olay üzerine yapılan araştırmaların son derece yeni olması ve var olanların da, şimdilik bir başlangıç niteliği taşımasıdır. Neden nüfusunun neredeyse yüzde kırkı bir şekilde göçü ya da göçle ilgili sorunları yaşamış bir ülke olmakla birlikte Türkiye’de göç konularını irdeleyen tarihsel, toplumsal, siyasal, kültürel, sosyal antropolojik, folklorik v.b. araştırmalar hemen hemen hiç yapılmamıştır? Neden araştırmacılar bu konulara yeterli duyarlılığı göstermemekte, neden araştırma kurumları ve üniversiteler böylesine önemli bir toplumsal olgunun üzerinde durmamakta ve hatta neden, göçü ve göçün sorunlarını birebir yaşamış olan kitleler yaşamın her alanında bu olguyu değişik yönleriyle –hatta nostaljik de olsa- belirgin bir duyarlılıkla canlı tutma, gelecek kuşaklara deneyim ve birikimlerini aktarma sorumluluğunu yeterince duymamaktadırlar? Anlaşılmaz bir biçimde, gerek Türkiye’deki tarihçilik ve gerekse siyasal erk sahibi makamlar ve kişiler, konuya son derece duyarsız ve ilgisiz kalmıştır.

Justin Mc Charty, Türkiye’deki bu ilgi eksikliğini, yeni devletin önceliklerine, tercihlerine ve yaklaşımlarındaki köktenci değişmelere bağlamaktadır. Türkiye tarihinin son yüzeli yılı, batı toplumlarıyla boğazlaşmakla geçtiğine ve sonuçta çağdaş Türkiye’yi kuran kadroların, köklü bir batıya yönelik stratejisi başlatarak, iki devlet ve toplum arasında var olan güvensizlikleri ve düşmanlıkları daha da gündemde tutacak yaklaşımları sergilemek yerine, geçmişe bir sünger çekmenin gerekli gördüklerini vurgulayan Mc Charty, bunun anlaşılabilir nedenleri olduğunu vurgular. İlginç ve bir o kadar da önemli olan bu yaklaşım, Türkiye’deki siyasal üsluba son derece uygun argümanlar içerir. Yine de değinilen sorunda, başka nedenler de aranması kaçınılmaz gibi görünüyor. Bir kere, en temel neden, Türkiye’de bilimsel araştırmaların sığılığı ve devletin bilimsel araştırmalara dönük süregelen ve kemikleşmiş ilgi eksikliğidir. Demokratikleşme düzeyinin düşüklüğüne koşut olarak, sivil araştırma kurumlarının yakın zamana kadar hemen hemen hiç olmayışıdır. Diğer bir neden de doğrudan toplumu, ekonomiyi ve giderek de bireyi ilgi alanlarından dışlamayı alışkanlık haline getirmiş olan Türkiye’deki ortalama tarih anlayışıyla ilgilidir. Türkiye’de tarihçilik, uzun süre, ülkeler arasındaki siyasal ilişkiler ve askeri tarihçilik boyutunu aşıp, toplumu ve bireyi inceleme konusu olarak algılayamamıştır. Zaten, Osmanlı vakanüvistliğini aşarak, modern tarihçilik yöntemlerine yönelişin tarihi Türkiye’de son derece yenidir.

Ömer Lütfi Barkan gibi, eski kuşak tarihçilerin ortaya koyduğu kurum ve ekonomi tarihçiliği bir yana bırakılırsa, toplumsal çözümlemeleri ve toplum içinde doğrudan bireyi hedef alan tarih anlayışı son derece yenidir; hatta günümüz Türkiye tarihçiliğindeki nitelik ve niceliği, başlı başına tartışma konusudur¹. Mustafa Akdağ’ın toplumsal ve ekonomik çözümlemeleri bile, uzunca zaman o dönemin tarihçilik camiası içinde, yeterli ilgiyi görmüş değildir. Dolayısıyla, göç konularının tarihin bir inceleme alanı olabileceği düşüncesi bile uzun zaman zihinlerde yer almamıştır. Yaklaşım bu olunca da, mübadele konusunun bir araştırma konusu olarak düşünülmesi, algılanması, buna dönük çalışma süreçlerine yöneliş, son derece geç bir döneme rastlamaktadır.

¹ Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı’nın, gerçekleştirdiği projeler, yapıtlar ve süreli yayınlarıyla, çağdaş tarihçiliğin oluşmasında ve kurumsallaşmasında önemli bir rol oynadığı özellikle vurgulanmalıdır.

Gerçekten de, Türkiye’de mübadele konusundaki araştırmalar son derece yenidir. Bu yalnızca özel bir alan olan mübadele konusuyla ilgili değil, genel göç konularıyla da ilgili olan büyük bir eksiklidir. Göç konusunda araştırma yapmada gecikmenin belli başlı nedenleri vardır. İtiraf etmek zorundayız ki, göç konuları konusundaki bu ilgi eksikliği yalnızca tarihçiler açısından değil, diğer bilimsel disiplinler için de böyledir. Örneğin, Ahmet Cevat Emre, Behice Boran ve Niyazi Berkez, Orhan Türkdoğan, Cevat Geray ve Oğuz Arı gibi, alanının duayeni olmuş kişilerin ve onları izleyen kimi bazı ardıllarının yaptığı çalışmalar bir yana bırakılırsa, sosyolojik olarak da göç konusuna Türkiye’de pek değinilmemiştir. Daha çok, cumhuriyetin orta ve geç dönemlerine ilişkin göç sorununa değinilen bu yapıtlarda da, mübadele konusunda, bir iki paragraf dışında pek bir şey bulmak mümkün değildir. Örneğin, Oğuz Arı’nın yapıtı, son derece önemli ve bilimsel bir yapıt olmasına karşın, 1951’de Bulgaristan’dan Türkiye’ye gelen göçmenlerin uyum süreçlerini inceler; Orhan Türkdoğan ise, belirgin bir mekan ayırımı yapmadan, genel anlamda uyum sorunlarına değinir. Verilen bu isimlerden de rahatça anlaşılacağı gibi, sınırlı sayıda da olsa, sosyologların konuya ilgisi, tarihçilere göre çok daha önce oluşmuş; her nedense, bu ilk önemli örneklerden sonra, Türkiye’de sosyologlar, göç konularına yeterince ilgi göstermemişlerdir. Konuya sosyologların belli bir ilgi göstermeye başladıkları 1950-1960’lar Türkiyesinde, tarihçilerin göç konularında araştırma yapmaları hemen hemen hiç söz konusu olmamıştır. Tarihsel boşluktan geçtik; sosyologların sonraki dönemlerdeki ilgi eksilmesi üzerine, sosyolojik yönden de bu erken ilginin örneklerine karşın, büyük bir boşluk görölmektedir. Büyük göç dalgalarını sürekli olarak kendine çekmiş olan Türkiye de, göçmen kitlelerin siyasal eğilimleri ve tercihlerini, tarihsel süreç içinde ya da belli bir dönemde ve evrede ele alan bir sosyolojik araştırma bulmak hemen hemen mümkün değildir. Mübadillerin gurup kimlikleri büyük bir boşluktur.

Siyasal eğilimleri konusundaki boşluğun yanısıra; sosyal, ekonomik ve kültürel uyum süreçleri ile ilgili konular hemen hemen hiç ele alınmamıştır. Kimi yapıtlarda, basit göndermeler ve paragraflar dışında, konu ile ilgili bir bilgi yoktur. Hatta son bir iki yıl içinde çıkan kimi amatörce yapıtta, siyasal eğilimleri ve gurup kimliklerine ilişkin kimi saptamalar var gibi görünmekle birlikte, bu çalışmalarda topluca verilen kaynakçanın dışında, değinilen konu ile ilgili hiçbir kaynağa gönderme yapılmaması, dolayısıyla, bu iddialı bilgi ve yorumların hangi kaynaktan ya da verilerden alındığının havada kalması, bu tür çalışmaların “harcıalem” türleri arasında sayılmasına neden olmaktadır. Sağlıklı anketler yapılamamış, gözlemlerde bulunulmamıştır. Böylece, sağlıklı bir veri bankasından söz etme olanağı yoktur. Türkiye’de, Türkiye nüfusunun yaklaşık yüzde kırkı bir şekilde göç olgusunu yaşamasına ve bu süreç hala günümüzde temel belirleyici bir etken olmasına karşın, bu konulara duyarsızlığı anlamak mümkün değildir. Aslında, ülkenin bir anlamda, göç araştırmaları açısından tam bir laboratuvar olma özelliği vardır.

Tarih çalışmaları açısından da konu son derece yenidir. Ahmet Cevat Emre'nin ünlü yapıtı, bu alanda bir öncü niteliği taşır. Genel olarak, Osmanlı dönemi göçlerini esas alan bu çalışmayı, sonraki kuşağın izlediği ve bazı katkıları sağlayan yeni çalışmaların bunun üzerine yapıldığı bilinmektedir. Osmanlı dönemine ilişkin, bu göç araştırmalarının yanında, cumhuriyet dönemi göçlerini irdeleyen çalışmalar son derece azdır. Bu ilk çalışmalarda ise, göç konusu, siyasi tarihin bir parçası olarak algılanmış, ekonomik, hukuk, kültür, mimarlık gibi boyutları üzerinde pek durulmamıştır. Yakın bir zamana kadar, göç olgusu bir yana, cumhuriyet döneminin tarih olup olmadığı sorunu ve kimi tarihçilerin, cumhuriyet döneminin yaşanan bir süreç olarak kabul edilip, tarih olamayacağı yolundaki anlaşılabilir tutumları da, ne yazık ki, cumhuriyet dönemi sorunlarına bilimsel yönden yaklaşılmasını oldukça zorlaştıran bir unsur olmuştur. Tarafımdan yapılan ve mübadele ile genel göç sorunsalını ilgilendiren çalışmaların yanı sıra, bugün artan bir ivmeyle araştırmacıların konuya eğilmesi, gelecek adına umutları artıran bir etkidir².

² Tarafımdan, mübadele konusunu doğrudan ya da dolaylı olarak ele alan çalışmalarım şunlardır: Kemal Arı, Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yay., 3. baskı, İstanbul, 2003; aynı yazar, "Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde Türkiye Dışına Yönelik Göçler ve Sonuçları", Beşinci Astkeri Tarih Semineri Bildirileri: Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açılardan Türkiye (İstanbul, 23-25 Ekim 1995), I, Gnkur. ATASE yay., Ankara, 1995, 496-504; yine konunun değişik yönleri için bkz: aynı yazar, "Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de 'Emval-i Metruke' ve 'Fuzuli İşgal' Sorunu", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VI/18 (Temmuz, 1990), 691-706; "1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de 'Emval-i Metruke' ve 'Mübadil Göçmenler'", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VI/18 (Temmuz, 1990), 627-657; "Cumhuriyet Dönemi'nin İlk Yıllarında Türkiye'de Mübadele, İmar, İskan İşleri ve Mustafa Necati", Mustafa Necati Sempozyumu (Kastamonu, 9-11 Mayıs 1991), Kastamonu Eğitim Yüksekokulu yay., Ankara, 1991, 44-57; "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VIII/23 (Mart, 1992), 409-420; "Kurtuluş Savaşı Sonrasında İzmir'e Yönelik Göçler ve Etkileri", Üç İzmir, Yapı Kredi yay., İstanbul, 1992 273-282; "Migration into İzmir Following the War of İndependence and its Effects", The Three of İzmir, Yapı Kredi yay., İstanbul, 1994, 273-282; "Türkiye'de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim", Bilanço 98: 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 1999, 97-114; "Mübadele ve Ulusal Ekonomi Yaratma Çabaları", Toplumsal Tarih, Sayı: 68 (Ağustos, 1999), Nedim İpek'in Samsun ve Mübadele (TTK yay.) adlı yapıtı, 12-17. M. Çanlı'nın, Tarih ve Toplum, 'Yunanistan'daki Türkler'in Anadolu'ya Nakledilmesi' (130, Ekim); Y. Demirel 'Mübadele Dosyası, Tarih ve Toplum, (123, Mart-126 Haziran); M. Koraltürk, 'Mübadelenin İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Rapor' Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi; R. Kaplanoğlu, Bursa'da Mübadele 1923-1930, Nesim Şeker, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Bir Kent: Bursa"; Gökaçtı, M. A., Geographika. Yeniden Keşfedilen Yunanistan, İletişim Yay., İstanbul, 2001; bunların yanı sıra, Gökaçtı'nın toplu kaynakça dışında, hiçbir kaynağa gönderme yapmaya yapıtı ile, bazı amatör yazarların kaleme aldığı çalışmalar da anılmalıdır. Başta Yaşar Kemal olmak üzere, Ahmet Yorulmaz ve Kemal Anadol gibi romancıların yapıtları mübadele konusu üzerinde durulması, önemli bir gelişmedir. Bunların yanı sıra, ikinci ve üçüncü kuşak mübadillerin, aile tarihi çalışmaları geleceğe dönük umutları artırmaktadır. her şeye karşın, sonuçta, on yıl öncesine göre bugün Türkiye'de mübadele kültürünün gelişmesinde önemli bir yol alındığı söylenebilir.

3- Paranoya'dan Sermişliğe

Bunun yanı sıra, resmi devlet ideolojisinin de, cumhuriyet dönemi tarihçiliği üzerinde, oldukça uzun bir süre, olumsuz etkileri olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü, toplumu oluşturan nüfus katmanlarından herhangi birisiyle uğraşma eğiliminde olan bir kişiye, devlet, uzunca bir zaman, kuşkulu insan gözüyle bakmış, hele hele, sosyolojik içerikli yaklaşım yapanların, trajikomik bir biçimde genel olarak solcu oldukları kaygısı bile yaşanmıştır. Sosyolojinin sosyalizmi çağrıştırdığı (?!), belli bir nüfus katmanını incelemenin, bir sınıf devriminin ön hazırlığı olduğu paranoyası, bilinç altına yerleşmiştir. Resmi bir tutum olmamakla birlikte, demokrasi düzeyinin çok düşük olduğu dönemlerde, gerek akademik çevrelerden, gerekse genel kamuoyundan aydınların, bu tür aykırı tutumlarla karşılaşması her zaman mümkün olmuştur. Bu genel paranoyanın söz konusu olduğu dönemlerde, göç araştırmalarının, belli bir düzeye çıkamadığı, acı bir gerçek olarak tarihe kaydedilmelidir...

Yakın zamana değin, neden göçmenlerin, bir sivil toplum örgütü ya da kültür hareketi olarak ortaya çıkıp, ortak göçmen kültürü ve bilinci yaratmada gecikmelerinin nedeni olarak, bir anlamda bu paranoya yorumlanmalıdır. Dernek ya da vakıflar, hep bir kuşku yaratan olgular olarak görülmüş ve yorumlanmıştır.

Bunun yanı sıra, kurumların Türkiye'de sistemden kaynaklanan genel çürümüşlüğü de, olumsuz bir görüntü ortaya çıkmasında rol oynamıştır. İşlevi güdükleşmiş, etkinliği sıfırlanmış kimi kurumların, genel anlamda ilgisiz ve bezgin tavırla bu tür konulara lakayt kalması da, ne yazık ki, hem kimi verileri kayda geçmede, hem de araştırma yapanların önüne akla hayale gelmez engel çıkarmalarında önemli bir etken olarak algılanmalıdır. Mübadele konusunda en azından desteği istenen bir resmi kurum temsil eden kişinin, mübadeleden kendisine söz edildiğinde, mübadele kavramını "müdahele" olarak kullanması bir trajikomikliği belgelemesi yanında, bir bilgisizliği ve bilinçsizliği ortaya koymasından son derece önemlidir. Geçmiş dönemlere ilişkin eleştiriler, büyük ölçüde anlaşılabilir nedenlere dayandırılabilir; ama, günümüzde bile, geçmişte eleştirilen tavırların sürdürülüyor olması, ilgisizlik ve sermişliğin günümüzde de devam etmekte olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Geçmişten günümüze açıkca söylemek gerekirse, bir yönden, daha doğrusu resmi anlayış açısından, pek de bir şey değişmemiştir. Bulgaristan'dan 1950-1951 yıllarında gelen göçmenlerin yarattığı büyük sorun çerçevesinde, rahmetli Ömer Lütfi Barkan'ın, neden bir iç kolonizasyon planı olmadığını sorgulaması, pekela, şunca yıl sonra, bugün de yapılabilir. Türkiye'de bir yandan çok şeyler değişmiştir ama, bazı yönlerden de zihniyet aynıdır. Aslında konu, Türkiye'de, pek çok alanda görülen sistemsizliğin genel bir uzantısı olmaktan öte bir şey değildir. Türkiye gibi bir ülke, neredeyse 300 yıldır yoğun göç olaylarına tanık oluyor, büyük kitleler, tarihsel süreç içinde, insanlık tarihinin çok az tanık olduğu büyük göçleri yaşıyor ve, bugün bile devletin elinde bir veri bankası bulunmuyor. Devletin, göç gibi altyapı konularına ilgisi son derece azdı; hatta engelleri bile vardı. Örneğin, devletin en yetkili olması gereken kurumlarından birisinin, Pontusçuluk spekülasyonlarının ayyuka çıktığı bir dönemde, ellerinde veri olmayışından dolayı, üstelik telefonla şahsıma ulaşım, "Efendim, bu Pontusçuluk nedir?"

Ne kadar Karadenizli Rum Yunanistan'a gitmiş?" gibi bir soru yöneltmiş olması, son derece dikkat çekici olduğu gibi, bugün bile, hangi resmi kaynaklarda, bu verilere ilişkin bilgilerin bulunabileceği konusunda, kafalarda yanıtın net olmayışı, son derece üzücüdür. Hatta, bu veri eksikliği, o denli geç dönemlere kadar geliyor ki, örneğin, son 20 yıldır Türkiye'nin aldığı ya da verdiği göçmen sayısını sağlıklı olarak verebilecek bir kuruluşun adını bile söylemekte, büyük zorluklarla karşılaşabiliyor. Hangi kurumun yetkisi, sorumluluğu nereye kadardır? Kim ya da kimler, hangi işle, ne kadar uğraşıyorlar? Hatta üniversitelerde bile, bu işlerle uğraşanlar kimlerdir? Kimlerin araştırma sahasına göç konusu girmektedir ve kim ya da kimler, göçün hangi boyutu üzerinde çalışıyorlar? Bunlara tam ve doyurucu yanıtlar, bugün itibarıyla verilemez. Sorumluluklar belli değildir; uzmanların hangi ortamlarda, hangi koşullarda çalışabildikleri bilinmemektedir; çalışanların da, ne büyük zorluklarla karşı karşıya olduğunu, işin erbabı çok iyi bilmektedir.

Nitekim, birkaç kurumun bir araya gelerek, Türkiye'nin göç planlarının yapılmasının istendiği bir çalışma sürecinde, göç konusundaki veriler açısından, gerçekten Türkiye'nin idari yaşamında son derece önemli olan kurumların, bırakın sağlıklı verileri ellerinde bulundurmayı, birbirlerinin görev alanlarının ne olduğu konusunda bile düştükleri ayrışıklık, bu vahameti ortaya koymaktadır... Benim de içinde yer aldığım, VIII. Bey Yıllık Kalkınma Planı çalışmaları çerçevesinde, devletin etkili ve yetkili kurumlarından ve üniversitelerinden oluşan komisyonun çalışmaları sırasında, karşılaşılan keşmekeş, bunun en önemli göstergesi olmuştur. Örneğin, mülteciler konusunda, Emniyet Genel Müdürlüğü ile, Jandarma Genel Komutanlığı arasında bir eşgüdüm sağlanabiliyor mu? Hangi kurum, hangi görev alanıyla ilgili, ne tür bilgileri derleyip toparlıyor? Resmi kurumlar bile, birbirlerinin görev alanlarını tanımlayamazken, özellikle mülteciler konusunda, görev boşluklarının ortada olması, Türkiye'de idari reform tartışmalarının aslında ne kadar gecikmiş bir konu olduğunu ister istemez düşünmeyi gerekli kılıyor. Devletin niçin elinde sağlıklı veri bankası olmasın; niçin hükümetler, bu sağlıklı verilere dayalı olarak, kısa, orta ve uzun vadeli planlamalar yapıp, değişik zamanlarda karşılaşılan göç süreçlerine yön vermesinler?

Bu anlatılanlar, bir anlamda, günümüz fotoğrafını anlamada son derece önemli argümanlardır. Günümüz Türkiye'sinin toplumsal yapısında görülen keşmekeşliğin temelinde, sanırım bu tür sağlıklı yaklaşımın rolü vardır. Göçmen gruplarının, sosyal yapıya uyum süreçleri incelenmemiştir; grup kimlikleri, siyasal tercihleri, toplumsal eğilimleri ele alınmamıştır; Türkiye'ye aktardıkları kültür unsurları, davranış kalıpları ne tür bir kaynaşma süreci yaşamıştır; yerli kitlelerle ve başka göçmen guruplarla karşılaşmalar, karışmalar ve kaynaşmalar sonucunda, ne tür bir kültür sentezi, toplumsal davranış ve kimlik kalıpları ortaya çıkmıştır; bu konular yeterince irdelenmemiştir. Bir anlamda, toplum mühendisliği konusunda, Türk kültür dünyası yeterince veri ortaya koymamış, yönetenler, bu verilerden hareketle, yeni planlamalar yapamamışlardır. Ortaya çıkan uyum sorunları toplumsal reflekslerin insafına terk edilmiş, gelen göçmenler, piyasa koşullarına göre, kendi göbeklerini kendileri kesmek zorunda kalmışlardır. Bir anlamda, günümüz Türkiye'sinin toplumsal, kültürel, siyasal ve ekonomik yapısı, eğilimleri yeterince irdelenmemiş, sonuçta, gelenekselliğiyle övünen, tekdüzeliğine ve türdeşliğine ideolojik boyutuyla inanan bir kitle, kendini tanıma zahmetine katlanmamıştır.

4- Belgelikler, Anılar ve Sözel Tarihçilik

Türkiye de ne yazık ki, ne özel ne de resmi belgeliklerde tam bir düzen sağlanabilmiş değildir. Genel olarak bakıldığında, kimi özel meraklı kişiler bir yana –ki bunların sayısı son derece sınırlıdır- ailelerin, kendi tarihlerini açıklamada son derece önemli bilgi ve belgeleri koruma alışkanlığı oluşmamıştır. Aslında, 1928 yılında Latin harflerinin kabul edilmesinin etkisiyle, bu tarihten önceye ait olup, günümüze kalmış belgelere kişilerin yaklaşımında, anormal tutumlar kendini göstermektedir. Bir kere, genç kuşaklar, bu tür belgeleri okuyup anlayabilecek altyapıya sahip bulunmuyorlar. Atadan-dededen kalma bu tür belgelere bireyler, son derece yanlış önyargılar oluşturarak bakabiliyorlar.

Gelen göçmenlerin ellerinde, Yunanistan'da bıraktıkları taşınmazların tapu senetleri, Yunanistan'da, Rum yığılmasından sonra kamulaştırılan taşınır taşınmaz mallara ilişkin makbuzlar, Türkiye'ye mübadele sözleşmesi öncesinde ya da sırasında gelişleri sırasında, Yunanlı güvenlik makamlarınca değişik adlarla alınmış vergilere ilişkin belgeler; Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun mal kayıtlarını gösterir beyannameler, gemilere biniş biletleri, kimi zaman Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne bağlı olarak çalışan İmdad-ı Sıhhi heyetlerinin Yunanistan'da kurduğu çadırılı ordugahlarda, kimi zaman göçmenlerin bekledikleri kıyı kentlerdeki iskelelerde yaptığı aşı çalışmalarını gösterir belgeler; vapurlarda iken yapılması zorunlu aşı kağıtları, göçmen ailelerinin aile bireylerini gösterir, yolculuk belgeleri bol miktarda bulunuyordu. Göçü yaşayan göçmenler, ne olur ne olmaz kaygısıyla ve psikolojik bir tavırla, bu belgelere gözleri gibi bakmaktaydılar. Örneğin, Yunan Hükümeti, Rum yığılmasının ardından, Müslümanların elinde bulunan malların bir kısmına, harp vergisi bahanesiyle el koymuş, el koyduğu mallara karşılık, malına el konulan kişiye, bedelinin sonradan ödeneceğine ilişkin belgeler vermişti. Gelen mübadiller, ne olur ne olmaz, belki bu malların karşılığını günün birinde alabiliriz düşüncesiyle, bu belgelere gözleri gibi bakıyorlardı. Doğal olarak bu tür belgelerin önemli bir kısmı, Osmanlıca ya da Yunanca'ydı. Aslında, göçmenlerin yerleştirilmesinden sonra, genel olarak, 1930 Türkiye-Yunanistan sözleşmesinden sonra, kimi ikili ihtilaf konuları bir yana, mübadele sorunu tarihe tevdi edildiğinden, bu belgelerin de bir hükmü kalmamış bulunuyordu.

Oysa, bu belgelerin ne olduğunu üç aşağı beş yukarı bilen birinci kuşak mübadillerin ölümünden sonra, onların çocukları ya da torunları, atalarından kalan bu ne olduğunu anlamadıkları ve okuyamadıkları belgeleri; ya işe yaramaz bir bitpazarı malı gibi görüyor ve kaldırıp çöpe atıyorlar, yakıyorlar; ya müzayedelik önemli bir parça olarak görüp, bundan nasıl maddi olarak yararlanmayı düşünüyorlar ya da, Yunanistan'da Yunan hükümetince el konulmuş önemli miktarda arsaları, tarlaları, bağları ve bahçeleri olabileceğini düşünüp, bunları nasıl elde edebileceklerinin arayışına yöneliyorlar. Kimisi, sanki Yunanistan'ı tapusuyla alacakmış gibi anlaşılmaz bir psikolojik tavır içine bile giriyor. Gelen göçmenler, genel olarak kırsal alanlardan Türkiye'ye geldiklerinden, bunların ellerinde bir takım anı defterleri, günlükler falan pek bulunmuyordu; bulunanlar da yok denecek kadar azdır. Olayları, olayların oluşu sırasındaki duygularını not edenler, yok denecek kadar azdı.. Bunun belli başlı üç nedeni vardır: Birinci neden, gelenlerin sosyo-ekonomik statüleriyle ilgilidir. Selanik gibi belli yörelerin dışında, gelenlerin önemli bir kısmı kırsal alanlardan geliyordu. Okuma yazma düzeyi düşük, köylü bir topluluktan geriye kalan bu tür kalıtlar, son derece sınırlıydı. Anı ya da günlük tutma gibi bir gelenek, Türk kültüründe pek alışkın olunan bir şey değildi. Üstelik, yaşananları unutmak, hatırlamamak gibi, ilginç bir toplum psikolojisi söz konusuydu.

Sanırım bunda, biraz Türk'e uygun nedenler de aranabilir; kentlilik öncesi toplumların, yazı yazma, anı ya da günlük tutma, kısaca zihinsel egzersiz yapmayarak, bu sorunları pek önemsememe tembelliğinin de payı var.

Türkiye'ye gelen mübadil göçmenlere dönük olarak sözlü tarih çalışması yapılmamıştır. Günümüzde, başta Lozan Mübadilleri Vakfı ve Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı'nın sözlü tarih çalışmaları yönünde bazı çalışmaları ile, kimi meraklı amatör araştırmacıların yaptıkları dışında, sözel tarihçilik yönünde veri toplama çabası Türkiye'de görülmemiştir. Ortak bir bellek oluşturma adına da olsa, çok öncelerden bu anket çalışmalarının yapılması çok önemli; bugün, mübadele kültürü ve tarihi üzerine çalışanlar için son derece önemli bir malzeme gurubu kalmış bulunuyor bu anket sonuçlarıyla. Ve, Yunanistan'da yapılmış olana bakınca, Türkiye adına üzülmekten geri kalamıyor insan; Yunanistan, 80.000'e yakın insana ait 145.000 sayfalık anket çalışması yaparak, bu insanların duygularını, gözlemlerini canlı bir biçimde tarihe not olarak düşüyor, onların yerleşim coğrafyası, tarihi ve dili, müziği üzerine önemli bulgular ortaya konuluyor da, Türkiye'ye gelen göçmenler, hiç de onlardan daha az sıkıntılar, trajediler yaşamamış olmakla birlikte, ortak, kolektif bilince katkıda bulunacak elle tutulur bir gözlem, hiç de uzak sayılmayacak 80 yıl öncesinden günümüze aktaramıyorlar. Ne yönetenlerin böyle bir kaygısı olmuş, ne göçü yaşayanlar, şimdilik bilinebildiği kadarıyla canlı tanıklıklarda bulunabilmişler. Bu nasıl açıklanabilir?

Bu durumda, aslında, belki göçmenlerin geldikleri Yunanistan topraklarında ve yerleştirildikleri Türkiye topraklarındaki demografik yapılarını gösterir son derece önemli bir belge yığını, bugün büyük ölçüde bir şekilde ya süreç içinde imha edilmiş ya da ilgisiz ve maceracı insanların elinde, ne olacağı bilinmez bir halde, bir boşluğa bırakılmış oluyordu. Resmi belgeliklerin, bir ölçüde, en azından geleceğe ilişkin, daha önemli veriler ortaya koyabileceği tahmin edilebilir. Bu tahmini güçlendiren şey, resmi belgeliklerin öyle düzenli olmaları ya da araştırmacılara açılıp, kataloglarının hazırlanmış olmasıyla ilgili falan değildir; aksine, bu tür belgelikler, bugün, yararlanılabilecek düzeylerinin çok küçük bir oranını oluşturuyorlar. Genel olarak Türkiye'de arşivler yetersiz ve dağınık bir halde bulunuyor. Osmanlı'dan gelen katı bürokraside sorumluluktan kurtulma amacıyla her şeyi yukarıya arzetmeye alışkın idarecilerden kalan belgeler, tasnif edilerek, araştırmacıların önüne çıkmayı bekliyor. O zaman, bu eksiklik önemli ölçüde giderilebilecektir.

Nitekim, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi, Kızılay Arşivi gibi arşivlerde, git-tikçe bu konuya ilişkin belgelerin artarak kataloglara geçmesi, bu umudu güçlendiriyor. Buna bir de Vakıflar Müdürlüğü Arşivi ve değişik bakanlıklara ait arşivlerle, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arşivlerini katmak gerekiyor. Arşivler dağınık olduğu için, hangi arşivde neyin bulunabileceği hemen hemen meçhuldür. Nerede neyin bulunabileceği, büyük bir bilmecedir. Gün gelecek, bir noktada bu arşivlerden yararlanmak, elbette mümkün olacak. Bunun için, bilim dünyasının bir kamuoyu baskısı yaratması, arşivcilik çalışmalarının hızlanması, bu tür kültür konularına kaynakların ayrılması gerekiyor. Belge zenginliği ülkemizde, yeter ki biraz kararlı ve irade sahibi olunsun; her şeyin daha iyiye gideceği açıkça ortada...

Yabancı arşivler açıldıkça, önemli eksiklikler tamamlanacaktır...

5- Dil Ve Yazı Sorunu

Türkiye’de, sosyo-ekonomik tarihçiliğin oluşumunda, tarih alanına sonradan yönelmiş, farklı disiplinlerden gelen araştırmacıların önemli katkılarda bulunduğu, kabul edilmesi gereken bir gerçektir. Bu yaklaşımda da temel sorun, dil ve yazı sorunuydu. Başka alanlardan tarih alanına yönelen araştırmacıların pek azı, kaynak dillerine hakim olabilmiş, tarihsel süreçte değiştiği bilinen ağır ağıdalı Osmanlıcanın diline ve yazısına pek azı hakim olabilmıştır. Osmanlı bürokrasisinden gelen bir gelenekle, belgelerin, özellikle resmi onaylı olan yazışma, tapu senedi, vs. belgelerin, Arapça, Türkçe, Farsça karışımı, ağır ağıdalı bir dille yazıldığı bilinmektedir. Bir de, zaten ağır olan bu dilin, Osmanlıca gibi, okunması son derece zor bir alfabe ile yazılmasıyla, iş daha da zor bir hal almıştır.

Dolayısıyla, dönemin diline ve yazısına hakim araştırmacı sayısı, meraklılarına göre son derece azdır. Bir de Türkiye’de, kötü bir alışkanlıkla, yer adları sık sık değiştirilmektedir. Bu ise, zaten zor okunan bir yazı türünde, yer adlarını tesbit etmede ayrı bir zorluk ortaya çıkarmaktadır. Türkiye’de, Türkiye tarihine merak salan yabancıların işi daha da zorlaşmış görünmektedir.

6- Yeni Olanaklar

Her şeye karşın, Türkiye’de mübadeleye, mübadil ailelerin bilinci artmaktadır. Üçüncü kuşak mübadiller, bu konuyla ilgili önemli umutlar ortaya koymaktadır. Bilgi Üniversitesi’ne bağlı bir göç enstitüsünün kurulmuş olması, önemli bir gelişme olarak görülmelidir. Teknoloji yeni olanaklar sağlamaktadır. Araştırmacılar da, kısmen de olsa, küçümsenemez bir ilgi uyanışı gözlemlenmektedir. Göç konularıyla ilgili olarak, süreç içinde genel yaklaşımların dışına çıkılmalı; dil, folklor, sosyal antropolojik araştırmalara ağırlık verilmelidir...

Bu zamana değin yapılanların yetersiz olduğu açık olmakla birlikte, bütün bunlara bakarak, gelecek için umutsuz olmaya hiç de gerek yoktur. Zamanında yapılması gereken çok şeyi bu gün yapma olanağı hemen hemen hiç bulunmuyor; geçen zaman, bu tür olanakları alıp götürdü. Ama, kaçırılan bu şeylerin yanında, arşivlerin bilinmez dehlizlerinde ve karanlık köşelerinde ulaşılmayı bekleyen belgeler açıldıkça, yaptıklarımızın, yapacaklarımız yanında hiçbir şey olmadığını kolayca ortaya koyacaktır.

BİR GÖÇ ÖYKÜSÜ: “MÜBADELE”

Prof. Dr. Kemal ARI

Gelin birlikte bir düşünalım...

Bir gün kapınıza kimi resmi görevliler dayanıyor ve üç gün içinde topraklarımızı, evlerinizi ve bağlarınızı terk etmenizi, başka bir ülkeye gönderileceğinizi; gideceğiniz yerde nereye yerleştirileceğinizi belirleme hakkınız olmadığını söylüyor...

Daha da öte; siz ve sizin gibi aynı kültürü, dini paylaşan kişilerin ayırimsız biçimde bu göçe zorlanacaklarını, onların da bu süreçten kurtulamayacaklarını öğreniyorsunuz... Nereye, nasıl bir ortama gideceksiniz? Gittiğiniz yerlere nasıl kök salacaksınız? Nelerle, kimlerle karşılaşacak, nasıl bir ortamla ve koşullarla yüzleşeceksiniz?

Sorular burada bitse iyi:

Gideceğiniz yer ve gitme eylemi ve çevrelenmiş her bir aşamayla ilgili sayısız belirsizlikler var; tamam...

Ancak, ya terk edeceğimiz topraklar; içinde yaşadığımız ve doğal ve toplumsal çevre; ilişkileriniz, tanışıklıklarınız; hatta sizde içinde yaşadığımız kültürün birer davranış kalıbı biçimine getirdiği alışkanlıklarımız?

Onlar ne olacak?

Daha da ötesi; “Köklerim dediğiniz” geçmişten kalan “anılar”... Örneğin büyüklerinize ait mezarlar; tanışık olduğunuz yaşamın her boyutuna ilişkin köşeler... Sonu gelmiyor ve gelmez değil mi bu soruların?

Evet; gerçekten de bu sorularla yüz yüze olan bir kişinin, belki bir rüyada karşılaşp; “Bu gece kabus gördüm” diyerek, sabaha kavuştuğuna şükrettiği ölçüde insana bunaltı getirecek sorulardır bunlar...

Ancak bütün bu sorunların muhatabı olmuş insanların yaşadıkları şeyler, ne yazık ki bir düşünce değildi. Gerçek yaşamın kendi içindeki ritmi onlara sayısız yükler yüklemiş bulunuyordu.

Uzun süren Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna (Harb-i Umumi) ulaşmış olan savaşa katılan ülkelerin halkları; büyük sıkıntılar, ölümler, akıl almaz acılar yaşadıkdan sonra, imzalanan bırakışma antlaşmalarından sonra bir parça rahat günler göreceklarine inanıyorlardı.

En azından şiddet bittiğine göre, kendilerini yeni bir yaşama hazırlayabiliyorlardı. Ancak Türk topraklarında savaş bitmedi. Sevr'e karşı çıkan Türkler, anti emperyalist bir duruşla, ulusal bir savaşa yönelerek, savaşın yaklaşık üç buçuk yıl daha uzamasına neden oldular. Bu süreç içinde Türkler'in "ulusçu/ milliyetçi" duyguları daha da kabardı. Yunanistan büyük devletlerin eliyle Türk topraklarına, büyük ölçüde akılları çelinerek sürülmüştü.

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunanlılarca işgal edilmesinden sonra Anadolu yaylaları, tepeleri ve kentleri yeni savaşlara tanıklık etti ¹. Savaş süresince hem Yunanistan'da hem de Türkiye'de ulusçu duruş zeminindeki ayrılıklar daha da keskinleşti.

Artık Türkiye'deki Türkler komşuları oldukları Rumlar'a, Yunanistan'daki Yunanlılar da komşuları olan Türkler'e kuşkuyla bakıyorlardı. Aidiyet duyguları ortak bir zeminde parçalanıyor; özellikle savaşın sonuna doğru, parçalanmış duygusal ayrılıklar açıklaması pek de zor olmayan şiddet eylemlerine dönüşebiliyordu.

Türkler çoktan ulus kimliği güçlü yeni bir devlet kurmaya karar vermişlerdi. Yunanistan'da ise zaten bağımsızlık yıllarından çok önce başlamış ulusçu/ milliyetçi duygular yaşamın her alanında kendini gösteriyordu.

Kabaran milliyetçi duygular, o duyguyu paylaşamayan "ötekileri" farklı bir yere koyarak öteliyor; böylece gittikçe artan, kabaran, arada bir gerilese de sonradan daha şiddetli bir dalga olarak yükselişe geçen bu duygu kabarışı, sanki ortak bir geçmişin anıları yokmuş gibi, yerine yepyeni bir kimlik inşası için zemin hazırlıyordu...

Türkler'in yurtlarını savunma yönündeki direnişleri, 1922 yılının sonunda zaferleriyle bitti...

Ta Ankara önlerine kadar gitmiş Yunan Orduları; "Büyük Taarruz" denilen büyük savaşta büyük ölçüde yok edildi. Dönemin kaynaklarında "kılıç artıkları" ya da "perakende kuvvetler" deyimleriyle nitelenen kıyımdan kaçabilen Yunan askerleri perişan bir biçimde kendi ülkelerine sığınmaya başladılar ².

Bu, sivil Rum-Ortodoks nüfusunun yoğun biçimde yaşadığı Batı Anadolu, Marmara ve sonraki aşamada da Doğu Trakya'da büyük bir korku yarattı. Şimdi bu kitleler içinde karşı karşıya gelen gözler, korkudan kurumuş diller birbirlerine şu soruyu soruyorlardı: "Türkler, ya intikam almak isterlerse? ³"

¹ İzmir'in işgali için bkz. Kemal Arı, "Karagün",

² Kemal Arı,

"Büyük Taarruzda Süvariler ve İzmir'e Yürüyüş", 90.Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana, Yay.Haz. Doç.Dr. Hakan Uzun, Dr. Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012, ss. 333-350.

³ Bkz. Bilge Umar, İzmir'de Yunanlılar'ın Son Günleri, İstanbul, Bilgi Yayını, 1968; Rum göçü için bir gazete haberi: Yeni asır; 11 Eylül 1922; ayrıca bkz. Bkz:TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:II, İçtima:I, C.II, Ankara, 1975.

Herkes, sivil halkın büyük ölçüde kıyımına uğrayacağından korkuyordu. Kentlerde, kasabalarda; hatta Anadolu'nun çok içlerine kadar gitmiş bağımsız gözlemcilerin varlığı bile korkuya kapılmış yürekleri serinletmek için yetmiyordu.

9 Eylül 1922 günü Türk süvarileri, Kurtuluş Savaşı'nın sanki bir "Kızıl Elması" gibi görünen İzmir'e girdiğinde; Batı Anadolu, Marmara ve Doğu Trakya Bölgesi'nden yığınlar halinde Rum-Ortodoks halk, Yunanistan'a sığınmak telaşı içindeydi ⁴.

Ege adaları ve ana kara Yunanistan kısa sürede yüz binlerce sığınmacıyla doldu. Kızıl Haç Teşkilatı ya da Amerikan Yardım Kurulları'nın onca çabalarına karşın, bu yoğun göçün içinde yer almış ve her birinin kendi özel dünyasında ayrı yaşanmış olan insanların sıkıntılarına çözüm olmuyordu...

Çoluk çocuk insanlar, perişan bir haldeydiler.. Gittikleri yeni ülke, sözümlerine gönül bağı oldukları bir ülkeydi. Ancak oraya gittiklerinde bu düşüncelerin tam olarak gerçeği içermediğini de görüyorlardı. Kış koşulları o yıl, umulanın üzerinde zor geçecek gibiydi. Ve şimdi onlar, bir lokma ekmeğe muhtaç bir haldeyken, geride bıraktıkları toprakları, evleri, atölyeleri; ekmek ve aş kazandıkları ortamlar...

Onlara yeniden kavuşup kavuşamayacaklarını bile bilmiyorlardı. O zamana dek yaşananlar; içinde buldukları bütün ilişkileri paramparça etmişti. Adeta savruldukları bu yeni coğrafyada; tanışıklıklar, eski komşuluklar, arkadaşlıklar; hiç birisi yoktu. Koskoca bir köy boşalmış, kalkmış, Yunanistan'a sığınmıştı. Geçmişte bir bütünü oluşturan bu toplumsal grup; şimdi Yunanistan'da dar-madağınık bir duruma düşmüştü. Bir biçimde parası olan ve onu yanına alıp götürebilenler; bir parça daha rahat gibi görünüyorlardı. Ancak ne fayda? Çünkü Yunanistan şimdi savaş sonrası dönemin sıkıntılarını yaşıyordu. Fiyatlar alabildiğine artmış, piyasalarda yiyecek, giyecek ya da başka zorunlu gereksinimler bulunamaz olmuş; savaşın getirdiği büyük yük, bütün Yunan toplumunun omuzlarına oturmuştu. Ancak daha fazlasını bu göçmenler hissediyordu. Çoğu sokakta, bölük pörçük, derme çatma sığınakların içinde hayatta kalmaya çalışıyorlardı.

Her yeni gelen, daha önce gidenlere ekleniyor; böylece yoğunluk ve zorluklar daha da artarak sürüyordu. Zorluklar ve sıkıntılar daha da artıkça; zaten sınırlı olan olanaklar, yığınlara paylaştırıldıkça, her birinin şansına daha az düşüyordu.

Artık ne güvenlik vardı; ne düzen...

Derken Yunanistan'ın bilindik soğuğu, bütün acımasızlığıyla bu insanların üzerine bindi. Aç bedenler şimdi bir de soğukla ve kışla cebelleşmek durumundaydı.

⁴ Geniş Bilgi için bkz. Kemal Arı, Üçüncü Kılıç... çşt. syf

Bir süre sonra Yunanistan'a yığılan Anadolu'dan göç etmiş Rum sayısı, 850.000'in üzerine çıktı...

Artık Yunanistan'da yaşam; hem Yunanistan'ın kendi yurttaşı, hem Anadolu'dan göç etmiş göçmenler hem de Yunanistan'ın kendi sınırları içindeki Türkler için bir cehenneme dönüşmüştü.

Hele ki Türkler!

Açlık, soğuk ve hastalıklarla cebelleşen kitleler, şimdi şunu sorguluyordu:

-“Bir bunca zorluklar altında, sokakta, çadır ve klübelerin içinde yaşarken, bizim evlerimizden ayrılmamıza neden olan Mustafa Kemal'in destekçisi olan bu Türkler, niçin kendi evlerinde yaşamaya devam etsin? Neden biz evlerimizden çıkmak zorunda kalmışken; onlar da aynı biçimde evlerinden çıkmasın?”

Sanki göçün yarattığı sarkaç bir o yana, bir bu yana gidip geliyor; geçen zaman içinde her devreye giren yeni koşul, acının ve dramın ağırlığını bir öteki yana, bir bu yana yüklüyordu... Yunanistan için Anadolu düşü, büyük bir yenilgiyle sonuçlanmıştı.

Yunan Ordusu, büyük umutlarla girdiği savaşı yitirmişti. Düşman görülen topraklar, şimdi onlar için mezar olmuştu. Yunanistan'da başta başkent Atina olmak üzere, pek çok yerde Anadolu'dan firar etmiş askerler, eşkıyalık yaparak gün geçiriyorlardı. En büyük korkuları, Anadolu kaçını olmaları yüzünden, askeri mahkemelerde yargılanarak, idam edilmesiydi. Ülke büyük bir ekonomik sıkıntının içine düşmüştü. Her tarafta düş kırıklığı egemendi. Bu felakete neden olanların kimler olduğu arayışı başlamıştı. Para hızla değer yitirmiş; enflasyon patlamış, başka temel tüketim maddeleri olmak üzere, piyasada pek çok ürün, satın alınamayacak ölçüde değer kazanmıştı⁵.

Ya Türkler?

Onlar ne durumdaydı?

Yunanistan'da yaşayan Türkler'in ve doğal olarak Müslümanların gündelik yaşamında neler değişmişti?

⁵ Kemal Arı, "Kurtuluş Savaşının Bitiminde Türkiye Dışına Yönelik Göçler ve Sonuçları", Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri: Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açıldan Türkiye (İstanbul, 23-25 Ekim 1995), I.Gnkur. ATASE yay., Ankara, 1995, ss.496-504

Onlar hemen Yunanistan'ın her bölgesinde varlardı. Şimdi Anadolu'dan kopup gelen mültecilerin, yoksul yaşamlarını sürerlerken, bu felakete düşmelerinin nedeni olarak kendilerini gördüklerini ayırt ediyorlardı. Değişik duyular kamuoyuna pompalanıyordu: Anadolu'dan göçüp gelen bu kitleler arasında, azılı katillerin, hınç dolu öfkeli insanların, hatta savaştan kaçan firari askerler olduklarını duyuyorlardı. Gördüklerine bir de bu duydukları ekleniyordu. Kimleri bu günlerin geçeceğine ve eski yaşantılarına yeniden kavuşacaklarına inanmak istiyorlardı. Ancak daha dün, şimdi büyük bir geçmiş gibi hisler uyandırıyordu. Yunanistan'daki Türkler, büyük bir baskı altında hissediyorlardı kendilerini...

Yunan polisinin, Türk ve Müslüman evlerini tek tek sayıp belirlediği, kimi ek vergiler koyarak, bilinçli bir baskı uyguladığı herkesçe bilinen bir şeydi. İşte sonuçta, kendilerinin saydıkları topraklarda, yabancı durumuna düşmüşlerdi. Yine de zamanında Türkiye'ye giden gitmiş; geriye kalanlar, kendi dünyalarında, bir parça ürkek, çekingen, içine kapanık; yabancılaşmış gibi bir duyguya kendilerini kaptırmadan, var olmaya çalışmışlardı. Ancak her geçen gün bir şeyler duyuyorlardı. Onlar, buldukları muhiti, içinde yaşadıkları bu dünyayı, velinimetimiz dedikleri padişahın ve Osmanlı halifesinin bir mülkü sayarlarken; bir anda, çok değil sekiz dokuz yıl önce, Yunan yönetiminin altında buluvermişlerdi .

Kanlı çarpışmalar, kavgalar; cephelerde ölen ya da yaralananlar; göç edenler, göç edemeyip kalanlar, zindanlara atılanlar, oralara buralara sürülenler...

Bütün bunlar belleklerde dün gibiydi.

Evet, dün de olanlar dün de kalmıştı, doğru...

Kaç kişi, Anadolu'ya Yunan gemileriyle asker gönderilirken ve gönderildikten sonra, Türklere casusluk yapıyorlar gerekçesiyle tutuklanmış; kaç kereler Türk köyleri bilinmedik kişiler tarafından basılmıştı. Evler yakılmış, sürüler ve ahır hayvanları ile ambarlardaki ürünleri ya çalınmış ya da zorla ellerinden alınmıştı. Artık tarlaların, bağların, bahçelerin güvenli olmadığını biliyorlardı. Sokak aralarının tehlike saçtığını, her an üzerlerine çevrilecek namluların bir anda ateş kusabileceğini biliyorlardı. Pek çok masumun namusunun kirletildiğine ilişkin iğrenç duyular kulaklarına geliyordu. Kimi aileler, akşamın erken saatlerinde evlerinin bütün kapılarını ve pencerelerini sıkı sıkı kapatıyor; erkenden yatağa giriyor; bir an önce gecenin karanlığından sıyrılarak, güneşe yeniden kavuşmak istiyorlardı.

⁶ A.g.m., ayrıca aynı yazar, Büyük Mübadele... çşt. Syf.

Bunlar bilinmedik şeyler elbette değildi. Ancak, her zaman geleceğe dönük umutlar olmakla birlikte; yine de gelecek hep ürküntüleri de içinde barındırıyordu. İnsan denilen varlıkta, ümit ve ürküntü yan yana iki sadık kardeş gibilerdi. Biri yükselirken öteki bir parça düşüşe geçiyor; biri düşüşe geçtiğinde öteki canlanıp kabarıyor; derken bu kez yükselen düşüşe, düşüşü yaşayan yeniden yükselişe dönüşebiliyordu. Yaşam denilen şey zaten gelgitlerle örülmüş bir tuhaf örüntü değil miydi? Her şey bunun içinde dönüyor; birinin felaketi ötekinin canlanışına; birinin dilişi, başkasının yok oluşuna pekâlâ neden olabiliyordu.

İşte onca savaş; didişme, karşılıklı kırımlar ve hep kan ve gözyaşları...
Bu işin sonu nereye gidecekti ki! Duyumlar, bir süre sonra başkalaşarak gerçekleşiyor; gerçekleşen her şey, başka bir gelişmenin nedeni durumuna dönüşü veriyordu.

Bir süre sonra korktukları başlarına geldi. Öfkeyle bakan gözler, bir süre sonra silahlarını Türk ailelerin üzerine çevirmeye başladılar. Gece baskınları oluyordu. Toplu biçimde mahalleler ve sokaklar basılıyor; yollar kesiliyor ve Yunanlı fanatik gruplar, ellerine geçirdikleri şeylerle Müslüman evlerine saldırıyorlardı. Kış günlerinde, pek çok Anadolu lu firari çamurlar içinde yatıyorlarken, Türkler'in kendi evlerinde hiçbir şey olmamış gibi yaşamlarını sürdürmelerini içleri almıyordu.

Kış ayları gittikçe etkisini göstermeye başlamıştı. Soğuklar kentlerin, kasabaların, köylerin üzerine kara bir bulut gibi çöreklenmesiyle dertler, sıkıntılar daha da arttı. Yunan Hükümeti Kızılhaç'ın da yardımıyla bu perişan görüntülü insanlara yardımcı olmaya çalışsa da, hayır, buna olanak yoktu... Göçmen ve mülteci durumuna düşmüş insanların çokluğu buna olanak vermiyordu. Salonlar, okullar, kiliseler, metruk üzeri kapalı ne gibi bir hane varsa, neredeyse tümü mülteci doluydu. Rüzgar, yağmur, derken kar; türlü tehlikeleri, hastalıkları, açlığı insanların üzerine acımasızca serpiştiriyordu. Sıkıntılar arttıkça, bu kez Müslüman ailelere yönelik saldırılar daha da artıyordu. Yunan polisi ise bu tür saldırıları haber aldığı anda, önlenmesi için pek istekli davranmıyordu. Evlerini barklarını Türkiye'de bıraktıktan sonra, kış aylarının en soğuk döneminde, evsiz barsız biçimde Yunanistan'ın soğuğuyla boğuşuyorlardı. Açıkta kalan ve naylon örtüler altında, çamur yığınları içinde debelenen insan manzaraları bolca Yunan gazetelerine ve resmi raporlarına yansiyordu...

Ancak hala Türkiye'de 350.000 Ortodoks'un kaldığı biliniyordu. Öte yandan, Yunanistan'lı Türkler'in de önemli bir kısmı evlerini aşırı baskılar nedeniyle boşaltmış ve liman kentlerine yığılmışlardı. Onların da durumu Rum sığınmacılardan pek farklı değildi... Onlar da kıyı Yunanistan'daki kentlerde hizbe ordugâhlar kurmuş; sağlık olanaklarından yoksun, aç ve susuz, güvenlikten yoksun biçimde bekliyorlardı ⁷.

⁷ Kemal Arı, Mübadele Gemileri, s.

Bu tam bir insani dramdı... Ölenler oluyor; özellikle küçük çocuklar kış aylarının soğuşuna dayanamıyorlardı... Bir ara Türkiye Yunanistan'daki sığınmacı Türkler için adına "İmdad-ı Sıhhi" kurulları göndermiş; hiç olmazsa sağlık sorunlarına bir parça müdahil olmak istemişti. Ancak artan fanatizm; bir süre sonra bu kurul üyelerini de hedef haline getirmiş; örneğin Selanik'te saldırıya uğrayan Türk Hilal-i Ahmeri'ne (Kızılay) bu kurullardan birinde ölenler olmuştu... Şiddet değişik mekânlarda, değişik ritimler biçiminde artıyor; bu durum, savaştan yeni çıkmış iki devleti, yani Türkiye ve Yunanistan'ı adım adım yeni bir çatışma ortamına doğru sürüklüyordu. Kamuoylarında kopan fırtınalar; hükümetler üzerinde daha kararlı adımlar atılması yönünde baskılar oluştuyordu.

Böyle bir ortamda, Kasım 1922 tarihinde toplanmış olan Lozan Barış Konferansı'nda "ivedi" bir karar alınmıştı. Norveçli bir Milletler Cemiyeti uzmanı olan Fridjif Nansen, İngiltere'nin yönlendirmesiyle hazırladığı bir raporunda, nüfusun zaten büyük ölçüde değişiminin gerçekleştiğini ileri sürerek, Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan bu yoğun sığınmacı sorunlarının, bir mübadele ile aşılabileceğini söylüyordu. Ona göre zaten Türkiyeli Ortodokslar büyük ölçüde Yunanistan'a yığılmışlardı.

Türkler de Türkiye'ye gidebilmek için evlerini ve arazilerini terk ederek, göç yollarına düşmüşlerdi. Henüz onların önemli bir kısmı hala kıyı kentlerinde, liman çevrelerinde toplanmış bulunuyor; sınırların kapalı olması nedeniyle Türkiye'ye ulaşabilenlerin sayısı düşüktü... Ancak toplumsal barış büyük ölçüde bozulmuştu. Göç eden kitleleri yeniden eski yerleşim yerlerine döndürme çabaları, toplumlarda barışın daha keskin biçimde darbeler almasıyla sonuçlanabilirdi. Oysa örneğin Türkiye'ye gitmek için Yunanistan sınırları içinde hareketlenip yollara düşmüş olan Türkiyeli sığınmacıları Türkiye'de ekilmeye sürülmeye hazır bağ ve bahçeler; oturabilecekleri evler bulunuyordu. Onların gitmesiyle Yunanistan'a sığınmış olan Türkiyeli Ortodokslar için de önemli ölçüde bir yer aralanmış olacaktı. Bu koşullarda, nüfusun zorunlu, kalıcı ve bütünüyle mal ve mülklerini arıtmaya dönük bir uygulama, yeni acıların yaşanmasını önleyebilirdi...

Bu ve buna benzer düşünceler doğrultusunda; Yunan, Türk ve öteki devletlerin kurulları değişik görüşler ve savlar ileri sürerek, süreçten karlı çıkma çabasına girdiler. Ancak uzun tartışmaların sonunda ortak noktalarda buluşuldu. Böylece 30 Ocak 1923 günü, Türkiye ve Yunanistan arasında, öteki devletlerin gözetiminde “Türk-Rum Nüfus Mübadelesine Ait Sözleşme” adıyla bir protokol imzalandı⁸. Bu protokole göre göç her şeyden önce zorunluydu...

Anlaşmanın içeriğinde “Türkiyeli Ortodoks” ve “Yunanistanlı Müslüman” vurgusu yapılıyor ve etnik kimliğine bakılmaksızın, din bağı üzerinden nüfusun artırımı esas alınıyordu. Batı Trakya dışındaki Yunanistanlı Müslümanlar ile İstanbul dışındaki bütün Türkiyeli Ortodoksların zorunlu göçünü öngörmekteydi. Göç edenler, yanlarında her türlü taşınır mallarını götürebileceklerdi. Geride kalan taşınmaz malların adına “Muhtelit Mübadele Komisyonu” denilen kurullar sayımını yapacaklardı. Bırakılan malların ederi adına “Tasfiye Beyannameleri” denilen belgelere kaydedilecek; bu beyannamelerin bir nüshasını elinde tutan göçmen, gittiği ülkeden malına karşılık mal alabilecekti⁹ ...

Şimdi bu aşamada yeni bir umut doğmuştu.

Yunanistan’da baskıyı, zorbalığı, acıları, yokluğu ve açlığı görmüş insanlar, şimdi doğup büyüdükleri toprakları terk ederek, Türkiye’ye doğru yola çıkmak için Türk gemilerinin gelip kendilerini almalarını bekliyorlardı.

Umut, yaşam demekti.

Şimdi yaşanmış onca acının içinde, yeni bir umut ışığı yanıp sönmeye başlamıştı¹⁰.

⁸ Sözleşme ve protokolün tam metni için bakınız: İsmail Soysal, Tarihçileri ve açıklamaları İle Birlikte- Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları-I (1920-1945), TTK yay., Ankara, 1983, ss. 177-183; Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler-, (Çev: S.L.Meray), 1/Tak:I, Kit:II, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara, 1969, ss. 1722; değinilen metin ve bununla ilgili diğer sözleşme belgeleri için bkz: Mehmed Esad Atuner, Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukaveleler, İstanbul, 1932.

⁹ Jacques Vernant, The Refugee in The Post-War World, New Haven, Yale University Press, 1953, s. 239.

¹⁰ Öneri bir roman: Dido Sotiriyu, Benden Selam Söyle Anadolu’ya; yine bir öykü: Kemal Arı, Manoli’nin Gözyaşları, Tekirdağ

ATATÜRK, CUMHURİYET VE DEMOKRASİ¹

Prof. Dr. Kemal ARI

Bugünkü konumuz “Cumhuriyet ve Demokrasi”. Yalnız önce, Mustafa Kemal Atatürk bizim için ne ifade ediyor? Müsaadenizle önce bu konuyu ele alıp incelemek istiyorum ve bugün hani gündelik hayatımıza baktığımızda televizyonlarda yer alan, gazetelerde yazılan çizilen şeylerde hep sorulan şey şudur ki: Kaç tane Mustafa Kemal vardır? Herkesin kendine göre Mustafa Kemal algısı var.

Böyle olması da belki doğru olabilir. Tarihe bakışımızda nasıl bir takım çeşitlilikler varsa, Mustafa Kemal’i anlamada da algı düzeyinde farklılıklar olabilir. İnsanın kendi bilgi düzeyi, yetkileri, sezgileri, tarihi birikimi tabii değişik algılar yaratabilir; ama değişmeyen bir öz var ki, bunun üzerinde özellikle durmak gerekir. Bir kere Mustafa Kemal antiemperyalisttir. Emperyalizme karşı bütün ezilen, sömürülen uluslar yanında bir ulusal duruşu ve mücadeleyi simgeler.

O açıdan Mustafa Kemal Atatürk çok önemlidir. İkinci önemli yönü, bana göre Mustafa Kemal Atatürk’ün devrimciliğidir. Mustafa Kemal Atatürk’ün devrimciliği onu gerçekten var eden bir şey. Çünkü bu, sürekli gelişmeyi ve çağın gereklerine uygun bir şekilde toplumun gelişmesine inanan bir güç olarak tanımlanabilir. Bu yöntemde onun çok önemli olduğunu vurgulayalım. Her şeyden evvel, Mustafa Kemal Atatürk milli devletten yanadır ve ulus devlet kavramını çok çok önemser. Cumhuriyetçidir ve Cumhuriyetin demokratik bir şekilde olması gerektiğini savunur.

Birazdan bunların ayrıntılarına gireceğim ama Mustafa Kemali anlama noktasında bazı sorunlarımız olduğunun tabii ki de biliyorum. O nedenle Mustafa Kemal Atatürk’ün hayatından bir kesiti alarak biz onu ne kadar eksik anlamışız ne kadar yanlış anlıyoruz bunun üzerine belki biraz düşünmeye zorlarsak beyinlerimizi... Konuşmamıza biraz zemin olsun istiyorum.

¹ PAÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Tarafından 21 Ekim 2013 tarihinde PAÜ. Kongre ve Kültür Merkezi’nde yapılan konferansın metnidir.

1926 yılı Haziran ayında İzmir'de Mustafa Kemal Atatürk, hani çok sık yaptığı gibi bir yurt gezisindedir ve Mustafa Kemal Atatürk önce Eskişehir, sonra Manisa üzerinden İzmir'e gelmektedir. Menemen ilçesine gelince Menemen ilçesine gelince İzmir valisi Kazım Çelik ivedi olarak bir telgrafın derhal Mustafa Kemal Paşaya iletilmesini ister. Gelen telgrafta Mustafa Kemal'e -o tarihlerde Atatürk diyemiyorum. Atatürk adı sonradan gelecek biliyorsunuz- İzmir'de menfur bir suikast girişiminin tespit edildiğini elebaşlarının yakalandığını ama herhangi bir olumsuzluğa meydan vermemek için gazi İzmir'e getiren trenin biraz geciktirilmesini ister. Vali Rasim Paşa Girik, -Girik soyadı Rıza Şahpehevi vermiştir dirik canlı bereketli anlamındadır ve o nedenle bu anıya dayanarak Mustafa Kemal Paşa ile Samsuna çıkan 19 kişiden biri olan vali Kazım Paşaya Dirik adını veriyor- diyor ki: "Mustafa Kemal Paşanın İzmir'e gelmesini biraz erteleyelim."

Tabii doğal olarak koskoca bir devletin Cumhurbaşkanı ve aynı zamanda ulusal kurtuluş savaşını örgütleyen ve o zamanın literatüründe ifade edildiği gibi büyük kurtaran, ulu merci Mustafa Kemal Paşa'ya böyle bir ortamda, hem de doğduğu kent olan Selanik kadar sevdiği İzmir de böyle bir suikast girişimi çok şok etkisi yaratmış. Bu tepkileri biz o dönem yakınında bulunan, bunları saati saatine Mustafa Kemal'in ruhanisini not eden Zekai Apaydın'dan öğreniyoruz. Sonradan Moskova sefiri olacaktır. Önemli bir kişilik o da tarihte. Mustafa Kemal Paşa, son derece gergin nasıl yaparlar? İzmir'de bana bunu niçin yaparlar? Diye düşünür Mustafa Kemal Paşa. Çünkü değerli arkadaşlarım, İzmir'i Mustafa Kemal çok sever; bir kere İzmir'i, doğduğu büyüdüğü kent olan, ama bir türlü tabii gerek öğrencilik gerek mesleki nedenlerle tam olarak yaşayamadığı yaşadığı, dönemlerde de yoksul yetim bir çocuk olarak gördüğü Selanik'e benzetir. Selanik kordonu, İzmir'in kordonuna benzer; İzmir'in canlılığı Selanik'te de vardır ve Avrupalı kent havası vardır ve kent dokusu şehre ayrı bir canlılık sağlar. Dolayısıyla bu yönden seviyor.

İkinci bir olgu daha var Kurtuluş Savaşı'nda sanki İzmir ulusal mücadele verenlerin savaşanların sanki bir kutsal yani "kızıl elma"sı olmuştur ve kutsal bir hedef haline gelmiştir. İzmir'e bir an önce ulaşmak... Niçin böyle? İşgal, İzmir'den başladı ve yayılarak devam etti. İzmir'in işgali çok kanlı oldu bir günde öldürülenlerin sayısı 15 Mayıs 1919'da 2000 kişiydi. Bir haftada 5 bin kişiyi aştı ve hani kimileri: "İşte işgal döneminde bu kadar acı yaşandı", diye eleştiriler getirir örnekler verelim: Hisar camisi basıldı, öldürülenleri anlatmıyorum, oradaki katliamları anlatmıyorum, dini yönden ne tür rezillikler yapıldı, ona örnek olsun diye söylüyorum. Caminin imamının kavuğu açıldı açıldı adamın eli kolu bez parçasıyla sarıldı sonra kaldırılıp caminin avlusuna atıldı. Kur'an'ı Kerim'in sayfaları yırtıldı, parçalandı, ayaklar altında ezildi, tecavüze uğrayan Türk analarının kızlarının haddi hesabı yok.

Hemen arşiv belgelerinden bir örnek verelim. Örneğin, Menderes'de Deli Ömer diye bilinen bir yer. Orada tecavüze uğrayan kadınlar, terk edilmiş bir eve kendilerini kapattılar. Ve o lekeyle yaşamak için diri diri kendilerini yaktılar; böyle bir mezalimden söz ediyoruz. 15 Mayıs'ta yaşanan mezalimin kemer altı sokaklarında, Sarıkışla önünde askere sivil karşı yapılan mezalimin haddi hesabı yok.

Zaten bu olay bu denli kanlı olduğu için bakıyorsunuz. Olay, Kurtuluş Savaşın'da ister Mustafa Kemal Atatürk olsun, ister başka Müslüman ülkeler için büyük bir şok etkisi yaratmıştır. İzmir'e bir an önce ulaşmak ve onu emperyalist devletlerden kurtarmak hedef halini almıştır. Bu çok önemli.

Türkler arasında ve Müslümanlar arasında dayanışmanın simgesi olarak bu algı, o tarihlerde halen var. Ama 25'te Ruslar tarafından yıkıldı. Buhara Cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanı İbrahim Hocaoğlu, o zamanlar hoca lakabıyla ulusuna önyak olmasıyla birlikte hani bizim sonradan Rusya gibi gördüğümüz halk altınlar parala pullar var ya... Buhara Cumhuriyeti, varlığını yokluğunu ortaya koyup çok miktarda Anadolu'ya para gönderdi. Ve buraya dikkat aynı zamanda 14-15.yy'ın başlarından kalmış olan Timur'un kılıcını da Anadolu'ya gönderdi.

Niçin Timur'un kılıcını gönderiyor? Hani İzmir'in kurtuluşu ya da İzmir'in gene Türklerin eline geçişine baktığımız zaman, ilk olarak 1881'de işte Emir Çaka Bey'i görürsünüz. Ondan sonra Uğur Bey'i görürsünüz. Ama bunlar geçicidir. Asıl İzmir, Timur zamanında ele geçirilmiştir. Gâvur İzmir ve gâvur olmayan İzmir, o dönemde ortaya çıkmıştır. Ve Yunan kalesi olarak bilinen kale, Timur orduları tarafından öyle bir şiddetle sarılmıştır ki, kale yerle bir edilmiştir. Ve Timur'un kılıcı o kaleyi ele geçirmiştir. Bu tarihi olaya anlam yükleyerekten Buhara'dan gelen üç kılıçtan bahsedilir. Mustafa Kemal birincisini Batı Cephesi komutanı İsmet İnönü'ye, Sakarya savaşından sonra olan bir olay nedeniyle vermiştir. Üçüncü kılıç da İzmir'e ilk giren "Fatih"e verilmek üzere Mustafa Kemal Paşa'ya verilmiştir. Mustafa Kemal, Buhara'dan gelen heyetten kılıcı alır. Ve bir de Kur'anı Kerim gelmiştir onu da vurgulayalım. Kur'an'ı Kerim kutsal dayanışmayı simgeler, kılıçlar da mücadeleyi ve İzmir'in kurtuluşunu simgeler. Çünkü, inanişe göre Timur'un kılıcı İzmir'i yeniden kurtaracaktır ve Mustafa Kemal Atatürk'ün elinde bu üç kılıcın Türkiye Cumhuriyeti zabıtlarında bulunduğunu görebilirsiniz.

TBMM'de bir konuşma yapar: Kurtuluş sonrası zor günleri, kan revan olmuş Yunan orduları kapıya dayanmış ve şunu söylemiş: "Buhara'dan gelen bu kılı ve bir tane Kur'an-ı Kerim'i TBMM kütüphanesine koyduk. Sonradan törenlere Ankara'da Hacı Bayram Cami'sine gönderilir. Bu kılıçlardan bir tanesi ben aldım, ikinci İsmet Paşa'da," üçüncü kılıç yani Timur'un kılıcı bu muazzam seyf o zamanki ifadeyle "inşallah" diyor "Sakarya savaşında kazanan ordumuz İzmir'i de kurtaracaktır. Bu muazzam seyfi bu kutsal azizi kılıcı İzmir'e ilk girecek olan fatihe vererek bahtiyar olacağım", ve hakikaten Dokuz Eylül ertesinde İzmir'e ilk giren, saat on buçuk civarında Yunan bayrağını indirip göndere kendi göğsünden çıkarttığı kanlı bayrağı çeken Yüzbaşı Şerafettin Bey'e Mustafa Kemal Paşa tarafından Timur'un kılıcı olarak verilmiştir.

O günün gazetelerini açıyorsunuz. İzmir'i kurtaran kahramanlarımız gazi Mustafa Kemal ulu öncü asker, onun yanında İsmet Paşa ve kara kavruk hâliyle gülümseyen bir teğmen, Yüzbaşı Şerafettin, gencecik bir insan ve tabi ki o ayrı bir hikâye onu vurgulayalım. Ve ne yazık ki bu kılıç tarihi eser kaçakçıları tarafından yamaya uğramış ve kayıptır. Dolayısıyla Mustafa Kemal Atatürk için İzmir çok önemli bir sembol.

Evlendiği kadın İzmir'deydi. Hayatında tek evliliği oldu Latife Hanım ve bir şey daha var annesi İzmir'de vefat etti ve annesi vefat ettiğinde gene kendisi böyle bir seyahatteydi. Tabi o bir resmi görevdeydi, kesip gelmesi istendiğinde, “vatan görevi daha önemlidir” dedi. Annesinin cenazesine bile katılmadı. On gün sonra annesinin na'sının başında bulundu, bir anıt yapalım burada diyenlere o ancak şu yanıtı verdi: “Ne kadar önemli bir şey ananın mezarı ama anıt istemem.”

Eliyle Yamanlar dağı gösterdi, “Şu yalçın dağdan kayalıklardan bir kaya parçası getirip annemin mezarı başına getirin en kutsal anıt budur,” ve o kaya parçası bugün halen orda durur mezarın başında. Şimdi bunun için anlatıyorum. Mustafa Kemal Atatürk'ün dünyasında İzmir, o kadar önemli, o kadar derin yer etmiş ki, şimdi böyle bir olay İzmir'de oluyor, olması onu derinden sarsmış ve Mustafa Kemal Paşa şaşkınlıklar içindeyken, tabi bu arada İzmir'de olayın ele başları yakalanmış, artık bir tehlike kalmadığı anlaşılınca tekrar trene hareket emri verilmiş, tren tıkr tıkr yollara düşmüş Basmahane İstasyonu'nda büyük bir halk tarafından Mustafa Kemal Paşa karşılanır.

Tabi olay patlamış, insanlar Gazi'yi karşılamak için istasyona koşmuşlar. Gazi istasyona vardığında, trenden iniyor ve üstü açık bir arabaya biniyor. Halkın sevinç çığlıkları ve haykırıları arasında, daha sonra Atatürk evi olarak müze haline getirilen ve halen restorasyonu süren eve geliyor o kalabalık halkın haykırışı, gösterileri arasında Mustafa Kemal gidiyor ,eve yerleşiyor. Ama o kadar ki halk sadece yüzünü görmek için kordonda kayıklarla denize açılıp tezahüratlar yapıyorlar ve Gazi Paşa balkona çıkar, balkonda halka bir konuşma yapar.

Yaptığı konuşmada aynen şunu söyler: “Beni görmek demek yüzümü görmek demek değildir. Mustafa Kemal görmek kesinlikle yüzünü görmek demek değildir, beni anıyor ve düşüncelerimi hissediyorsanız bu kâfidir.” Ne diyelim burada? Demek ki Mustafa Kemal Atatürk, kendisinin anlaşılmasını, anlaşılmadan bir adım daha sonra belki öğretim süreçlerinde önemli olan hissedilmeyi, duyumsamayı istiyor. Sadece bilmek, öğrenmek, anlamak yeterli değil, hissetmek, onu kanıksamak gerek. Ve konuşmanın devamında şunu söyler: “İki Mustafa Kemal vardır, biri ben etten ve kemikten yapılan Mustafa Kemal, onu geçiniz. Onun zaten maddi bir anlamı yok. Bir gün göçüp gidecek. Fakat düşünceleriyle bir Mustafa Kemal var. Onu anlayın.”

Değerli arkadaşlarım, Mustafa Kemal biz ne kadar anladık? Bu konu üzerinde bir iki düşünce mi söylemek istiyorum. İki sene kadar önce Andrew Mango, Amerikalı bir tarihçi Gewich ondan sonra bir de Fabio Grassi, Atatürk biyografileri üzerine konuşurken, tabi ki benimde bu konuda çalışmalarım makalelerim var. O vesileyle bu gün buraya çağırılmışım. Hemen şunu vurgulayalım: Bu gün buraya Atatürk hakkında bu zamana kadar akli başında Atatürk'ü ele alan bir biyografi yazılmamıştır. Çok enteresan, kim yazmıştır?

Meckini, Bir Arjantinli yazar Vilanti. Az önce adı geçti Endila Menti. Yaza yaza Türkiye'de herkesin ağzında sakız haline gelen Şevket Süreyya Aydemir'in Üç Adam. O da yanlış bilgilerle ve eksikliklerle doludur. Niçin böyle dediğimi şu an anlatma imkanına sahip değilim. Zaman sınırlı olmasından dolayı tabi ki iyi bir iş yapmış, yapılan çok iyi, önemli bir çalışma; fakat bununla mı kalmalıydık? Bizim hani doğrudan doğruya Mustafa Kemal'in bir meşhur sözü var: “Türk çocukları” diyor “kendi ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde güç bulacaktır” diyor.

Ama değerli arkadaşlarım Mustafa Kemal Atatürk'ün öz yaşam öyküsünü bile yazmamıştır bu toplum. Bir insanı nasıl tanırız? Önce bir özgeçmişini okursunuz değil mi? Kim bu? Hangi tarihlerde bulundu? Ne iş yaptı? Neleri başardı, neleri başaramadı? Hangi konularda bir takım yenilgiler söz konusu oldu, düş kırıklıkları oldu? Hayatında nasıl bir takım evreler gerçekleşti? Bunları okumak istersiniz. Ve kalkın gidin, sonradan birkaç tane amatörcü denenmiş, Erol Mütercimlerin yaptığı gibi -hiç bilimsel olmadığını rahatlıkla söyleyebilirim- aklı başında akademik anlamda literatüre geçmiş akademik bir çalışmayı Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşam öyküsü üzerine bu toplum yazmamıştır.

İkinci bir örnekte ortaya koyamazsınız. Şerafettin Turan hocamın bir kitabı çıktı kültür bakanlığı yayını olarak. O bile şunu itiraf etti: “Çok yanlışlar yapmışım” dedi “bunları düzeltmeye çalışıyorum yeni yeni” dedi. Ama önemli olan nereye giderseniz gidin Atatürk ile ilgili bir takım kitapları tarıyorsunuz Atatürk, Cumhuriyet ve Demokrasi hemen Lord Kinross'un kitabıyla karşılaşsınız Lord Kinross kimdir? İngiliz gizli servisi adına hareket eden bir İngiliz casusudur ve onun meşhur bir kitabı var: “Kutsal Topraklar Diyarı Anadolu” diye. Türkiye’de çevrildi bu kitap, bulabilirsiniz, belki de kitaplığınızda vardır. Kütüphaneler vardır, oradan okursunuz.

Bu gün yaşadığımız sorunlarla ilgili adam şu tespitte bulunmuş: “Türkiye üzerine” diyor “siyaset yapmak isterseniz Batılılar önce Türkiye'nin etnik ve dini yapısı üzerine siyaset uygulamalıdır. Öylesine” diyor “pamuk ipliğiyle bağlıdır ki bu, bunu” diyor “gerdiğinizde Türkiye bir anda bilyeler gibi dağılır.” Bir kitapta anlatıyor bunu. Şimdi bu kitapta mı anlayacağız Mustafa Kemal Atatürk'ü biz? Aristokrat İngiliz emperyalist bir ülkenin okullarında yetişmiş bir İngiliz Mustafa Kemal Atatürk'ü nasıl anlar? Ve o tabii anlayabildiğini İngilizce olarak yazacak, yazdığı o kitabı İngilizceden Türkçeye çeviren kişi onu ne kadar Türkçeye çevirebilecek ve o çeviriyi ben okuduğumda ne kadar şey anlayacağım da Mustafa Kemal'i anlamış olacağım. Böyle şey olur mu? Elekten eleğe, süzgeçten süzgece, geç! Tavuğun suyunun suyunun suyu... Nasrettin Hoca'nın hikâyesi gibi, olabilir mi böyle şey? Ama biz Mustafa Kemal Atatürk biyografisi bile yazmadık doğru dürüst. Bir şey daha var.

Mustafa Kemal'in düşünceleri nereden öğrenilir?

Yazdığı kitaplardan.

Bu toplum bu konuda o kadar cahil ki, tabii ki genel anlamda konuşuyorum ben, o kadar cahildir ki, Mustafa Kemal Atatürk'ün bir yazar olduğunu, hatta gazetesi olduğunu, köşe yazıları yazdığını, fikirlerini gazetelerde köşe yazılarında "Hatip" takma adıyla savunduğunu, örneğin İrade-i Milliye, Hakimiyeti Milliye'de köşe yazıları yazdığını ve ancak üsluba bakarak bazı yazıların Mustafa Kemal'e ait olduğu tespit edilir ve bu gün, isim isim saptanabilen basılmış elimizde somut on dört kitap yazdığını pek kimse bilmez. Atatürk bir şey yazdı mı? Kitap yazdı. Ne yazdı? Nutuk. Nutuk 'u da kimse okumadı, bunu da tarif edelim veya normal olarak kendimize itiraf edelim. Neden? Çünkü Nutuk okunması zor bir kitaptır. Niçin o zordur? Dönemin iç ve dış politikasını bilmeden, kültürel olaylarını dönemin çalkantılarını ayrıntılı bir biçimde bilmeden Mustafa Kemal Atatürk'ün yazdığı kitabı tam olarak algılama imkan yoktur. Tarihsel bilgileri son derece sığ öğrencilerimiz, öğretmenlerimiz, hocalarım geliyor: "Çocuğum Atatürk'ün büyük nutkunu oku orada Atatürkçülüğün ne olduğunu gör" diyor. Hayır! Nutuk'ta Atatürkçülüğün ne olduğu anlatılmaz.

Nutuk, 1927'ye kadar olan olayları anlatır. Dolayısıyla Atatürk'ün bakış açısına uygun olan bir savunmadır. Halkın karşısında hesap vermesidir. Nutuk ve dolayısıyla sanki Atatürk'ün yazdığı tek kitap bu ve başka kitaplar yokmuş gibi, hiç kimse bu konulardan haberdar değil. Ondan sonra Atatürk'e dönüp: "Atam izindeyiz, seni çok iyi anlıyoruz seni çok iyi derinden kavriyoruz" demeler... Bunlar bana göre samimiyet ifade etmiyor. Demek ki biz, Mustafa Kemal'i çok iyi tanıyacağız. Değerli arkadaşlarım şimdi, bu genel açılımı yaptıktan sonra, zamanın geçtiğinin tabii ki farkındayım ve sizleri çok fazla sıkamak niyetinden değilim, birazcık buradan hareketle Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce dünyasında ulusal egemenliğin ne anlama geldiğini, cumhuriyet kavramının onda ne çağrıştırdığını ve o cumhuriyet için neyi öngördüğünü, onun yaşadığı olaylarla, o dönemin bir takım koşullarında yazdığı kitaplardan bir takım alıntılar yaparak konferansına devam etmek istiyorum.

Atatürk'ün az önce Nutku'ndan söz ettik. Hiç kimse Mustafa Kemal Atatürk'ün alınına silah dayamadı. Çık millete hesap ver, demedi. Hiçbir yasal zorunluk yoktu. Hatta ve hatta ona yapma! diyenler oldu. Ama konuşmalarının hiçbir yerinde ister Nutuk'ta ister başka kitaplarında bunu kendisi de söyler, zaten Mustafa Kemal hiçbir yerde ben yaptım, ben başardım demez, benim eserim, ben ne önemli bir adamım, bakın bunu böyle ön gördüm demez millet gerçekleştirdi, millet başardı, bu milletin eseridir der. Her şeyi millete mal eder. Büyük devrimi bile Türk milletinin büyük bir eseri olarak görür.

Bu durum bile Mustafa Kemal Atatürk'ün ne kadar büyük bir demokratik eğilimde olduğunu bize gösteriyor. Hiçbir yasal zorunluluk yokken günlerce uğraştı, belgeler topladı, bir takım yardımcılarını çalıştırdı, bazı belgelerin toplanması konusunda onlardan yardım rica etti ve çıktı, bazı arkadaşlarım bilmez ama, bilenlerin çok olduğundan tabii ki eminim, Cumhuriyet Halk Partisinin ikinci olağanüstü kurultayında 15 ila 20-21 Ekim 1927 tarihlerinde, günde altı saat konuşarak, son gün de altı buçuk saat konuştuğu için toplan otuz altı buçuk saat yaptığı uzun konuşmanın metnidir Nutuk. Bu memleket şöyle diyen siyasetçileri gördü: "Ben hiç kimseye hesap vermem, sadece Allah hesap veririm". Gerçek bir demokrat önce millete hesap vermelidir.

Çünkü milletten aldığı güçle oradadır ve Mustafa Kemal Atatürk çıkıp “ulusun karşısında hesap vermek istiyorum ben” dedi. Ve olayı anlatırken bütünüyle millet eksenli gitti ve adım adım tabi ki kendi bakış tarzında, döneminin siyasi koşullarında düşünerek, -hani Nutuk’a eleştiriler de getirebilirsiniz bende eleştiri getirebilirim ama şuna anlatmaya çalışıyorum- hiçbir zorunluk yokken Mustafa Kemal milletin karşına geçip: “Ben milletime hesap vermek istiyorum” dedi ve o uzun konuşmayı yaptı. 1919 yılının koşullarında, memleketin genel durum ve görünüşünden

hareket etti ve ardından 1923’de Cumhuriyet’in nasıl ilan edildiğini önce tabi ki ilk basım için söyleyelim, ilk kademe 23 Nisan 1920’de TBMM’nin kuruluşuna kadar geçen Kuvayı Milliye Dönemi dediğimiz o dönemin sonrasında düzenli orduya geçildi. Sonra olacak biliyorsunuz ama o dönemi ele aldı. Ardından 1927 yılına kadar geçen olayları, dünya olaylarını ve o dönemin çok tartışılan ulusal siyaset mi, işte evrensel siyaset mi, bir dünya devleti kurulmalı mı, kurulabilir mi, kurulursa nasıl olur? Bu noktaya kadar ayrıntılı noktalara gelerek Mustafa Kemal milletiyle düşüncelerini paylaştı. Tabi Nutuk’u uzun uzadıya anlatacak değilim, ama 19 Mayıs 1919 da Samsuna çıktı, vaziyeti manzara umumiye deyip, Anadolu’nun genel bir görüntüsünü çizdikten sonra kararını verir. O görüntü de şu var: Mondros imzalanmış Ege Bölgesinde işgaller başlamış tabi haksız işgaller, Bursa’ya doğru yayılıyor. Güneyde Kuşadası’ndan itibaren İtalya işgali söz konusu. Antalya’ya kadar Konya’ya kadar uzanan daha sonra, işgaller, ayaklanmalar, kışkırtmalar.

Daha doğruya gittiğinizde Fransız işgali ve Ermenilerle işbirliği yapmış olan Fransa ve daha da doğruya gittiğinizde Ermeni tehditçiler; ilk askeri hareket biliyorsunuz Ermenilere karşı olacaktır. Ve Gümrü Antlaşması ile sonuçlanacaktır ve de Karadeniz’de Pontus Rum Devleti kurma çabaları ve dolayısıyla Türkler Atatürk, Cumhuriyet ve Demokrasi Anadolu’da kuşatılmış vaziyette. Başkentlere baktığımız zaman, tabi ki antlaşma içinde antlaşmalar, hesaplar içinde hesaplar dönüyor ve örneğin Loyd George gibi o dönemin çok önde gelen siyasetçilerinden biri, Anadolu’nun bu görüntüsüne bakarak şunu söylüyor: “Türklerin Anadolu’da kalmasına izin verecek miyiz?” Gittiği her yerde düşmanı olan Fransa başkanı bas bas bağıyor; “neden hâlâ küçük Asya’da Türklere yaşam hakkı tanıyoruz.” Bir Türk sultanlığının kurulmasına izin vermişler ben buna şöyle diyorum Konya, Kayseri ve Ankara üçgeni. Yani Haymana Ovası, o bölgede izin verecekler güya.

Doğu Trakya Yunanistan’ın olacak ve İstanbul ve çevresi İngilizlerin kontrolü altında olacak ve sözüm ona bu sözünü ettiğim coğrafyada bu ortamda Türkler yaşayabilecekmiş gibi Fransız başkanı buna bile razı değil. Onları diyor “geldikleri yere Çin Seddi’nin gölgelerine kadar kovalamalıyız” diyor. Ve böyle bir ortamda aydınlar bürokratlar ne yapacağını şaşırılmış halde. Büyük bir vahim, iç karışıklık, kargaşa. Bunları anlattıktan sonra Mustafa Kemal’in kesin olarak iradesini ortaya koyması, Amerikan mandacılığını reddedişi, bölgesel kurtuluş çareleri çok olumlu, milletin kendi iç dünyasında var olan ruhunu gösteriyor; ama yetersiz demesi ve ardından da tek bir kurtuluş yolu var: o da koşulsuz şartsız ulusal egemenliğe dayanan bağımsız yeni bir Türk devletidir. Değerli arkadaşlarım burada çok önemli bir nokta var ki iki kavramın öne çıktığını görüyoruz. Bunlardan bir tanesi tam bağımsızlık öteki de ulusal egemenliktir.

Tam bağımsız olacaksa bu sözünü ettiğimiz, Türk ulusu onu kendi bağımsızlığını ortadan kaldıran etkenlere güçlere karşı büyük bir savaş içerisine girmeliydi. Bir bağımsızlık savaşıdır bu, topyekûn bir savaş emperyalizme karşı. Onun karşısında başarılı olma ihtimali var mı? Belki de yok, ve belki o maddi güç her şeyi yok edecek, ama Atatürk'ün bir sözü çok meşhur General Harbord'a karşı söylediği: Generali Erzurum da ziyaret eder, Erzurum Kongresi'nin yapıldığı günlerde. "Ekselansları okudum çok önemli işler yapmışsınız devletler kurmuşsunuz ama bir de şimdiki halinize bakalım zaman zaman insanların intiharına şahit oluruz şimdi de bir milletin intiharına mı şahit olacağız" der. Yani şunu demeye getiriyor adam: "Etrafına bir baksana". Atatürk'ün orada söylediği söz çok manidar, çok anlamlı: "Bu ulus ölecekse emperyalistlerin kirli ayakları altında değil, kendi öz evladının ellerinde ölmek ister."

Bu bir Anadolu analizidir. Anadolu geleneğidir bu ve Türk kültürünün çok önemli bir geleneğidir. Büyüklerinizden duyarsınız: İşte "ben öleceksem evlatlarımda kollarında öleyim, oğlumun, kızımın, her neyse. O da öyle söylüyor. Emperyalistlerin kirli ayakları altında ölecekse, bu millet onu yeğlemez, o kendi öz evladının kollarında ölmeyi yeğler, ama ben on öldürmeyeceğim. Onu yeniden birlik ve beraberlik için savaşa yönlendireceğim muhakkak olunca Ya İstiklal Ya Ölüm" der. Bu parola öylesine kendi kendine ortaya çıkmış değil; çok büyük bir tarihsel anlamı var. Şimdi emperyalizme karşı tam bağımsızlık hareketinin başarıya ulaşabilmesi için, Osmanlıdan arta kalan Türklerin ulusal kimliğine kavuşması, o ulusal kimlik milli kimlik etrafında kenetlenmişse bir milli mücadeleye yönelmeleri kaçınılmaz. Çünkü orada emperyalizme karşı hakları savunan bir kimlik ile durabilirsiniz, bu kadar açık.

O nedenle Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı içinde öyle etnik bir takım mezhepsel ayrılıklar falan yoktur. Türkiye Cumhuriyetini kuran Türk halkına Türk milleti denir. Onu kaldırdığımız zaman altından etnik ve mezhebi yapılar çıkar. Onları da görüyoruz. Ortadoğu'da birbirlerini doğruyorlar değil mi? O nedenle bu ulusal savaşı, tam bağımsızlık savaşını emperyalizme karşı verecekti. İkinci önemli olgu Cumhuriyeti algılayabilmek. Dönemin egemenlik erki ulusun olacak. O zamana kadar egemenlik erki kimindi?

Osmanlı tarihine baktığımızda bu kavramlar ışığında irdedeğinizde, şunu çok net olarak görürsünüz; Osmanlıda egemenlik kişinin elindeydi ve babadan oğula geçer. Sonra 1876-1908 yılları arasındaki anayasaları I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet hareketleriyle anayasal düzene geçme çabaları var. Şarta bağlanmış bir monarşi yeterli değil bu millet kesin egemenlik alacak diyor. Öyle olacak ise egemenlik kavramı üç tane gücün bir araya gelmesiyle oluşuyor ve bunlar yasama, yürütme, yargıdır. Yasaları yapma gücünü millet ancak kendi vekilleriyle yapabilir, ikinci olgu yürütme hükümetlerdedir millettten güç alarak yürütme ehlini yerine getirecek ve yargı yani mahkemeler genel ulustan aldığı güçle karar verecek. Şimdi o zaman var olan Osmanlı'daki monarşik yapıya baktığımızda, meclis monarşik yapıya ters bir olgudur; hiçbir kral veya sultan, ben artık bu yetkilerden sıkıldım, bunları millete devrediyorum demez.

Demek ki Mustafa Kemal Atatürk bunu bir güçle alacaktır, ulusa ön ayak olacak, ulusuna bunları anlatacak, ulus onun peşinden gidecek o zor zamanlarda. Aynı zamanda büyük dönüşümlerinde olduğu ortamlardır. Ve sonrasında o erk ulusa geçecek ve gerçekten de 23 Nisan 1923’de TBMM açıldığında meclisin arkasında milletvekillerinin aralarında şu ibareyi görürüz: “Hâkimiyet, yani egemenlik milletindir”. Bu zaten bir Cumhuriyetin işlemeye başladığını gösterir. Her şeye karşı millet egemen olmuştur ve o bütünüyle bu sözünü ettiği güce dayanarak artık kendi ulusal bağımsızlığına yönelecektir. Ve nitekim bilinen olayların sonunda 1 Kasım 1922 de yani 9 Eylül 1922 de Türk ordusunun İzmir’e girişinin ardından Çanakkale’ye yönelişi İstanbul da bir takım olaylar ardından da halife Sultan Vahdettin’in kaçıışı, 1 Kasım da saltanat kaldırılmıştı Türkiye’de biliyorsunuz. 29 Ekim 1923’de Cumhuriyet ilan edilecektir ve egemenlik kayıtsız koşulsuz milletin elindedir Şimdi bunu nasıl kullanacak tabi ki parlamento aracılığıyla. Dolayısıyla siyasal partiler ve Cumhuriyet Halk Fırkası Mustafa Kemal tarafından tek parti olarak kurulduğunda, ülke hiçbir zaman tek partili rejim olarak yönetilsin diye düşünülmedi. Bunun altını özellikle çiziyorum. Ve 1922 de kurulan Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası, Şeyh Sait olayları çıkınca o esnada kurulmasına izin verilmesi. Daha sonra 1930 yılında yakın arkadaşı Ali Fethi Okyar’a Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı kurdurmasını bizzat Mustafa Kemal’in bunu çok partili olarak kabul edilmesi gerektiğine dair Mustafa Kemal’in netliğini görüyoruz.

Kısa bir ekle konferansı tamamlayacağım. Atatürk’ün 14 kitabından birinin adı Medeni Bilgiler. Mustafa Kemal Atatürk, 1930 yılında çok büyük bir ekonomik buhranı yaşamıştır ama vurgulayalım tarihin en büyük iflasları, intiharları o dönemde oluyor, dünyanın her tarafında Amerika da, Avrupa da, Türkiye içinde de yaşanıyor. O zor koşullar altında yakın arkadaşı Ali Fethi Okyar ‘a bir siyasi parti kurdurarak Cumhuriyet Halk Fırkasının karşısında muhalefet yapmasını ister. Fakat ekonomik bunalım ve halkın bilinç düzeyi halen o tarihlerde o kadar geridir ki, ekonomik bunalım o kadar yoğundur ki, Serbest Cumhuriyet Fırkası kendi kendine yok olur. O zaman Mustafa Kemal Atatürk 1931 yılında bir kitap yazmıştır. Bu kitaba bazı eklemeler yapıldı daha sonra ve Afet İnan tarafından yayına hazırlandı. Ama asıl bizi ilgilendiren kısımlar bizzat Mustafa Kemal tarafından kaleme alınmış olup, Mustafa Kemal’in Cumhuriyeti bu kitapta ne kadar zorluklarla kurduğunu anlattıktan sonra şu cümleyi kullanıyor.

“Demokrasi daima yükselen bir nehrandır” diyor, “demokrasi bir fazilet rejimidir çıkara dayalı bir mide rejimi değildir”. Ve değerli arkadaşlarım burada sadece düşünmeniz için çarpıcı bir karşılaştırma yaparak konferansı bitirmek istiyorum. Mustafa Kemal Atatürk’e ait bir demokrasi öğretimidir Bir kitap yazmıştır ve bu kitap ortak zorunlu ders kitabı olarak okutulmuştur ama o tarihlerde dünyada aydınlanmayı yaşamış olan coğrafyada yaşayan Almanya, İspanya, İtalya, Fransa ve bu ülkelere baktığımız zaman neyi görüyoruz biliyor musunuz? Faşizm ve Nazizm’in artık aydınlanma çağının üzerine bir çam gibi oturduğunu ve o dönemlerde kan içinde rejimler haline gelmeye çalışıldığını görüyorum.

Aydınlanma yaşamış olan bu toplumlar, bu canavarlara teslim olurken aydınlanmayı yaşayamamış bir topluma demokrasiyi getirmeye çalışıyorsunuz. Yani Hitlerlerin, Mussolilerin Stannislerin ve başka bir takım diktatörlerin, kan içicilerin iş başına geldiği bir ortamda Mustafa Kemal Atatürk'ün, “tarihte demokrasi ruhuyla doğmuş insan Türk'tür”, düşüncesi ile ayrıca onuncu yıl Nutuk'unda: “Türklüğün unutulmuş medeni vasfı yeni bir güneş gibi doğacaktır”, diyerek milletine olan büyük güvenle kendi ülkesinde demokrasi denemeleri yapıyor. Ulusuna demokrasi ilkelerini gösteriyor. Bilmiyorum bu karşılıklı çelişkiyi ya da onun giriştiği işi görebiliyor muyuz? Kuldan birey yaratacaksınız o birey yurttaş olacak yurttaşlar bir araya gelip ulusu oluşturacaklar.

O ulus, kendi egemenliğine sahip çıkacak; çünkü kendi özgür düşüncesini istediği gibi ifade edebilecek egemenliğine sahip çıkacak ve onu daha çağdaş bir demokrasi rejime götürecektir ve bunun adı tam demokratik bir Türkiye Cumhuriyeti olacaktır. Evet, Mustafa Kemal Atatürk, demokrasiyle bezenmiş bir Cumhuriyetten, ulus devletten yanadır. Ulus ayrı milli ayrı bunları geçin ve bunlar ortak şeyler. Milli devletten yanadır, iç politikanın da dış politikanın da dengeli olmasından yanadır. Dış politikanın, iç milli güçten uzaklaşmasının daima büyük hezeyanlara ve bir takım düş kırıklıklarına götüreceğini düşünür. O nedenle de, “Yurtta barış, dünyada barış!” der. Beni sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkür ederim.

19.YÜZYILDAN 20. YÜZYILA UZANAN SÜREÇTE BALKANLAR'DAN TÜRKİYE'YE YÖNELİK GÖÇLERİN NİTELİK VE BOYUTLARINI BELİRLEYEN TEMEL ETKENLER

Prof. Dr. Kemal ARİ¹

Giriş

Göç, insan topluluklarını tarihi kadar eski bir olgudur. Başka ulusların tarihiyle karşılaştırıldığında; Türklerin Tarihi göçler açısından son derece zengin yönüyle dikkat çeker. Asya bozkırlarından kalkıp, ta başka kıtalara kadar yayılan büyük göç olayları içinde yer almış Türk boyları; geçtikleri coğrafyaların pek çok anısını da tarihsel zenginliklerine katarak, başka coğrafyalara aktarmışlardır. İşin bu tür romantik yanı bir yana; göç olgusu, tarihsel süreç içinde, kültürün çeşitlenip zenginleşmesine ve başka topluluklarla kültür alışverişi gibi sosyolojik oluşumlara da kaynaklık etmiştir¹. Bu nedenle göç olgusu, yalnız göçü tetikleyen etkenlerin ardından, kalabalık grupların yollara dökülmeleri ve geçtikleri coğrafyalarda türlü siyasi olayların içinde yer almaları olarak görülemez. Göçün niteliğini belirleyen etkenler kadar, gelişimi ve sonuçları da önemlidir. Bundan da daha önemlisi; yurt yapılan yeni topraklarda tutunma uğraşları yanı sıra; göç eden kitlenin yanında getirdiği kültürü; ulaştığı coğrafyalara aktarması; bunun yanı sıra, uğranılan ve varılan coğrafyalardaki kültür unsurlarını da pek çok değişme, uyuşma, kaynaşma ve kanıksama süreçlerinin sonunda kendi kültürlerine katma sürecidir. Aktarılan; aktarılırken de değişik kültürlerden pek çok şeyi alıp benimseyen kültür; değişip çeşitlenerek, yeni nitelikler ve özellikler olarak yoğun bir gelişme evresine de yönelir.

Her göç, kültür şokunu, değişimini; giderek de uyum ve kaynaşma süreçlerini yanında getirmiştir. Bu temel özellik; değişik zaman dilimlerine, coğrafya özelliklerine; göç eden kitlelerin birbirleriyle karşı karşıya gelme biçimlerine ve taşınan ve karşılaşılan kültürlerin özelliklerine göre değişmeler göstermiştir.

Bu değişimin niteliğini ve boyutunu belirleyen önemli bir olgu da göçlerin nedenleri, oluşumu, gelişimi ve sonuçlarıyla doğrudan ilgilidir. Değişen dünya olayları; bu olayların nitelikleri; yükselen ya da yükseltelen evrensel değerler ve ülküler de göçlerin yapısını ve niteliğini belirleyen etkenler olarak ortaya çıkmıştır. Yakın çağlara kadar, toplumların ve onların üzerinde oluşan siyasal erk sahiplerinin yönlendirmesiyle daha çok istila amaçlı göçlere tanıklık ediliyordu. Her istila hareketi, istilaya uğrayan bölgelerden kitlelerin daha korunaklı olarak gördükleri başka yerlere göç etmeleri ya da doğrudan sürgüne uğramaları gibi sonuçlar doğurabiliyordu.

¹ Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü (kemal.ari@deu.edu.tr)

¹ Örneğin; yemek kültürü açısından bir çalışma:

Değişen tarihsel süreçte, tarihsel dinamikler değiştikçe, göçlerin niteliği de değişmeye başladı. Böylece, istila hareketlerinin neden olduğu kaçış biçimindeki göçlerin ve sürgünlerin yanı sıra; örneğin teknolojinin gelişmesi ve istila hareketlerinin yerini, ekonomik, siyasal ve kültürel nitelikli yayılma ve etki altına alma süreçleri ortaya çıktıkça göçlerde de değişmeler olmuştur. Siyasal algıda ve duruşlarda; evrensel değerlerde, kişi hak ve özgürlüklerinde gelişmeler oldukça, göçlerin niteliği, boyutu, etkileri ve sonuçları üzerinde de değişmeler gözlemlenmiştir.

Göç ve Göçmenlere İlişkin Kavramlar

Bütün bu özellikler göz önüne alındığında; göç ve göçü yaşayan kişiye ilişkin niteliklere koşut olarak; göçlerin türleri ve göçleri yaşayan kişi ve grupların tanımlanmaları için yeni kavramlar ve terimler ortaya çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında; kişisel ya da grup kimliği içinde bir coğrafyadan başka bir coğrafyaya yer değiştirme eylemi; göçü yaratan etkenler, gerçekleşme biçimleri, sonuçları ve etkilerine bakılarak, değişik terimlerle adlandırılabilir.

Göç, kişi ya da grup temelli olarak, bir yerden başka bir yere değişik nedenlerle gitme eylemini anlatan çok genel bir kavramdır. Göçün, eski Osmanlıca 'ya göre karşılığı, "Hicret" ve bu sözcükten türetilen "Muhaceret" tir. "Muhaceret" sözcüğü, göçün neden ve sonuçlarını da içerecek derecede, göç eylemini anlatmak için kullanılan yaygın bir deyimdir. Bu deyim, sözcüğün Türkçe karşılığında da görüldüğü gibi, kişinin ya da kişilerden oluşan bir grubun, bir yerden başka bir yere gitmek zorunda kalışını ve bu sürecin bütünü anlatır. "Göçmen" ise, göçü yaşayan ve bu olgunun etkilerine hedef olan kişi olarak tanımlanabilir. İnsan gruplarının, bir yerden başka bir yere göç etmesinin ya da ettirilmesinin karşılığı olarak; öncelikli olarak "Göçmen" sözcüğü kullanılır. Bu sözcüğün, Osmanlıca karşılığı "Muhacir" dir. "Muhacir", "muhaceret" olayının öznesidir. Göç olayını yaşayan, coğrafik ve doğal etkenler dışında, bir baskı ya da zorlama ile sınır ötesi göçe yönelmesi durumunda, bunu yaşayan kişiler ile ilgili olarak "Mülteci/Sığınmacı" kavramları da kullanılmaktadır. Bu terimler; uluslararası literatürde, "emigration" (İng.) ve "réfugier"(Fr) terimleri ile adlandırılmakla birlikte, her ikisinin verdiği anlam, birbirinden ayrıdır. Kategorik olarak bakıldığında bu göçlerin; bir zorlama ya da isteğe bağlı gerçekleşip gerçekleşmediği, iki kategoriden biri ile olayı adlandırmayı sağlayan en temel etkidir. İsteğe bağlı göçte; göçe neden olan etkenler zorlayıcı olmayan bir nitelik taşır. Göçü yaşayan kişi ya da grupların, kendi istekleriyle yer değiştirme istençleri öne çıkar. Ancak bu isteğin temelinde; yine de bireyi ya da grubu bulunduğu yerden başka bir yere gitmeye zorlayan etkenlerin varlığı da göz ardı edilemez. Zorunlu göç ise; bireyin ya da grubun, özgür istenciyle gerçekleşmez. Bu göç biçimi, bir zorlama ve dayatma sonucu ortaya çıkan ve genellikle sonuçları çok daha ağır olan toplumsal olgulardır. Bu kategoride yer alan göçler, isteğe bağlı biçimde göçler olarak değil, zorlayıcı bir etkinin sonunda göç ettirme biçiminde kendini gösterir. Bu kimi zaman bir sürgün; kimi zaman da yaşam koşullarının iyice daraltılması sonucunda, kişi ya da grupların buldukları yerleri terk etmek zorunda kalışı biçiminde görülür. Birey ya da topluluk siyasi, ekonomik, kültürel ya da eylemli/ fiili bir biçimde baskıya uğradığından, bu tür sürme ya da göçe zorlama eyleminde, kişi hak ve özgürlüklerine yoğun bir saldırıdan söz edilebilir. Bu saldırılar karşısında artık o topraklarda yaşama şansının kalmadığını gören ya da yaşama isteğini yitiren kişi ya da kitleler; can, mal ve namus güvenliği ortadan kalktığı için; başka bir yere göç etmek zorunda kalır. Bu tür göçler, "istem dışı" bir nitelik taşırlar².

² Ahmet Cevat Eren, Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, s. 7.

Tarihin geçmişten günümüze uzanan baş döndürücü serüveni içinde, göçlerin gerek oluşumunu sağlayan etkenler, gerek oluşum biçimleri ve gerekse sonuçları açısından büyük değişimler geçirdiğine tanık olunmaktadır. Bireyin doğrudan doğruya ilişki içinde olduğu devlet, siyasal iktidar; toplum ve egemenlik kavramının kaynağı ve niteliği gibi konu ve kavramlarda değişmeler olduğundan, bireysel hakların da tarihsel süreç içinde değişimine tanık olunur. Temel hak ve özgürlükler bu nedenle, değişik zamanların kendine özgü koşulları içinde irdelenebilir. Bu genel kural; her bir tarihsel olayı, kendi döneminin koşulları içinde irdelenmek gibi bir zorunluluğu da yanında getirir. Tarihin binlerce yıllık geçmişi içinde, kimi dönemlerde bu hakların varlığından bile söz etmek olanaklı değildir. Ancak, insanlık tarihi ilerledikçe, bu kavramlara karşı duyarlılıklar da gelişmiş; yeni hakların tanımı yapılarak; bunlar, vazgeçilemez haklar arasında irdelenir olmuştur. Örneğin; 18. Yüzyıl'da tanık olunan Aydınlanma Dönemi, yarattığı değerler dizgesi içinde; özgürlük, yurttaşlık; ulus, ulusal egemenlik gibi kavramları yoğun biçimde öne çıkarmıştır. Dolayısıyla bu kavramlar önem kazandıkça, tarihi belirleyen temel dinamikler arasına bu kavramlar da girmiştir. Bu kavramlar karşısında devletin işlevi ve bireyin konumu yeniden tanımlandıkça; bireyin ya da topluluğun, devlet ve erk sahibi ile ilişkisi de yeniden tanımlanmıştır. Bireyin ya da bir siyasal topluluğun, erk sahibinden istek ve beklentilerinde de değişmeler olmuş; sorumluluklar ve görevler yeniden tanımlanmıştır. Her biri binlerce yıllık gelenekler üzerine oturmuş tarım imparatorluklarının yerini, bu ve bunu izleyen yüzyıllarda ulus devletler almaya başlamıştır. Ulus devlet ise; kurulduğu coğrafya üzerinde yaşayan insanları etnik, dinsel; mezhepsel ve kültürel niteliklerine bakarak, yeniden tanımlama yoluna gitmiştir. Bu algıda devlet, kesin sınırlar içinde, ulus gerçeğine dayanan yurt algısı üzerinde varlık bulmuştur. Bu kavramların yükselen değer olarak ortaya çıktığı dönemlerde, göçleri gerekli kılan etkenler de önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır. “Yurt”, artık kesin olarak sınırları belli olan ve yüceltilen, ulus kimliğiyle örtüşen ve anlamlandırılan bir anlam kazanmıştır. Tebaanın yerini yurttaş; kulun yerini birey kavramları almaya başlamıştır. Erk sahibi kişi ve kurumlar yeniden tanımlanarak; yeni erk kullanım araçları ve dizgeleri ortaya konulmuştur.

Ulus ve ulusal devlet olgusu, devletin sınırlarında ve devleti oluşturan bireylerin niteliklerinde daha kesin kurallar oluşturma yoluna gitmiştir. Bu olgu; ulusal sınırlar içinde kalan coğrafyayı, yurt toprakları olarak nitelendirirken, bu sınırlar içinde yaşayan insanlarda ulus kimliğini güçlendirecek ortak özellikler, nitelikler ve bağlar arayışına da yönelen siyaset anlayışını yaratmıştır. Bu katı ayırıma ve belirginleşen kurallar dizgesine göre, göçlerin genel niteliklerinde de değişmelere tanıklık edilmiştir.

Yurt olgusu keskin bir algı üzerine oturdukça ve sınırlar kavramı da bu olguyu pekiştiren bir nitelik aldıkça; kişi ve grupların daha sıkı korunan sınırları aşarak, başka coğrafyalara geçişlerini zorlaştıracak etkenler ve uygulamalar da kendini göstermiştir. Bu gelişme; özellikle mülteci kavramını gündeme getirmiştir. Öyle ya da böyle; göçleri sınır olgusu dikkate alındığında iki ana kategoride değerlendirmek olanaklı olmuştur: Bunlardan birisi, bir ülkenin kendi sınırları içerisinde yapılan yer değiştirme olayıdır. Göç, bir ülkenin sınırları içinde başlıyor ve yine o ülkenin başka bir coğrafyasına yönelişle sonuçlandığında; bu göç türü “iç göç” olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda, diğer bir göç türü de sınır ötesi göçtür.

Sınır ötesi göç ise iki ayrı boyutta irdelenebilmektedir: Bunlardan birisi, ülke topraklarından başka bir ülke toprağına, diğeri de ülke dışından, ülke topraklarına göçtür. Sınır ötesi göçleri anlatmak için kullanılan en yaygın deyim, “dış göçler” terimidir. Göç kavramı üzerinden yapılan bir diğey ayırım da; göçün kitlesel boyutu ile ilgilidir. Göç hareketini bir birey, kendi dünyasında tek başına ya da ailesiyle yaşayabileceğı gibi; belli koşullar olgunlaştığında çok sayıda kişinin ya da çok daha yaygın topluluklar da değışik nedenlerle göç edebilir. Kişi ya da kişiler, bu göç olayını kendi isteğı ile yapıyorsa ve yerleşik olduğı coğrafyayı değıştiriyorsa; buna “serbest göç” denilmiştir. Bu göçler, yaşam koşullarının zorlaşması ya da ortadan kalkması sonucu ortaya çıktıysa, buna da “zorunlu göç” adı verilmiştir ³.

Kuşkusuz, her bir kavram, yaşanmış gerçeklikler üzerinden biçimleniyor ve vücut buluyordu. II. Dünya Savaşı ile birlikte, yeni göçmen statüleri kendisini göstermiştir. Expulsion (sürgünler, kovulanlar), convension refugees (anlaşmalarla belirlenmiş göçmenler), international refugees (uluslar arası göçmenler), evacues (tahliye olunanlar), national refugees (ulusal göçmenler), emigrens (mülteciler), politische emigrent (siyasi sığınmacılar), geri gelenler, yurtsuzlar, devletsizler bu göç türlerinin bir kaçıdır ⁴.

Sürgünler ve kovulanlar (expulsion) eski dönemde de var olan uygulamalardı. Yakın zamanlarda; II. Dünya Savaşı yıllarında, Stalin yönetimindeki Sovyetler Birliğı’nde Türkler, bu uygulamanın en belirgin örneğini oluşturmuşlardır. Bunun yanı sıra anlaşmalara dayanan göç olgusu (convension refugees) da sık sık görülen göç türüydü. Uluslararası göç (international refugees) genel olarak anlaşmalarla yapılan göçler olarak ortaya çıkmıştır. Yine göçlerin toplu tarihine bakıldığında; bir risk karşısında bulunduğı coğrafyadan tahliye edilerek yeri değıştirilenler (evacues) göçmenlerden de söz edilebilir. Bunların yanı sıra ulusal göçmenler (national refugees), mülteciler (emigrens), siyasi sığınmacılar (politische emigrent), geri gelenler, yurtsuzlar, devletsizler gibi kavramlar ve bu kavramın örtüştüğü olaylar ve süreçler bu yeni dönemde gözlemlenebilen olgulardı ⁵.

Göçlerle ilgili kavramlar bunlarla da sınırlı değıildir: 20. Yüzyılın ilk evresinde “geçici” ve “sürekli” göç tanımları yapılmıştır. Yer değıştirmenin amacı ve süresi, göçlerle ilgili bu tür nitelermeler yapmanın en sağlam kanıtları olarak gözlemlenmiştir. Buna ek olarak; “turistler”, “bir yıldan az süreyle yurt dışında geziye çıkanlar”, “geçici göçmenler”, “sürekli göçmenler” gibi tanımlar ortaya çıkmıştır ⁶. Yine yerinden edilen insanlar ve vatansızlar deyimini de siyasal nitelikli göç türleri olarak görülmektedir.

³ Nedim İpek, “ Göçmen Köylerine Dair”, Tarih ve Toplum, Haziran 1996, Cilt : 25, Sayı : 150. ss.15-21.

⁴ Ahmet Cevat Eren, Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri, s. 11.

⁵ A.g.e., s. 11.

⁶ Cevat Geray, Türkiye’de Göçmen Hareketleri ve Göçmen Yerleştirilmesi, Amme İdaresi Dergisi, III/4 (Aralık, 1970), 9.

1. Tarihsel Süreç

19. ve 20. Yüzyıl göç ve mülteci olaylarının en yoğun olarak yaşandığı yüzyıllar olarak tarihteki yerlerini almıştır. Bu iki yüzyılda tanık olduğumuz göçler, nitelikleri ve yapıları açısından, önceki dönemlerde tanık olunan göçlerden farklılıklar gösteriyorlardı. Yeni coğrafik keşiflerle birlikte, yeni topraklara geçim kaynağı yaratmak amacıyla kitlelerin ve kültürlerin göçlerine tanık olunuyordu. Amerika'nın keşfi ve Hint deniz yollarının aşılmasıyla, XVI. Yüzyıl başlarından sonra devam edip gelen koloni oluşturma yarışı birkaç yüz yıl sonra yerini endüstriye dayanan bir sömürge anlayışına ve bunu meşrulaştırmaya dönük siyasal ve ideolojik söylem ve uygulamalara bıraktı. İngiltere, İspanya, Portekiz, Hollanda ve Fransa gibi ülkeler çoğalan nüfuslarına yeni yerleşme yerleri sağlamak üzere sömürgeler kuruyorlardı. Bu ülkeler Kuzey ve Güney Amerika'ya gemiler dolusu göçmen yolluyorlardı. Fransızlar önce Kanada'nın Québec bölgesini ele geçirerek buraya insan yerleştirmişlerdi. Ardından da başka bir kıtaya yönelerek, Kuzey Afrika'ya uzanmışlardı⁷. Yine bu tarihsel evrelerde, başka coğrafyalarda geçim zorlukları nedeniyle bir coğrafyadan başka coğrafyaya göç eden aşiretlerin göçlerine; derken bu konargöçerleri yerleştirme yönünde merkezi yönetimlerin aldığı önlemlere de tanık olunuyordu. Siyasal, dinsel ve askeri gerekçelerle; sürgünler biçiminde göçler ise hep görülen uygulamalardı.

Göçlerin niteliği ve boyutları açısından, 19. Yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen Sanayi devrimi yeni bir süreç başlattı. Bu dönemin en belirgin özelliği; sanayileşme ile birlikte sermayenin aldığı yeni nitelik ile güçlenen ulusalcılık ve ulus devlet ideolojisiydi. Ulusçuluk, ulusa ait olduğu öne sürülen yurttan, ulus kimliğini güçlendireceği düşünülen kitleler üzerinde oluşturulmuş güçlü bir ideolojidi. Bu nedenle, bu kimliği güçlendiren kişilerin dışında görülen kişi ve grupların, yurt topraklarından göç etmelerini sağlamak amacıyla, bu kişi ve gruplara akıl almaz baskılar uygulanır oldu. Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri de; belli coğrafyalarda yoğun nüfus artışı ve geçim kaynaklarının bu hızlı nüfus artışı karşısında yetersiz kalıyordu. Nüfusu artan güçlü sanayi ülkeleri; nüfuslarının belli bir kısmını, ele geçirdikleri topraklarda kurdukları kolonilere aktarma denemesine yöneldiler. Böylece,

Avrupa'dan başka coğrafyalara yoğun göç hareketlerine tanık olundu. Göç eden bu kitleler, gittikleri yerleri yeni yurtları olarak görürlerken; kendi ülkelerinin güçlenen sanayilerine hammadde sağlayacak alanlarda üretime yöneltiliyorlardı. Bunun yansira yerli unsurlar da karın tokluğuna aynı amaca hizmet ediyorlardı. Bu uygulamada, Avrupa ekonomisini güçlendirme amacı öndeydi. Bunun yanında Avrupa kültür ve uygarlığını dünyaya yayma ülküsü de vardı. Beyaz adam, kendisinin gerek fizyolojik-antropolojik özellikler gerekse kültür olarak, ötekilerden üstün olduğuna inanıyordu. Bu saplantı başka coğrafyalara doğal yayılma ve genişleme alanı olarak görmesine kadar gitti. Bu yaklaşım; ırkçı / sömürgeci bir yayılma eylemi ve ruhunun ortaya çıkışıydı. Yeni sömürgeci yaklaşımla, kendini bu inanca kaptıranlar, farklı coğrafyalara kendi bedenlerinin yanı sıra ideolojileriyle de gidiyordu. Bu süreçlerde yoğun bir kültür ve ideoloji aşılması yapıyordu. Sanayileşen devletlerin bu kolonileşme çabaları 19. yüzyılı kapsadı, ardından da 20 yüzyıla uzandı. 1846–1932 yılları arasında yaklaşık 18 milyon insan İngiliz adalarından Kuzey Amerika, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve Karaip adalarına göç etti. 10 milyon İtalyan, 5 milyon Alman da bu dönemde Avrupa'yı terk ederek başka coğrafyalara yöneldi. 1821–1924 arasındaki yüz yılda toplam 55 milyon Avrupalı deniz aşırı yollarla düşüp kendilerine yeni bir yer seçmişlerdi. Bunların 34 milyonu Birleşik Amerika'ya yerleşmeyi yeğledi⁸.

⁷ Nermin Abadan-Unat, Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa, Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2002, s. 31.

⁸ A.g.e., s. 31.

Göç edenlerin birçoğu da yeni toprakların ekonomik çekiciliğine kapılmışlardı. Yurt edinmek amacıyla kendi istek ve arzularıyla buralara göç ediyorlardı. Göç ettikleri yerde anavatanlarıyla bağlantılarını kesmiyorlar ve anavatanlarının koruyuculuğunu sürdürüyorlardı. Kaldı ki bu tarihlerde göçler bir kişi hakkı olarak değil, kişinin bağlı olduğu devletin bir hakkı olarak da görülüyordu. Güçlü olan devletler, kendi nüfusları için bir yayılma alanı bulabilir ve oralarda kendisine bağlı koloniler oluşturulabilir diye düşünüyorlardı. Bu tür göçler, sonuçta hem kişiye hem de ayrıldığı topluma maddi kazanç sağlıyordu. Bu ve değişik nedenlerle, yüzyıl boyunca göçler anormal biçimde arttı. 1820–1890 yılları arasında Avrupa ülkelerinden kolonilere giden göçmen sayısı 35 milyonun üstüne çıkmıştı ⁹.

Endüstriyel koloniler oluşturma süreçleriyle aynı koşullukta süren diğer bir göç türü de ulus devletlerin neden olduğu göçlerdi. 18. Yüzyıl bitip, 19. Yüzyıla doğru gidilirken; ulusçuluk hareketleri hız kazanmış; bu gelişme, imparatorlukların yapısını zorlayıcı bir nitelik almıştı. Ulusal devletler, ulusal varlıklarını güçlendirmek için, ulus kavramı üzerinden, nüfuslarını özdeş (homojen) bir niteliğe büründürmek için çaba gösteriyorlardı. Ulus devletler kurulurken, imparatorluklarda önce büyük ayaklanmalar oluyor; ardından imparatorluğun gövdesinden bir parça kopuyor ve bu kopan parça üzerinde bir süre sonra bir ulusal devletin varlığına tanıklık ediliyordu. Her kopan toprak; üzerindeki nüfusla da kopmuş oluyordu. İmparatorluklar, doğaları gereği çok halklı ve çok kültürlü devlet yapılarıydı. Dolayısıyla, kopan toprak parçası üzerinde, imparatorluktan ayrılan nüfusta da ilk başlarda bu karmaşık bir ölçüde görülmekteydi. Yeni kurulan ulus devletlerin, kopuştan sonraki ikinci adımları, bu karmaşık yapıyı oluşturan ve kendi ırk, kültür ve dinsel özelliklerine uymayan, imparatorluk kalıntısı öteki toplulukları bir sürgün uygulamasıyla topraklarından atmaktı. Bu dayatmacı ve acımasız politika; etnik yapıdaki tekdüzeliği ve özdeşliği bozan diğer etnik yapılara, din mensuplarına ve kültürlere baskıyı da yanında getiriyordu. Böylece bu aşamada iki yönlü bir göç olayına tanıklık ediliyordu. Ulus devlet kurulduğunda, öncelikli olarak imparatorlukların başka yörelerinden, kurulan ulus devletin etnik ve kültürel yapısıyla kaynaşık imparatorluk nüfusu göç etmeye başlıyordu. Bu kez, yeni kurulan ulus devlet, sistematik bir biçimde, kendi içinde kendinden görmediği etnik, dinsel ve kültürel gruplara kırım ölçüsüne varan baskılar uyguluyordu. Böylece, yeni kurulan ulus devletten imparatorluğun elinde kalan topraklara, ulus devletin etnik türdeşliğini bozan kitlelerin göçü ortaya çıkıyordu. Göç ettirilen ve bir tür sürgün özelliği taşıyan bu göçleri yaşayan kitleler için; acımasız kırım politikaları da izlenmekteydi. Böylece yeni kurulan devletler, kendinden olmayanları sürgün ederek ya da göçe zorlayarak farklı etnik ve kültürlerden kurtuluyor, buna karşı imparatorluğun elinde kalan topraklardan, aynı etnik ve kültür temeline dayanan kitlelerin gelmesiyle de ulus kimliklerini güçlendireceklerini düşündükleri soydaşlarını yeni yurtlarında görmek istiyorlardı.

Bu göçlerin özünde şiddet vardı. Yeni kurulan ulus devletler, göç ettirdikleri kitlelere hiç de merhametli davranmıyorlardı. Üstelik, bu yeni devleti yurt olarak görüp, ona kavuşmak için imparatorluklardan ayrılarak yollara düşenler, kabartılmış abartılı bir dinsel-ulusçu ideolojiye sahiplerdi. İmparatorluğa doğru gelenler ise, aynı ülküye ve ideolojik duruşa sahip olmamakla birlikte, yaşadıkları acıların ve psikolojik travmaların da etkisiyle keskinleşiyorlardı. O an edilgen duygular altında olsalar bile bir süre sonra yaygın bir ulusçu kimliğin mayası olmanın güçlü bir adayı oluyorlardı. Bu olgu giderek, ulusçu dalgaların etkisinden zarar görenlerin de ulusçu kimliğe yönelmeleri gibi bir siyasal duruşu ve tavrı besliyordu.

⁹ Ahmet Cevat Eren, Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri; Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler, İstanbul, 1966, s. 12-13.

Türk Tarihi Açısından Göçlerin Niteliği

Türkiye, Osmanlı imparatorluğunun yıkılmasının ardından bir ulus devlet olarak kuruldu. Türkler, son iki yüzyıllık tarihlerinde, erken dönem göçlerine göre; gerek boyut ve gerekse nitelik açısından bütünüyle farklılıklar gösteren sürgün niteliğindeki göçlere tanıklık etti. Bu göçlerin pek çoğu; büyük kitlelerin ana vatan olarak gördükleri Anadolu topraklarına kendilerini atmalarıyla sonuçlanıyordu. Bu nedenle, yaşanan bu göçler “refuger” terimiyle örtüşen bir nitelik gösteriyordu¹⁰. Bu göçler sonunda, kurulan yeni devletin nüfus görüntüsü, bütünüyle değişik bir nitelik aldı. Bir araştırmacının saptamasına göre, Türkiye nüfusunun %48’i Türkiye dışından gelen Türklerle onların ardıllarından oluşuyordu. Bu özellik, ister istemez Türkiye’de nüfus politikasını belirleyen önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktaydı¹¹.

a-Klasik Dönem Göçleri

Osmanlı Devleti’nin klasik zamanlarında, Osmanlı egemenliğinde yaşayan Hıristiyanların, Osmanlı ülkesinden koparak, başka bir ülkeye göç ettikleri görülmemiştir¹². Bireysel temelde, örneğin Cem Sultan Olayı’nda olduğu gibi, siyasal içerikli siyasal sığınmalar hep olmakla birlikte, yaygın bir dış göç, klasik dönemler için söz konusu değildi. Yalnız Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferine giderken, yoğun katliamdan kaçmak isteyen doğudaki Alevi kitlelerin, İran’a sığınmak için yollara döküldüğü görülmekle birlikte; sınırlı bu örnekler, genel görüntüyü değiştirecek bir boyut, hiç bir zaman almamıştı. Ağırlıklı olarak imparatorluğun son iki yüzyıllık tarihinde, Anadolu’da konargöçer yaşayan kimi Türk aşiretlerinin, yerleşik hayata geçmeleri için yerleştirme hareketleri oluyordu. Buna koşut olarak, Klasik dönemde, Türk ve Müslüman grupların, imparatorluğun yeni ele geçen topraklarına göç ettirilmesi de görülüyordu. Türk ve İslami geleneği; özellikle Bektaşî kültürü üzerinden Anadolu’dan Balkanlar’a doğru yayma politikası; imparatorluğun 15 ve 16. Yüzyıl’da kendini en belirgin biçimde göstermiştir. Sürgün Politikası olarak adlandırılan bu uygulama ile; 16. Yüzyıl’da zorunlu olarak yer değiştirmeyi öngören uygulamayı da başlatmıştı. Osmanlı Devleti merkezi nitelikli otokratik bir imparatorluktu. Gaza ilkesi etrafında sürekli büyüyen devlet, adına “Millet Sistemi” denilen bir örgütlenme biçimini benimsemişti. Bu politikanın özünü, imparatorluğun birliğini koruma amacı vardı. Bunun için de din gruplarının imparatorluğun bütünlüğünü tehlikeye düşürmemesi öngörülmekteydi¹³. Sürekli büyüyen devlet, yeni toprakların sahibi oldukça, o topraklardaki nüfus da kendisine ekleniyordu. Bu olgu, eski ve yeni nüfusun kaynaştırılması amacıyla böyle bir uygulamayı gerekli kılmıştı. Anadolu’dan Müslüman nüfus büyük gruplar halinde yeni alınan topraklara göç ettiriliyor, yerleştiriliyor, ve böylelikle yeni alınan topraklardaki Müslüman olmayan nüfusun bir kesiminin Anadolu’ya ve Müslüman nüfusun bulunduğu alanlara yerleştirilmesiyle sağlanıyordu. Bir neden de kırsal alanda, belli bir bölgede hızla artan nüfusun, imparatorluğun ıssız coğrafyalara yönlendirilmesiyle, bir denge kurulmaya çalışılıyordu. Böylece imparatorluğun nüfus görüntüsü sürekli olarak değişiyordu¹⁴.

¹⁰ Ahmet Cevat Eren, Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri, s. 7.

¹¹ İsmet Parmaksızoğlu, “Türkiye ve Dış Türkler”, Türk Kültürü, VI/65 (1968), s.34.

¹² Ahmet Cevat Eren, Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri, s. 27.

¹³ İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu...”, s. 50.

¹⁴ İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu...”, s.50-51.

Göç ettirilenlerin önemli bir bölümü konar göçerdi. Bunlar, yerleşik nüfus üzerinde tarih boyunca hep baskı yaratmışlardı. Konar göçer konumunda olan grupların, yerleşik yaşamı benimsemiş kitleler üzerinde baskı ve soygunla sonuçlanan bir etkisi olabiliyordu. Bunun önüne geçmek için soygun yapan konar göçer kitlelerin, belli alanlara yerleştirilmesi, yol sistemini güvence altına alacak derbent köylerinin iskana açılarak, güçlendirilmesi gerekiyordu ¹⁵.

Yaygın bir hoşgörü kültürü içinde bütün toplum kesimlerini kucaklayan bu politika, Osmanlı Devleti'nin "Millet Sistemi"ni pekiştiren önemli bir etkendi... Bu hoşgörü kültürü; değişik zamanlarda ülke dışından, ülkeye yönelik göçlerin gerçekleşmesi için uygun bir ortam yaratıyordu. Neredeyse her dönemde, Osmanlı ülkesine göçler görülmüştü. İspanya'da İzabello-Ferdinand döneminde, din ve mezhep ayrılığı nedeniyle Müslüman ve Museviler'e karşı ağır ve yoğun bir baskı uygulanmıştı. Bu baskılar giderek bir kırım siyaseti ve uygulamasına dönüşmüştü. İspanya'da Emeviler, bütün 15. Yüzyıl boyunca bu kırım uygulamalarına karşı direnmişlerdi. Ancak, bir süre sonra, bu direnme gücü tükenince; bu kırım uygulamasından kurtulabilenler, Kuzey Afrika'ya kaçmışlar ve canlarını kurtarabilmişlerdi. İspanya Yahudileri ise, Osmanlı Devletine sığınarak, yaşamlarını kurtarabilmiş ve özgürlüklerine kavuşabilmişlerdi. Yine Avrupa'da Reformasyon döneminde, baskıya uğrayan Protestanlar, Osmanlı Devleti'ne göç etmeyi yeğlemişlerdi. Temaşvar Eyaleti, bu tür olaylar nedeniyle dışarıdan iltica edilen bir merkez durumuna gelmişti ¹⁶.

Yaygın bir hoşgörü kültürü, Müslüman, Hıristiyan ya da Musevi ayırımı yapmadan, bütün toplum kesimlerini kapsıyordu. Buna karşın; dışarıdan Osmanlı ülkesine göçler ise, neredeyse her dönemde görülmekteydi. Batıda Reformasyon döneminde, baskıya uğrayan Protestanların Osmanlı Devleti'ne ve Tamaşvar eyaletine iltica etmelerine tarihte tanık olunmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nden Hıristiyan nüfusun, Osmanlı Devleti dışındaki bir başka ülkeye göçü söz konusu olmamıştı. İspanya'da, İzabello-Ferdinand döneminde (1479-1504) din, mezhep ayrılığı yüzünden Müslüman ve Yahudilere karşı acımasız baskılar yapılmıştı. Bu imha siyasetine karşı, İspanya Emevileri bütün 15. Yüzyıl boyunca direnmişlerdi; ama, 16. Yüzyıl sonlarına doğru, daha fazla direnemeyerek, bu imha eylemlerinden kurtulabilenler Kuzey Afrika'ya kaçmışlar ve hayatlarını kurtarmışlardı. İspanya Yahudileri de Osmanlı Devleti'ne iltica ederek, yeni bir yaşama ve özgürlüğe kavuşmuşlardı.

17. ve 18. Yüzyıllardaki göçlerde artık önemli nitelik değişimleri görüldü. Bu yüzyıllarda imparatorluğun büyümesi durmuş, hatta ordunun batı orduları karşısında yenilmesiyle, küçülmeye ve sınırlar da daralmaya başlamıştı. Bu aşamada, artık sürgün politikasının anlamı ve gerekliliği kalmamıştı. Tam tersine, yitirilen topraklardan elde kalan topraklara doğru bir göç söz konusuydu. Ganimet kültürü üzerine kurulu mali yapı, gücünü ve dengesini yitiriyor; yoksullaşma yoğun biçimde kendini gösteriyordu. Çiftbozan hareketler yoğunlaşmış, Celali ayaklanmaları artmıştı. Köyler, hızla boşalıyor; özellikle ovalık yerlerdeki köylerde eski canlılıklar kayboluyor ve güvenlik sorunu en üst düzeye ulaşıyordu. Köyler, yollardan uzaklara, vadi içlerine kuruluyordu. Üstelik, Rumeli'nin verimli topraklarının elden çıkışı yüzünden, Anadolu'da tarım yapmaya uygun yerler daha da önem kazanmaya başlamıştı. Bu topraklar ise, büyük sürü sahibi konar göçerlerin, gidiş ve gelişleri sırasında sürülerin tahribatıyla karşı karşıya kalmaktaydı.

¹⁵ İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu...", s.51

¹⁶ "Dilerdim ki Türkler hemen Roma'yı ve burada yaşayanları ele geçirsin ve esir etsin": H. Pfeffermann, Die Zusammenarbeit der Renaissancepaste mit den Türken, Winterthur, 1946, s. 155'ten akt: Ahmet Cevat Eren, Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, s. 28.

Üstelik, konar göçer kültürün, yerleşik yaşam için, önemli bir güvenlik sorununa neden olduğu da görülmekteydi. Bu nedenle, konar göçerlerin yerleştirilmesine dönük uygulamalar bu dönemde ağırlık kazandı. Batıdan doğuya doğru Yörük, Türkmen ve Kürt aşiretlerinin yerleştirilmesine ağırlık verildi. Güney Anadolu’da da Arap aşiretlerinin yerleştirilmesi sağlandı. Böylece; Kütahya-Aydın yöresi, Konya-Karaman yöresi, Silifke-Antalya arası, Ankara-Nevşehir yöresi, Sivas-Erzurum yöresi, Çukurova, Diyarbakir-Malatya, Rakka-Halep, Hama-Humuz yöreleri ve Kıbrıs’ta aşiret iskanları yoğunluk kazandı. Bu kez de yüksek coğrafik alanların iklim koşullarına alışmış aşiretlerin, ovalara ve çevresinde bataklıklar bulunan yerlere yerleştirilmesiyle, yeni bir karmaşa durumu ortaya çıktı. Sıtmalıklı alanlarda bu kitleler yoğun kayıplar verdiler. Kimisine verilen topraklar yeterli olmuyor; tarım tekniklerini bilmeyen bu gruplar, istenilen verimi elde edemiyorlardı. Devlet ise onların yeniden dağlara çekilmesini engellemek için yolları tutuyor ve yerleştirildikleri yörelerde kalmalarını sağlamaya çalışıyordu. Bu da devlet ile iskana zorlanan aşiretler arasında yer yer çatışmalara ve aşiretlerin merkezi otoriteye karşı başkaldırmalarına neden oluyordu¹⁷.

Bu sarsıntılar altında bunalmış Osmanlı devleti, 19. Yüzyıla doğru dışarıdan ülke topraklarına doğru yeni bir göç dalgasıyla karşılaştı. Bu dönemde artık büyük ölçekli toprak yitirmeleri oluyordu. Yitirilen topraklarla, ülkeden kopan Müslüman nüfus, henüz yitirilmemiş topraklara doğru göçlere başlamıştı. İmparatorluk küçüldükçe ve sınırlar daraldıkça, yabancı bir devletin ya da bir kalkışma sonucu Osmanlı Devleti’nden kopan topraklarda kurulan yeni milli devletlerin katı politikalarının dayatması altında kalan Müslüman kitleler; Osmanlı topraklarına doğru göçe yönelmişlerdi. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı’nın sonunda, Kazan’dan Azak’a kadar uzanan bölgede yaşayan Türklerin pek çoğu Osmanlı Devleti’ne göç ettiler. Öyle ki, Kalmuklar’dan 50-60 bin arabadan oluşan büyük bir göçmen kafilesi, Hazar Denizi’nin kuzey yöresinden çıkarak, Doğu Türkistan’ı aşmış, Cungarya’ya göç etmişler; yollara dökülen kitleler, bu yolculukta büyük baskılara ve saldırılara uğramışlardı¹⁸. Kırım’ın 1771’de işgal edilmesinden sonra, Osmanlı taraftarı kitleler, Rus işgal ordusundan korkarak, Kırım’ın dağlık yörelerine kaçtılar. Rus işgalcileri, binden fazla Türk şehir, kasaba ve köyünü tahrip etmişlerdi¹⁹. 1774’te Küçük Kaynarca Antlaşması’nın imzalanmasından sonra, Kırım Yarımadası’nın büyük kısmını hukuken de ele geçirdikten sonra, Kırım ve çevresinden göçler devam etti²⁰. Yine Rusya ve Avusturya-Macaristan’ın Balkanlar’dan ve Avrupa’dan Türk ve Müslüman kitleleri çıkarıp atma politikasına ve uygulamalarına hız verildi. 1780-1800 yılları arasında, Kırım, Kazan, Kafkasya, Özi yöresi ve diğer ülkelerden Türkiye’ye göç eden göçmenlerin sayısı 300-500 bin arasında sanılmaktadır²¹. Bu göçler sırasında büyük insan kayıpları gerçekleşti ve Tekeli’nin verdiği rakama göre, göç yollarına dökülen 500.000 Tatar’ın ancak 300.000’i Osmanlı topraklarına yerleşebildi. Bunlar önce Baserebya ve Dobruca’ya, ardından da Anadolu’ya yerleşebilmişlerdi²².

¹⁷ İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu...”, s.53.

¹⁸ Ahmet Cevat Eren, Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri, s. 30-31.

¹⁹ F. Gözaydın, Kırım Türkleri’nin Yerleşme ve Göçmenleri, İstanbul, 1948; akt: Ahmet Cevat Eren, Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri, s. 32.

²⁰ Ahmet Cevat Eren, Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri, s. 32.

²¹ Ahmet Cevat Eren, Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri, 32.

²² İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu...”, s.55.

Balkanlaşma Süreci ve Göçler

19. Yüzyıl imparatorlukların dağıldığı ve yerlerine ulusal devletlerin kurulduğu bir yüzyıl oldu. Osmanlı Devleti açısından bakıldığında, yaklaşık yüz yıl süren bu süreç, imparatorluğun varlığının sona ermesiyle sonuçlandı. Bu süreçte, imparatorluğa bağlı olan halkların pek çoğu, bağımsız devletlerini kurmak için ayaklandılar. Birliğin sürdürülebilmesi için ne öngörülüp uygulanan politikalar ne de Osmanlı yönetiminin hoşgörülü yaklaşımı yararlı olmuştu²³. Balkanlarda Müslümanlar'ın kitle halinde oturdukları yerler Bosna, Arnavutluk, Bulgaristan'da Deliorman, Doğu Rumeli, Dobruca, Vardar Vadisi (Makedonya) ve Teselya'dan ibaretti. Bunların dışında Hıristiyan kitle içinde yaşayanlar, çoğunlukla kent ve kasabalara yerleşmişlerdi. Türkler, genellikle ziraatle uğraşıyorlardı ve geniş çiftlik arazileri vardı²⁴. Yine kentlerde önemli oranda memur ve kentli bir Türk-Müslüman nüfus yaşamaktaydı. Hıristiyanlar ise daha çok dağlık bölgelerde yaşamakta ve toprağa bağlı bir orta sınıfı oluşturmaktaydılar²⁵. Bu gruplar, bu toplumsal ve ekonomik zorunluluk dolayısıyla iç içe girmiş olarak, barışçı bir biçimde yaşamakta idiler²⁶.

Fransa İhtilali ile birlikte, Sırp, Bulgar, Hırvat, Rum, Ermeni ve Romenler arasında, Avrupa devletlerinin ve özellikle Rusya'nın etkisiyle milliyetçilik akımı gelişti ve zamanla ihtilalçi bir nitelik kazandı. Bu ihtilalci karakterin oluşmasında kiliseler önemli bir rol oynamıştı²⁷.

Milliyetçi nitelikli ilk büyük ayaklanma, 1820'de Mora'da ortaya çıktı. Avrupa devletleri eski Grek dünyasının bir hatırası olarak Rumların Osmanlı Devleti'nden ayrılmasını ve bağımsız bir devlet kurmalarını arzu ettiklerinden, bu isyanları maddi ve manevi yönden destekliyorlardı²⁸. Rum çeteleri, Avrupa'dan gelen gönüllü askerler Teselya, Mora ve Ege adalarının şehir, kasaba ve köylerinde oturan masum Türk ve İslam halka karşı şiddetli bir imha siyasetine girişmişlerdi. 1821 yılı eylülünde yalnız Trablıçe'de 32.000 Müslüman ve Türk katledildi²⁹. Zamanla Mora Meselesi, uluslar arası bir sorun durumuna geldi ve Avrupa ülkeleri sık sık soruna müdahale etmeye başladılar. Bunun sonucunda, 1826'da Rusya ile İngiltere arasında bir anlaşma yapılarak, bağımsız bir Yunan devletinin kurulması kararlaştırıldı. Ayrıca, Müslümanlarla Hıristiyanlar'ın Mora'da birbirinden bütünüyle ayrılmaları ve Müslümanların gerek Mora'da ve gerekse adalarda emlak ve arazilerinin karşılığı ödenmek koşuluyla satıp, Osmanlı Devleti'nin diğer yörelerine göç etmeleri kabul edildi³⁰. Bundan sonra, bu siyaset, uzun yıllar boyunca Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği bir siyaset haline geldi. Bu göç ettirme politikası, anlaşmalarla varılmış bir tür sürgün (tehcir) politikası haline gelmişti.

²³ Cengiz Orhonlu, "Balkan Türkleri'nin Durumu", Türk Kültürü, sayı: 22 (Temmuz, 1964), s. 49.

²⁴ Cengiz Orhonlu, "Balkan Türkleri'nin Durumu", Türk Kültürü, sayı: 22 (Temmuz, 1964), s.49.

²⁵ Cengiz Orhonlu, "Balkan Türkleri'nin Durumu", Türk Kültürü, sayı: 22 (Temmuz, 1964), s. 49; ayrıca bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Balkan Memleketlerinin Zirai Reform Tecrübeleri, Balkan Memleketlerinin Milli Kurtuluş ve Toprak Meselesi", İktisat Fak., Mec. IV (1944), s.496 ve d.

²⁶ Cengiz Orhonlu, "Balkan Türkleri'nin Durumu", Türk Kültürü, sayı: 22 (Temmuz, 1964), s.49-50.

²⁷ Cengiz Orhonlu, "Balkan Türkleri'nin Durumu", Türk Kültürü, sayı: 22 (Temmuz, 1964), s.50.

²⁸ Ahmet Cevat Eren, Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, s. 34.

²⁹ N. Jorga, Osmanlı Tarihi, (çev. Baykal), Ankara, 1948, s.271.

³⁰ Ahmet Cevat Eren, Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, s 35.

Mora İhtilali'nden sonra, Yunanistan Avrupa Devletleri'nin müdahale ve yardımıyla bağımsızlığını elde etti. Bu ihtilal sırasında, Mora'da büyük bir Müslüman Türk topluluğu oturuyordu. Ayrıca Atina kenti ile, bu kentin bulunduğu Attik Yarımadası ve Eğriboz adasında da önemli bir Türk-Müslüman kitle yaşamaktaydı. 1829'da imzalanan protokol, Osmanlı Devleti'ni muhtemel göçler konusunda rahatlatacak nitelikteydi; çünkü bu protokolle, İslam ahali istediği takdirde eski topraklarda güven içinde kalabilecekti; Türkiye'ye göç etmek isteyenler için de bir yıl süre verilmişti. Bu durumu değerlendiren Osmanlı Hükümeti, yeni büyük sıkıntıların yaşanmaması için, Yunanistan'a terkedilen Mora, Attik ve Eğriboz'daki topraklarda yaşayan Türk nüfusun, mülklerini satarak, Osmanlı Devleti'ne göç etmesini istiyordu. Orhonlu'nun da vurguladığı gibi, bu politikada, Yunan idaresi altında kalmak istemeyen ve Osmanlı topraklarına göç etmek isteyen Türklerin etkisi büyük olmuştu³¹. Bu politikanın Osmanlı Devleti'nin toplumsal ve ekonomik yapısına etkileri olumsuz oldu. Çünkü devlet, göç eden ve sayıları on binleri aşan bu kitleleri yerleştirmek için yıllarca çaba harcadı. Bu insanların bir kısmı İstanbul'a; özellikle de Atina ve dolaylarından gelenler de İzmir ve çevresine yerleştirilmişlerdi³².

Osmanlı Devleti 1829 tarihli Edirne Anlaşması ile, 1827 yılında İngiltere, Rusya ve Fransa'nın bir Yunanistan kurulması yolundaki kararını tanımıştı. Bu anlaşma sırasında, hem kurulacak yeni Yunanistan'ın sınırları belirlenmişti; hem de, kurulacak bu yeni devlette Türk ve Müslümanların mallarının tasfiyesi ve Mora'dan Müslüman ahalinin ne koşullarda çıkarılacağı konusu üzerinde duruldu. Bu önerilere, Osmanlı Devleti hiç de olumlu bakmamakla birlikte, sonunda altı ay zarfında, Mora(dan Türkler'in tahliyesi kabul edildi. Devletlerin bir araya gelerek, Osmanlı Devleti'nin terk ettiği topraklardan nüfusun tahliye edilmesine karar vermeleri o tarihe kadar görülmemişti. Bundan sonra, Mora'dan Türkler'in boşaltılmasına başlandı³³.

Balkanlaşma süreciyle, buralarda çok sayıda küçük devletler ortaya çıkmıştı. Tekeli'nin belirttiği gibi, bu yeni ulusal devletler, Türk ve Müslüman kitleler üzerinde önemli bir baskı yaratıyorlardı. Bu baskı göç olgusunun en önemli itici etkeni niteliği kazanmaktaydı. Bu baskının ve kitlesel göç olayı yaratmanın, kurulan bu devletler için nedenleri vardı. Bu nedenlerin ilki, Balkanlar'daki etnik ve dini ayrımlar üzerinde temellendirilmiş ulusçuluk ideolojisinden kaynaklanıyordu. Bu ulusal devletler, imparatorluk döneminde olduğu gibi, farklı etnik ve dini gruplara hoşgörü ile bakmıyorlardı. Yeni bağımsızlığını elde etmiş bir devlette, toprakların büyük kısmının Türk ve Müslüman kitleler elinde olması da bir başka nedendi. Verimli ve geniş toprakları ellerinde bulduran bu kesimi göç ettirmeyi, uzun vadeli ulusal emellerini gerçekleştirmek için gerekli görüyorlardı. Ulusal egemenliklerinin pekişmesi için, homojenleşmeye ağırlık veriyorlardı. Bu yaklaşım ister istemez, Türk ve Müslüman kitlelere baskılar yöneltilmesine neden oluyor, bu baskılar büyük göç dalgalarını fitilliyordu. Böylece imparatorluğun eski topraklarından, içeriye doğru bir Türk-Müslüman nüfus göçü başlıyordu. "Bu, yeni ulusların doğuşunun yarattığı bir zorunlu yer değiştirme hareketiydi"³⁴.

Sorun Yunan ayaklanmasıyla sınırlı kalmadı. Bunu Bulgarların, Sırpın ve başka halkların ayaklanmaları izledi. 1875'de Bulgaristan'da bağımsız bir Bulgaristan kurma amacıyla ihtilal hareketi ortaya çıktı. Bu hareket, 1876 yılında daha da büyüdü.

³¹ Cengiz Orhonlu, "Balkan Türkleri'nin Durumu", Türk Kültürü, sayı: 22 (Temmuz, 1964), s.50-51.

³² Cengiz Orhonlu, "Balkan Türkleri'nin Durumu", Türk Kültürü, sayı: 22 (Temmuz, 1964), s.

³³ Eren'e göre, "expulsion" kategorisindeki bu göç, Türkler'in karşılaştığı ilk göçtü; insan haklarına bütünüyle aykırı bu göç yöntemi, bundan sonra Avrupa'nın Türkler'e dönük göç s iyasetinin bir parçasını oluşturdu: Ahmet Cevat Eren, Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, s 37.

³⁴ İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu...", s.54.

Osmanlı Devleti'nin küçülme sürecine girmesiyle, daha ötelelerdeki sınır boylarından göç etmek durumunda kalan Müslüman-Türk nüfustan önemli bir kısmı, Bulgaristan topraklarına yerleştirilmişti. Bu nedenle Bulgaristan'da ezici çoğunlukta bir Türk-Müslüman nüfus vardı. Bulgaristan'ın içlerine giren Rus askerleri, Bulgar çeteleriyle ortak bir faaliyete girip, Türk-Müslüman kitlelerine yönelik büyük katliamlar gerçekleştirdiler. Savaş, gerçek anlamda bir soykırıma dönüşmüştü. 350.000 kadar Türk acımasızca öldürülmüştü³⁵ Canlarını kurtarmaya çalışan Türkler, dehşet içinde, kendilerini güvencede göreceklere yerlere sığınmak için yollara döküldüler. Rus askerlerinin istilasına uğrayan Eski ve Yeni Zağra ile çevresindeki köylerde, Bulgar halkı da Türk-Müslüman kitlelere yönelik büyük katliamlar ve yağma hareketleri, buralardan yoğun göçlerin ortaya çıkmasına neden oldu³⁶. Düşmanın dehşetinden kaçan insanları durdurmanın olanağı bulunmuyordu. Bu göçlerle, on binlerce Müslüman, Edirne ve çevresine yığıldı. Bunlar, buradan İstanbul'a göç etmeye çalışıyorlardı. Karadeniz sahillerine gemilerle gelip, oradan İstanbul'a ulaşmaya çalışan on binlerce göçmen de vardı³⁷. Mahmut Celaleddin Paşa, Mirat-ı Hakikat adlı eserinde, bu facialar sırasında yüzlerce köyün tahrip edildiğini, Köstendil'den Üsküp'e giden cadde üzerinde dizilmiş arabaların büyük bir zincir oluşturduğunu belirtir³⁸. Orhonlu, bu karışıklıklar içinde gelen göçmenlerin sayısının belli olmamasına karşın, kesin olarak yüzbinleri bulduğunun muhakkak olduğunu belirtirken³⁹; Bulgar kaynaklarına dayanılarak yapılan bir araştırmada, bu sayının 700.000 olduğu belirtilir⁴⁰. Bu süreçte, hastalık, açlık, salgın ve diğer doğal nedenlerle, yüz binlerce insan yaşamını yitirmiştir. Savaş sona erdikten sonra da bu ölümler ve kıyımlar sürdü. Savaştan sonraki altı ay içinde 250.000 Türk daha Osmanlı topraklarına göç etti⁴¹.

Göç eden Türkler'in ve geride kalanların mallarına el koymak gibi bir yeni süreç başladı. Türklerin evleri yakılıp yıkılıyor, yağmalanıyor; sürülerine, koşum hayvanlarına ve atlarına Bulgar ve Rus kazakları tarafından el konuluyor, salgın hastalıklar nedeniyle pek çok hayvan da telef oluyordu. Sonradan çıkarılan katı yasalarla da geride kalan Türklerin mallarına el koymak ve o insanları da göçe zorlamak yaygın bir politika halini almıştı. Bulgarlar, Türklerden kalan ve yanlarında götüremedikleri ev aletleri ve tarım araç-gereci gibi bu taşınmaz malları yağmalıyorlardı. Bir süre sonra bu uygulamalar, vakıf mallarını da kapsadı. Türk eğitim kurumlarının başlıca gelir kaynağı olan vakıf malları ve toprakları da büyük ölçüde gasp edildi. Camiler ve mescitler yakılıp yıkıldı Böylece Türk halkı ekonomik olarak çökertiliyor, Türk eğitim kurumlarının da gelir kaynakları kurutulmuş oluyordu⁴². 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla uzanan süreçte Balkanlar'dan Osmanlı topraklarına göç ettirme politikası, açıkça bir sürgün ve kırım politikasıydı.

Türkler, daha sonra büyük Balkan faciasıyla karşılaştılar. 1912-1913 yılları arasında, iki büyük dalga biçiminde gerçekleşen bu büyük askeri yenilgide; yüz binlerce insan Anadolu topraklarına göç etti. 1914-1918 yılları arasında gerçekleşen Birinci dünya savaşı yıllarında, Osmanlı Devleti'nden kopan topraklardan Anadolu'ya yeniden göçler görüldü. Üstelik

³⁵ Hüseyin Memişoğlu, !Bulgaristan ve Bulgaristan Türk Azınlık Sorunu..., s.116.

³⁶ Cengiz Orhonlu, "Balkan Türkleri'nin Durumu", Türk Kültürü, sayı: 22 (Temmuz, 1964), s.52.

³⁷ Cengiz Orhonlu, "Balkan Türkleri'nin Durumu", Türk Kültürü, sayı: 22 (Temmuz, 1964), s. 52.

³⁸ Mahmut Celaleddin Paşa, Mirat-ı Hakikat, II, İstanbul, 1926, s.147-148; ayrıca akt: Cengiz Orhonlu, "Balkan Türkleri'nin Durumu", Türk Kültürü, sayı: 22 (Temmuz, 1964), s.52.

³⁹ Cengiz Orhonlu, "Balkan Türkleri'nin Durumu", Türk Kültürü, sayı: 22 (Temmuz, 1964), s. 53.

⁴⁰ B. Sakarbalkan, "Prenslik Devrinde Bulgaristan'da Türk Eğitimi: 1878-1908", Türk Kültürü, III/26 (Aralık, 1964), s.83; ayrıca bkz: Hüseyin Memişoğlu, !Bulgaristan ve Bulgaristan Türk Azınlık Sorunu..., s.116.

⁴¹ B. Sakarbalkan, "Prenslik Devrinde Bulgaristan'da Türk Eğitimi: 1878-1908", Türk Kültürü, III/26 (Aralık, 1964), s.83; ayrıca bkz. Süleyman Sırrı Tokay, "Bulgaristan'da Türk Öğretmeni?", Anayurt, I/14 (1 Eylül 1954).

⁴² B. Sakarbalkan, "Prenslik Devrinde Bulgaristan'da Türk Eğitimi: 1878-1908", Türk Kültürü, III/26 (Aralık, 1964), s.84; ayrıca bkz: Hüseyin Memişoğlu, !Bulgaristan ve Bulgaristan Türk Azınlık Sorunu..., s.116.

Büyük Taarruzda Süvariler ve İzmir'e Yürüyüş

Prof. Dr. Kemal ARI

Sayın başkan, çok değerli konuklar!

Bu güzel günde, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda çok önemli olaylara tanıklık etmiş Haymana'da, çok değerli araştırmacılarımızla bir arada olmak, gerçekten gurur verici... Bu gururu yaşarken; İzmir'den bütün dostlarıma selam ve sevgi dilekleri getirmiş bulunuyorum...

Bu sempozyumda, bana ayrılan konu, süvarilerin İzmir'e yürüyüşü ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın çok az bilinen önemli bir figürü, Buhara'dan gelen kılıcın dramatik öyküsünü sizlerle paylaşmak... Bu kılıç etrafında dönen olayları ele alarak, bir yandan da nasıl bir tarih talanı yapılmakta olduğuna ilgileri çekmek...

Önce bir durum saptaması yapalım:

Ne yazık ki bu saptama yaparken İzmir için, belki de garip karşılanacak bir gerçeğin de altını çizmek gerekecek.

Takdir edersiniz ki, 15 Mayıs ile 9 Eylül tarihlerinin, öncelikli olarak İzmir; ardından Türk Ulusu ve nihayet insanlık için önemli bir anlamı olduğunu burada bulunan bütün değerli araştırmacılar takdir ederler. Bir kere bu tarihlerden ilki, Türkler için hem büyük acıların yaşandığı hem de büyük umutların doğduğu bir anlamla bütünleşmiştir. O gün, yani 15 Mayıs 1919 günü kanlı bir biçimde işgal edilmiştir. Bu işgal sırasında, Mondros Bırakışması'nın haksızca uygulanmasından öte, binlerce günahsız insanın katledilişini ne yazık ki insanlık, yüzü kızarmadan işlemiş; bu cinayetlere ne yazık ki uygar dünya engel olmadığı gibi, o günü hazırlayarak bir anlamda katkıda bulunmuştur. Ancak o tarih, aynı zamanda umutların da dirildiği bir tarihtir; çünkü ulus, bu acı günde Türklüğün bir kan çanağının içinde nasıl yumak olup debelendiğini görünce, bir direniş istencini de içinde geliştirmiştir.

Sonuçta ulus, Mustafa Kemal Atatürk'ün çevresinde bütünleşmiş; ulusal örgütlenmesini tamamlamış; sömürgeci dünyaya ve onun yerli işbirlikçilerine ve uzantılarına karşı savaşa yönelmeyi, kuruluş yolu olarak görmüştür. Bu ulusal uyanışı yok etmek için, sömürgeci güçlerin, ne türlü kanlı planları uygulamaya koyduklarını burada tek tek ele almanın ne yazık ki olanağı bulunmuyor. Ancak, ulus dört bir yandan sarılmış; batıda Yunan, güneyde İtalyan ve Fransız işgalleri, doğuda Ermeni komitecilerinin akıl almaz kıyımları Kuzey'de Pontus çetelerinin katliamları; bundan da öte İngiltere öncülüğünde İtilaf devletlerinin imha politikaları; derken, Sultan ve Halife'nin, bu politikalara kucak açarak Türklüğün imhasına göz yummak durumunda kalışı... Bütün bu sayılan şeyler, verilen savaşın ne denli yoğun, kanlı, geniş ve önemli boyutları olduğun ortaya koymaktadır. Derken, güney illerindeki direniş; ilerleyen Yunan işgal ordularına karşı Birinci ve İkinci İnönü Savaşları; ardından Eskişehir-Kütahya direnişi ve geri çekiliş; sonra kanlı Sakarya Savaşı...

1921 Ağustos ayında, üstün Yunan ordusu karşısında önce geri çekilmek zorunda kalan; ardından da olağanüstü bir direniş ve karşı saldırı gücüyle düşmanı geri çekilmek zorunda bırakan, 21 gün 22 gece süren kanlı muharebelerin sonunda Anadolu bozkırını kaplayan ufuklardan gür ışıklarıyla utku güneşi doğduğunda, o zamana değin büyük bir karamsarlık ve kaygı içinde kıvranan Anadolu yaylalarına bu utku ile birlikte birden büyük bir sevinç dalgası egemen olmuştu. Her yanda şenlikler yapılıyor; ulus başarılı olacağına yönelik inancını diriltmiş olarak, elde ettiği bu utkuya daha derin bir istençle sarılıyordu. Öyle ya! Başarılamaz denilen şey başarılmış; Yunan ordusu geri çekilmek zorunda bırakılmış; yitiyoruz, gittik, yok olduk diye düşünülürken; işte Durak Bey'in Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı o ünlü konuşmadan güç alan ulus; geri çekilmek için değil, ölmek için yemin etmiş bir biçimde, şimdi yeniden dirilişine tanıklık etmenin sevincini yaşamıştır...

İşte bu günlerin en önemli sonuçlarından biri de; Türkiye'nin dışında, dost halklar arasında, Türklerin başarılı olacağına dönük olan inançtır. O zamana dek Ankara'ya yanaşma konusunda çekinceleri olan ve kuşkulu yaklaşan halklar, artık Türklerin bu büyük utkusunu gördükten sonra, önemli dayanışma dileklerini dile getirmeye başlamışlardır. Ankara ile ilişkiye geçmek, temsilcilikler açmak; bu yeni evrede Türk Ulusu'na büyük bir tinsel güç aşlamak; dayanışma eğilimi içinde kimi açılım yapma eğilimi içine girmişlerdir.

Bu halklardan biri de Buhara'dır. Buhara o tarihlerde, Sovyetler Birliği içinde bulunan bir Türk Cumhuriyeti'dir. Sovyetler daha bu aşamada, Buhara'yı ortadan kaldıracak sinsi uygulamalarını ortaya koymamışlardı. Bir de önemli konu; o tarihlerde biliyorsunuz Enver Paşa Sovyetler Birliği'ndedir. Tam da o günlerde Buhara'ya gelmiştir. Buhara da Sakarya Savaşı'nda Türkler'in direnişini büyük bir sevinçle karşılamıştır. Şimdi onlar; başarılı olmuş kardeş halka, yani Türkiye'ye destek vermek, diplomatik ilişkiye geçmek; dostluğun, dayanışmanın simgesi olacak bir armağan yollamak isteği içine girmişlerdir. Bu nedenle; Enver Paşa'nın da ön ayak olmasıyla, Buhara hazinesinden üç değerli kılıç, bir Kur'an ve astragan kalpaklar ve halılarla birlikte; Türkiye'ye bir kurul göndermek; bu dayanışma istençlerini göstermek arayışına girmişlerdir. Bunun için bir kurul oluşturulur. Bu kurul, 1921 yılı sonlarında yola çıkar. Karadeniz, gemilerle aşılır ve soğuk bir kış günü, İnebolu rıhtımından, Anadolu topraklarına çıkarlar. Orada, kendisini karşılayanlar arasında İnebolu Kaymakamı ve Kastamonu İstiklal Mahkemesi Başkanlığı yapan Mustafa Necati de vardır.

¹⁵ İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu...", s.51

¹⁶ "Dilerdim ki Türkler hemen Roma'yı ve burada yaşayanları ele geçirsin ve esir etsin": H. Pfeffermann, Die Zusammenarbeit der Renaissancepaste mit den Türken, Winterthur, 1946, s. 155'ten akt: Ahmet Cevat Eren, Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, s. 28.

O dönemde henüz genç yaşlarında olan, ancak sonradan Türkiye'nin önemli tarihçilerinden birisi olarak yetişen Enver Behnan Bey (Şapolyo) bu kurula rehberlik eder. Uzun ve zorlu bir kara yolculuğundan sonra, Ankara'ya ulaşılır. Ankara'da, Gazi Mustafa Kemal Paşa bu kurulu kabul eder. Bu görüşmede Gazi Paşa'ya üç kılıçla birlikte Kuran ve astragan kalpaklar takdim edilir. Kılıçlardan biri, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine, ikincisi Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya armağan edilmiştir. Üçüncü Kılıç ise, o zamanlar sanki Türkler'in yeni Kızıl Elması olan işgal altındaki İzmir'e girecek olan "fatihe" verilmek için, Mustafa Kemal Paşa'ya teslim edilmiştir. Ardından Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi'nde bu ziyaretten söz eder. "Dost" ve "Karındaş" Buhara halkının bu kadirşinaslığından ne büyük ölçüde mutlu olduğunu belirttiikten sonra; "Bu muazzez seyfi" yani kutsal kılıcı, İzmir'e ilk girecek "fatihe" vermekle "şerefıyab" olacağını, yani onurlara boğulacağını bütün ulusa duyurmuş olur...

Evet, her şey açıktır aslında...

Buhara'dan gelen kılıçlardan biri, yani "Üçüncü Kılıç", İzmir'e ilk girecek "Fatih" e vaat edilmiştir. Kılıcı almaya hak kazanacak olan kişi, o dönemin söyleminde, yazılıp çizilen belgelerinde "İzmir Fatih" olarak nitelenmiştir. Şimdi, İzmir kapkaranlık dumanların ötesinde, tutsaklıktan çırpınan bir yurt köşesi olduğuna göre; sürekli ona özlem, onu ele geçirme ve tutsaklıktan kurtarma duygu ve istenci kutsandığına ve yüceltildiğine göre, İzmir Fatih olacak kişinin, ne denli tarih önünde ne ölçüde önemsendiği, kutsandığı da ortaya çıkıyor. Bu konu, o dönemde yalnızca işte bu tür söylemlerde, hamaset kokan sözlerde sınırlı kalmamıştır. Önce Kuran; düzenlenen bir törenle, Türkiye Büyük Millet Meclisi kitaplığına konulmuştur. Ardından bir törenle, Hacı Bayram Camiine teslim edilmiştir. Atatürk, kendisinin aldığı kılıcı, İlgin Manevraları sırasında, Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Altay Paşa'ya vermiştir. İsmet Paşa'nın aldığı kılıç, onda kalmıştır. Ancak, Üçüncü Kılıç'ın sahibi kim olacak, bu kılıcı almaya kim hak kazanacaktır?

Sorun budur.

Şimdi düşünelim: Türk Ordusu'nda görev yapan bir subaysınız. Büyük olasılıkla, yakın tarihin kanlı cephelerinde savaştınız. Belki yaralandınız, ölümden döndünüz. Aileniz uzakta. Ve yüreğiniz de kutsal bir dava uğrunda, İzmir diye çırpınıyor. Burada hemen, Mahmut Esat Bozkurt'un bir anısı aklıma geliyor. Sakarya Savaşı sırasında askere cesaret vermek için, bir taş parçası üzerinde onlara tarihteki büyük kahramanlıklarından söz etmek ister. Taş parçasının üzerine çıkar; ancak bakar ki karşısındaki askerin üstü başı perişan. Ayakları çıplak. Gözyaşlarına boğulur ve söylevini veremez. Bu psikolojilerin çokça yaşandığı öyle bir zaman diliminde, ordunun onurlu bir subayı olarak, yurt uğruna ölmeye yemin etmişsiniz; ve bir buyruk alıyorsunuz cephe komutanlığından. Deniyor ki; Buhara'dan gelen çok değerli bir kılıç, İzmir'e ilk giren Fatih'e verilecek... Ve o Fatih, bu kılıcı, doğrudan Mustafa Kemal Paşa'dan alacak... Mustafa Kemal Paşa kim? Tarihin, hem de yaşadığınız zaman dilimindeki en büyük yurtseveri... Büyük bir tarihsel önder... Bu duygular altında, böyle bir kılıç, bir subayın düşlerini süslemez mi?

Evet; işte Batı Cephesi Komutanlığı bu buyruğu yayınladığında, ordu içinde sanki bir müsabaka başlamıştır. Üçüncü Kılıç kimin olacak? Ve bu tarihsel onuru, kim üzerine alıp, çocuklarına ve derken torunlarına aktaracak? Değerli konuklar; Fahrettin Altay, anılarında yazıyor... İzmir'e ilk giren kişi olmak düşü; bütün Türk subaylarının dünyalarını kaplamıştır. Hatta Fahrettin Paşa, bu düşüncelerle şehit olan Türk subaylarının varlığından söz ediyor...

Zaman sınırlı; sözü uzatmayalım:

Bir başka ödül daha var. Ondan da bir cümleyle söz edelim: Musevi bir Osmanlı yurttaşı olan Misbah Efendi adında biri; 500 lira para ödülü koyuyor, İzmir'e ilk girecek kişi için. Ve artık, orduda, subaylar arasında sanki bir müsabaka başlamıştır.

Tabiki Büyük Taarruz...

Kan revan içinde, bütün Anadolu bozkırlarında gürleyen topraklar; orduların cephelerde ilerleyişi, yığınla yaşanmış cephe olayları; kanlı boğuşmalar... Ve derken, 30 Ağustos günü Türk süngülerinin ve topraklarının düşmanın ana gövdesini yok edişi. Sonra nefes nefes Akdeniz'e doğru bir kopuş... Köpük köpük nefesleriyle atların İzmir'e doğru akışı... Gece demeden, gündüz demeden; toz toprak içinde süvarilerin Batı'ya doğru sürekli ilerleyişi... Temel amaç belli: Kaçan düşmanı, yerleşim yerlerini yakıp yıkmadan imha etmek ve Anadolu'da büyük bir katliam gerçekleştirmelerinin önüne geçmek... Bu nedenle, olağanüstü bir yarış başlamıştır. Tek tek Anadolu kentleri, istilacı orduların ellerinden kurtarılır. Kimisi yakılıp yıkılmıştır; toz duman ve ateş yığınları arasından; diri kalmayı başarabilmiş siviller, bütün acılara, ölümlere, her türlü zillete karşı, bağımsız bir yurt edinmenin coşkusunu yaşamaktadırlar. Uşak, Salihli, Kula, Nazilli, Manisa bir bir kurtarılır. Derken, 8 Eylül günü Manisa yangın yığınları arasında Türk süvarilerinin eline geçer. Eylül'ü 9 Eylül'e bağlayan gece, sabahın ilk ışıklarıyla birlikte, Türk süvarileri İzmir'den Ege Denizi'nin mavi sularını görmüşlerdir. Ve derken; bir müfreze oluşturulur. Adına "Pişdar" yani "Öncü" denilen bu müfrezenin görevi, ordunun en önünde, İzmir'e doğru ilerlemektir. Ve bu müfrezenin komutanlığına da, Balkan Savaşlarından beri pek çok savaşa katılmış olan, süvari komutanı Yüzbaşı Şerafettin verilir... Maçkalı bir Anne ile Kıvrımlı bir babanın oğlu olan Yüzbaşı Şerafettin, müfrezesinin başında en önde, arkadaşlarıyla birlikte göğsünü siper ederek, İzmir'e doğru ilerleyecek ve Hükümet Konağı'nı ele geçirecektir. Bu öncü kuvvet, dört nala Sabuncubeli sırtlarından inip, Bornova Hükümet konağını ele geçirirler. Üzerlerine çevrilen sinsi silahlara verebildikleri kadar karşılık verirler; ancak hedefleri Konak Meydanı ve Hükümet konağıdır. Sonra Bornova'yı İzmir'e bağlayan şose yoldan ilerlemeye başlarlar. Halkapınar'a gelince, bir pusuya düşen Yüzbaşı Şerafettin'in birliği, burada tam dört şehit verir. Pusu kuranlara karşılık verilir, ancak kaçmışlardır. Yüzbaşı Şerafettin'in atı yaralandığı için, şehit olan askerlerinden birinin atına biner ve birliğinin başında, kılıç çektirerek, Punto üzerine yıldırım hızıyla yönelirler. Bir direniş hattını kılıç darbeleriyle yarıp, bir solukta Punto İskelesinin önüne gelmişlerdir. Her taraf, çözülp kaçmaya teşebbüs eden sivil Rumların denk yığınlarıyla, insan kalabalığıyla doludur. Ve derken; süvariler, nefes nefese bir yarışın sonunda, 9 Eylül 1922 gününün sabahında, İzmir Rıhtımı'na ulaşırlar. Artık, İzmir körfezinin mavi suları önlerinde uzanmaktadır. Ancak büyük bir gururu da yüreklerinde taşırlar: Onlar, Mustafa Kemal Paşa'nın "Ordular İlk Hedefiniz Akdenizdir, İleri!" emrinin öncüleridirler ¹.

¹ Bildiri metninin bir kısmı için bkz. Kemal Arı, Pasaport'ta Patlayan Bomba: Yüzbaşı Şerafettin Kanlar İçinde (9 Eylül 1922), İzmir Tarih ve Toplum, Sayı 6 (Ekim, 2009), s.26-30.

İzmir'e ilk giren süvari müfrezesi komutanı Yüzbaşı Şerafettin'e bağlı süvarilerin rıhtım boyunca geçişi sırasında, parke taşların çıkardığı nalların sesleri, Akdeniz'in dalgalarına karışırken; o dalgalar sanki bir yumak haline gelmiş ve bir zafer marşı havasında kulaklarda çınlamaya başlamıştı. Süvarilerin bu muhteşem yürüyüşü karşısında, pek çok insan balkonlarından süvarilerin başlarına doğru çiçekler atıyorlardı. Süvarileri alkışlayanlar yalnız Kordon'a çıkabilmiş tek Türkler değildi; içlerinde Rumların, Ermenilerin hatta kaçkın Yunan askerlerinin bulunduğu bir kalabalık sevinç gösterisinde bulunuyorlardı. Bu şaşılacak bir şeydi; çok değil tam üç buçuk yıl önce, Yunan askerlerinin rıhtıma çıkışını alkışlayanlar, bu kez de kalpaklı Türk süvarilerini alkışlıyorlardı. Süvariler ise o an bütün dünyanın gözünün kendi üzerlerinde olduğunu biliyorlardı. En çok merak edilen şey, Türk süvarilerinin ne yapacaklarıydı. Öyle ya! 15 Mayıs 1919 günü yaşanan kan seli üzerine, şimdi zafer coşkusuyla giren Türkler, tutup da o günün intikamını almak gibi bir tavır içine girerler miydi? Ancak, süvariler sanki tembihlenmişlerdi. İçlerinden hiç birisi en küçük bir taşkınlık yapmıyor; hiç bir olumsuz örnek görülüyordu. Ve sanki süvariler, küçük bir olumsuzluğun büyük bir abartı ile derhal batı kamuoyuna aktarılacağına, büyük bir gürültü ve karalama kampanyasının başlatılacağını, gidererek de yeni intikam çıkışlarıyla diploması yollarının tıkanacağını biliyor gibilerdi. Kaygılar, ne olacağına ilişkin meraklar, bu duygularla bakışlarını süvarilerin üzerine gözlerini çevirenlerin endişeleri elbette vardı. Ancak, görülen o ki; soğukkanlılık ve olgunluk, bütünüyle bu yürüyüş sırasında varlığını hissettiriyordu. Pek çok zorluk, sırf bu olgularla birlikte ortadan kaldırılabilirdi. Artık, kaygıların yerini coşku da almaya başlamıştı. Düzenli yürüyüş içinde atlarının üzerinde geçen, gölgeleri körfezin mavi sularında oynaşan süvarilerde bu coşku ve gururu görmemek olanaklı değildi. Bu o yürüyüşü yapan askerlerde değişik duygular uyandırıyor; belki de o zamana değin verdikleri savaşımın sonuna vardıklarını, bu muhteşem sonucun öncülleri olduklarını düşünerek, büyük gururlar içinde bulunuyorlardı. Hançereleri düğümlenerek, gözleri yaşararak, bir oluktan boşalmış gür bir su gibi Kordon-boyu'nca ilerleyen kahraman bir ordunun öncü müfrezesi, en önde Yüzbaşı Şerafettin, peşi sıra gelen kahraman süvarileriyle, Pasaport üzerine doğru ilerliyorlardı. Hedef, Hükümet Konağı'ydı...

Nedeni ne? Niçin Hükümet Konağı?

Çünkü; bir kentin erk merkezi, hükümet konaklarıdır da ondan... Bir kentte, egemenlik erkini, hükümet konakları temsil eder. Bir savaşta, bir kentin hükümet konağına girer ve oraya bayrak çekerseniz; bu o kenti ele geçirdiğiniz anlamına gelir. Nitekim, 15 Mayıs günü, kenti işgal eden Yunan askerleri, kentin en yüksek Hıristiyan dini otoritesi olan Metropolit Hirisostomosu da yanlarına alarak, Yunan bayrağını hükümet konağının balkonuna asmışlar; yanı başına kendi müttefikleri olan öteki ülkelerin bayraklarını da koymuşlardı. Hatta, ABD'nin kendi yanlarında olduğunu da göstermek için, bu bayraklar arasında ABD bayrağı da vardı. Şimdi, o konağın balkonunda göndere çekilmiş olarak bir Yunan bayrağı dalgalanıyordu. Yunan Kralı Konstantin, İzmir'e geldiğinde Türk bayrağını çiğneyerek, yürümüş ve geçmişti. Bunlar hala kulaklarda, belleklerdeydi. Şimdi, o çiğnenen bayrağı, yeniden ele geçirdikleri, sonradan Atatürk'ün "Kırk asırlık Türk yurdu" dediği İzmir'in mavi gökyüzünde dalgalandığını görmek istiyorlardı. O anı yaşamak için, ölümlü cenkleşerek, gece gündüz, sıcak soğuk demeden; derin vadilerden, sarp kayalıklardan, üzerlerine çevrilmiş namlulara aldırış etmeden, kendilerini yutacak karanlıklara doğru yıldırım hızıyla akıp gelmişlerdi. Ölüm, yanı başlarında en yakın arkadaşları olmuş; ölümün yanında açlık, hastalık; gecenin ayazı, uykusuzluk, yorgunluk eşlik etmişti.

Gecenin karanlığında atlarını dörtnala koştururlarken, karanlıkların içinde yitip giden süvarilerin özleminde, İzmir Kordonboyu'na ulaşmak, Kordon'da Nal Sesleri'yle adeta uçup, Hükümet konağına ulaşmak ve o bayrağı gönderden indirip, yerine Türk Bayrağını çekmek vardı. Daha yarım saat kadar önce, Halkapınar'daki un fabrikasının önünde uğradıkları baskında dört arkadaşları kendilerine yönelen namlulardan çıkan kurşunların hedefi olmuşlardı. Dört arkadaşları gözlerinin önünde ölümün soğukluğunu tenlerinde hissederek, yüzlerinin İzmir'e dönük olduğunu görünce, müthiş bir etkiye kapılmışlardı. Sanki onlara, bir an önce İzmir'e girmelerini vasiyet ediyor gibiydiler. Ölüm, onlar için şehit olmak demektir. Şehit olmak, inançlarına göre, ulaşılabilecek en yüce makamdır. Bunun bilincinde olarak, nefes alıp vermekten, burunları, ağızları köpük kaplamış atlarını dizginleriyle zapt etmeye çalışıyorlardı. Bu yürüyüş anında, kara tarafında hınca hınç toplanmış insan kalabalığı onları alkışlarken; denizden de körfezi hınçça hınç dolduran müttefiklere ait gemiler ve sandallarda bulunanlar gözlerini ona çevirmişlerdi. Merakla ve ilgiyle, Türk süvarilerinin kordonun üzerinden geçişlerini izliyorlardı. Müttefiklere ait gemiler, Türk süvarilerini selamlamak üzere sirenler çalıyor, güvertelere dolmuş yabancı askerler, atlarının üzerinde bütün heybetleriyle yürüyüşlerini gerçekleştiren Türk süvarilerini selamlıyor ve alkışlıyordu. Kimi gemilerden, üzerlerine çevrili dürbünler, bu yürüyüşü izliyor; gemilerde durmaksızın çalışan telsizler, bu muhteşem yürüyüşü, başka merkezlere iletiyorlardı. Böylece Pasaport'a gelindi. Pasaport'ta, bir manga İngiliz deniz askeri selama durmuş, Türk süvarilerini karşılıyordu². O Pasaport meydanında; tam da güvenliği sağlayan ünlü Karakol önünde yaşanan akıl almaz Yunan kıyımı; bu yürüyüşü izleyen pek çok meraklı gözün; çok değil, üç buçuk yıl kadar önce gördükleri unutamadıkları sahnelerdi. Şimdi sanki gizli bir el gelmiş; sanki o kötü görüntülerin üzerini bir çırpıda silmiş; işte yerine bu zafer coşkusu; gururu ve yiğitliği koyuvermişti.

Değerli Konuklar;

Bu olayların en yakın tanıklarından biri Türk Süvari Kolordusu Komutanı, Fahrettin Paşa'dır (Altay)... Bu yurtsever kumandan, sonradan "İstiklal Harbinde Süvari Kolordumuz" adlı bir yapıt yazarak, anılarını kaleme almıştır. Bu muhteşem eserinde Fahrettin Paşa, Türk süvarilerinin bu yürüyüşünü, son derece hoş cümlelerle anlatır. Ona göre bu yürüyüş, Türk asaletinin en parlar bir örneğiydi³. Bu gün, yani 9 Eylül 1922 günü, Türkler'in Akgün'üydü. Ünlü bir tablonun da sonradan adı olan bu sözcük⁴; dönemin söyleminde yaygın biçimde kullanılmış; hatta Bu yürüyüş, onu izleyenlerin bakışlarında imrenilecek duygularla görülmüş ve algılanmıştı. Binlerce düşman askeriyle, silahlı sivil Hıristiyan ve Rum-Ermeni çetelerle dolu olan İzmir adım adım Türk askerlerinin denetimine giriyordu. Özellikle yabancılar ve Levantenler; yine son dakikaya dek Türk Ordusu'nun büyük zaferine inanmak istemeyenler, gözlerinin önünde hiçbir ulusun kolay kolay gösteremeyeceği tam bir özgüven ile yürüyen bu süvarileri o denli mükemmel bir zindelik içinde görüyorlar, gözlerine inanmıyorlardı⁵. Yüzbaşı Şerafettin ise bu yürüyüşteki olgunluğu; mutlaka ve mutlaka ve her neye mal olursa olsun kesinlikle İzmir'e "ilk olarak" girmeye karar vermiş olmalarına bağlıyordu. Bu hem kendileri hem de ulusları için önemliydi. Gerçekte güçleri azdı; kentin içinde ve dışında olan düşman güçlerinin oranı ise kıyaslanamayacak ölçüde çoktu. Ancak düşmanın manevi gücünün olmadığını da gözleriyle görmüşlerdi. Sırf düşmanın gelip bedenlerine ve ruhlarına yansıyan dehşet duygularını artırmak için Türk süvarileri kılıçlarını çekmişlerdi.

¹ Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü (kemal.ari@deu.edu.tr)

² Fahrettin Altay, İstiklal Harbinde Süvari Kolordumuz, İnel yay., ş.y., 1949, s.66.

³ A.g.e., s.66.

⁴ Hüseyin Avni Lifij'in iki ünlü taplosu: "Akgün" ve "Karagün"... Biri kurtuluşu, öteki de işgali simgeleyen bu iki tablonun biri, Ankara Milli Kütüphane, öteki de Resim ve Heykel Müzesi'ndedir: (Ari)

⁵ Akgün, İzmir'in Kurtuluşu, Jandarma Matbaası, ş.y. 1925., s.19.

Önlerine düşman askeri çıktığında, bütün dehşetengiz ses tonlarıyla “At silahı!” diye uyarıyorlardı. Onları böylesine celallenmiş, gür sesiyle haykırarak gören Yunan askerleri sanki hipnotize olmuş, bütün direnç yeteneklerini yitirmiş ve bu emre tabi olmuş gibi derhal donup kalıyorlar ve istenilen şeyi yapıyorlardı ⁶. Sanki o an, her şeyi baştan kabullenmiş gibi halleri vardı.

Dünya başka, âlem bir başkaydı; oyun bozulmuş, ezilenler ölmediklerini göstermişler; kendi güçleriyle adım adım gerçekte kendilerinin olan haklarını kimseye, hiçbir güce boyun eğmeden geri alıyorlardı. Türk süvarilerinden kimileri hemen atlarından bir çırpıda iniyor, yere atılan silahları kucaklayıp denize atıyorlar; ardından atlarına yeniden sıçrayıp, arkadaşlarına yetişiyorlardı. Bir mitolojik trajedi sanki İzmir’de Kordonboyu’nda, yerli yabancı tanıkların gözleri önünde sahneye konmuş gibiydi. Yunanlılar gerçekte, yalnızca maddi güç olarak değil, ruhen de teslim olmuş, yenilgiyi içselleştirmiş, kanıksamış ve bunun gereğini yapıyor gibiydiler... Silahlarını hiçbir direnç göstermeden teslim eden Yunan askerleri bir avuç Türk süvarisine cesaretlerini toplayıp ateş edemiyorlardı. Yine Şerafettin Bey’e göre bu sahne; binlerce Yunanlı, Rum, Ermeni arasından duraksamaksızın dörtlüğe yıldırım gibi geçip giden Türk asker ve subaylarının o dakikadaki cesaret ve kahramanlıkları betimlenemeyecek ölçüde yüksek bir tablo biçimini alıyordu⁷.

İşte tam da bu anı; bu Kordon’da Nal Sesleri’yle oynayan zafer ruhunu Naci Gündem anılarında şöyle not ediyordu: “... Fakat vatan ve istiklal uğruna yola düşenlerin gözlerini ne yıldırabilir ki?. Değil onlar, altlarındaki hayvanlar bile yaptıklarını ve nereye hizmet ettiklerini mükemmelen biliyorlar. Şahlanan da şahlandıran da farksız... Kamçı, dayak bunlar esasen hissizlere mahsus... Pek az sonra yeşelleri dimdik, ağızlarında köpük, Kordon’u nal seslerine boğarak yıldırım gibi geçiyorlar... Vaktiyle bu yerde tanık sıfatıyla bulunanlar... şimdi de aynı yerde nelere şahit oluyorlar. Tam üç buçuk sene evvel bu faciayı hazırlayıp sahneye koyanlar, son perdenin bu şekilde kapanışını gördükleri zaman, gayriihtiyarî kahramanlarını alkışladılar”⁸.

Bu yürüyüşe tanıklık edenler, yalnız Kordonboyu’na toplanan halk, süvariler ya da Naci Gündem gibi yurtseverler değildi. İzmir’de Türk askerlerinin Kordon’dan geçişine yabancılar da tanıklık ediyorlardı. Bunlardan birisi de İngiliz Daily Mail gazetesinin muhabiri Mr. Parreys’di. Kordon’da ilerleyen Türk süvarilerinin yürüyüşüne o da canlı gözleriyle tanıklık etti. Yalnız tanıklık etmedi, gördüklerini gazetesine aktaran notlar da aldı. Onun notlarında; Türk öncü süvarilerinin henüz kente girmeden, Yunan karargâhının bir gün önce, orduyla birlikte Çeşmeye doğru yola çıktığı anlatılıyordu. Parreys, Yunanlıların çekilişi sırasında köyleri yaktıklarını haber almıştı. Bu durum, Türkleri kızdırıp, öfkeliendirdiği halde, O Türk askerinin kente girişinin tam bir düzen içinde olduğunu aktarıyordu. Onca cephede savaştıktan sonra, bu düzen ve zinde yürüyüş tarih boyunca galip gelen orduların gurur ve gücünü gösteren bir yöndü. O’na göre, bu düzenli yürüyüşte, Mustafa Kemal Paşa’nın bu yolda verdiği emirlerin etkisi vardı ⁹.

Limanda müttefiklere ait donanmada görev yapan yabancı asker ve subaylar da bu yürüyüşü gözlemliyor; düzen ve olgunluğuna tanıklık ediyorlardı. Üç İngiliz, iki Fransız zırhlısı ile iki Fransız, iki Amerikan torpidosu ve bir İtalyan kruvazöründen oluşan Müttefik donanması tarafından, Türk süvarilerinin yürüyüşü bütün ayrıntılarıyla izleniyordu.

⁶ Vakit, 23 Eylül 1338.

⁷ Şerafettin Bey’in hatıralarından: 30 Ağustos Hatıraları, Cumhuriyet yay., İstanbul, 2000, s.105.

⁸ Naci Gündem, Günler Boyunca: Hatıralar, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, s.39.

⁹ Şark, 25 Eylül 1922; yine bkz: Zeki Arıkan, İzmir Basınından Seçmeler, I: 1872-1922, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2001, s.s.381-382.

Limandaki bu gemilerden bütün bakışlar ve dürbünler, Kordon'da ilerleyen bu özverili müfrezeye yöneltilmişti. Pencerelerin aralıklarından gözetleyenler de İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği 15 Mayıs 1919 tarihli günü anımsıyorlar ve iki ordunun bu caddede üç buçuk yıl içindeki olgunluğunu, düzenini ve niteliğini kıyaslama olanağı buluyorlardı. Yunanlılar o gün, yani 15 Mayıs 1919 günü İzmir Kordonboyu'nu kana boyamışlardı. Pek çok bellek, o kara günü anımsıyor; ayrıntılarını gözlerinin önünde hala canlandırıyorlardı. Karagün'ü alkışlayanlar; Akgün'de Türkler'in de aynı şeyi yapacaklarını ummuşlar, ancak yanılmışlardı. Türk süvarilerinin İzmir kapılarına dayandığı haberleri üzerine kentte olumsuz propagandalar da yapılmış; Türklerin İzmir'i kana bulayacağı biçiminde yalan yanlış sözler ortalıkta dolaştırılmıştı. İzmir'e çıktıkları zaman gölgelerden korkan ve sanki bir takım gölgelere ya da hayaletlere karşı ateş eden Yunan Ordusu'nun Kordon'da yürüyüşü ile Türk Ordusu'nun bu geçişi zihinlerde 'beyhude' yere kıyaslanıyordu .

Daily Mail'in muhabiri Parreys, süvarilerin Kordonboyu'nca geçişlerine bakarak, savaşın getirdiği zorlukları, yıkımı ve şiddeti düşünüyordu. Savaş ne olursa olsun, acılar veriyordu. Yaşamak için güçlü olmak gerekliydi. İşte Türk süvarileri şimdi burada bulunuyorlarsa, bu Türk ulusunun birlik ve bütünlük içinde gücünü ortaya koyabilmiş olmasındandı. Bu birlik ruhu ortaya konulamamış olsaydı, zaten dağılmanın eşiğine gelmiş olan Türkler'in tarihten silinmesi işten bile değildi. Parreys yine; türlü yokluklara, güçlüklerle ve zorluklara karşı bütün varlığıyla bir düşmanın izini sürdükten sonra, savaşarak; hatta savaşmışlarıyla ve kendi tarafında olan diğer birliklerle yarışarak, uzun bir mesafeyi yürüyüp kat ettikten sonra, işte Türk süvarileri Kordon'daydılar. Zinde duruşlarına karşın, yorgun oldukları gözleniyordu. Onlar yorgundu; ancak savaşmışları ortada bile yoktu. Süvarilerin sakalları büyümüşü; bu doğaldı; çünkü onca zor koşullarda kendileriyle ilgilenen bir zaman bulamamaları anlaşılır bir şeydi. Yüzleri güneşten yanmış, üstleri başları toza toprağa bulanmıştı; bu da anlaşılır bir şeydi. Savaş soğuk sıcak dinlemiyor, dağ bayır sürüyordu. Ancak Parreys Türk süvarilerinin iyi donatıldıklarını, düzgün beslendiklerini de görüyor, şaşkınlık duyuyordu. Türkler, yokluklar ortasında böyle bir orduyu nasıl yaratmışlardı? Türk süvarilerinin yürüyüşüne, olgunluğuna, herhangi bir taşkınlığa yönelmeyişlerine ya da yönelecek olanları engelleyip, buna izin vermeyişlerine o hayranlıkla bakıyordu. İlgisini süvarilerin olgunluğu, manevi güçlerinin ve imanlarının yüksekliğini çekiyordu. Bunu Parreys, süvarilerin atları üzerindeki duruşlarında, bedenlerine yansıyan kendine güvenlerinden görmüş, çıkarmıştı.. Süvarilerin gözlerinde bu yüce duyguların yansımaları parlıyordu. O bir yandan bunları gözlemliyor, bir yandan gözlemlediklerini, tanıklık ettiklerini not alıyordu. Parreys o gün ve o ana ilişkin notlarını şu satırlarla bitirmektedir: "Bu askerleri gördüğüm dakikadan sonradır ki, gerçeğin ne olduğu gözlerimin önünde belirmiş ve Türkler'in Yunanlıları yenme nedenini anlamışım".

Bunlar, süvarilerin geçişine ilişkin ilk gözlemlerdi. Türk süvarileri dümdüz uzayan kordon boyunca gurur, coşku ve heyecanla ilerliyorlardı. At nallarından çıkan sesler, denizin dalgalarına ve kendilerini gözlemleyen insanların bağırsız çağırışlarına, göklere yükselen uğultularına, alkış seslerine ve haykırışlarına karışıyordu. Coşkunun ve sevincin hemen yanında korku ve telaş vardı ve karşılıklı, iç içe kapı bir komşu gibiydiler. Türkler sevinçli ve coşkulu, Ortodokslar ve firari Yunanlılar ürkek, tedirgin, endişeli ve korku içindeydiler.

¹⁰ Harp Tarihi Belgeleri Dergisi, Sayı: 122, Belge:1437.

¹¹ Akgün, a.g.e., s.20.

¹² Tevhid-i Efkâr, 17 Eylül 1922.

Atların kişnemeleri, nefesleri, nallarının kaldırım taşlarında yankılanan sesleri ve çıkan kıvılcımlar, onları izleyenlerin alkışlarına, sağa sola koşturanların ayak seslerine ve çığlıklarına karışıyor; tuhaf, anlaşılmaz, sanki düşsel bir karışıma neden oluyordu. Kordonboyu tarihinin en önemli gününü yaşamaktaydı. Tarih sanki oraya, tam da o noktaya düğümlemiş gibiydi. Doğu ile batının, sömürgecilik ile anti-sömürgeci ulusal duruşun karşı karşıya geldiği; hakla yanlışın; adaletle adaletsizliğin, özgürlükle tutsaklığın, güzelle çirkinin kesiştiği, hatta hesaplaştığı, düğümlendiği nokta burası olmuştu. Görünen o ki, hak haksızlığa, özgürlük tutsaklığa üstün geliyor; olması gereken olmaması gerekeni, doğru yanlış, güzel çirkinin geldiği yerlere iteliyor, geri çekilmeye zorluyor; hatta atların kenetlenmiş dişleri ve gerilen dizginlerin gölgesinde kötü olan şeyler boğulup gidiyordu. Aydınlık, karanlığı kovalıyordu. Atlı tramvay hattı hemen yürüyüş halindeki müfrezenin yanı başında, ritim boyunca uzanıyordu. Süvariler başlarında komutanları Yüzbaşı Şerafettin Bey olduğu halde, hat boyunca uzanan ritim üzerinden tırıs kalkmış atlarının üzerlerinde ellerinde kılıçları ilerliyorlardı. Kalabalık ezici bir hal almıştı. Süvarilerin yönü Pasaport İskeleye'ne doğruydı. Bir solukta Konak Meydanı'na çıkmak, hükümet konağına ve Sarıkışla'ya ulaşmak, Türk bayrağını hükümet konağında göndere çekerek, kentin teslim alındığını bütün dünyaya duyurmak amacını güdüyorlardı. Geçtikleri yol boyunca ara ara Fransız, Amerikan ve İtalyan deniz müfrezelerine rastlıyorlar¹³; askerce selamlaşmanın dışında başka bir eyleme yönelmiyorlardı. Yabancı müfrezeler ve deniz yüzeyinde kaynaşan gemiler Türk süvarilerini selamlıyorlardı. Gemilerde İzmir'den ayrılmak, adalara ya da Yunanistan'a geçmek isteyen sivil mülteciler, firari askerler; diğer ülkelere ait gemilerin personeli güvertelere dolmuş, bağırış çağırış arasında Türk süvarilerinin geçişini izliyor; kimi gemiler siren çalarak selam veriyorlardı. Süvariler bu tablo içinde Pasaport iskelesinin önüne geldiler¹⁴.

Ve o an;

Türk Süvari müfrezesi tam Pasaport İskeleye'nin önüne gelmişti. Kalabalığın arasından birden belinde kayışı ve kasaturası, elinde silahı ve bombası olan bir Rum çete üyesi karşılarına çıktı. Süvarilerin başında olan Yüzbaşı Şerafettin atının dizginlerini çete üyesine doğru kırdı ve silahlarını atmasını söyleyerek uyardı. O ana dek, her karşılaştığı silahlı kişi, bu emre uymuştu. Ancak bu çete üyesi Rum elindeki silahlarını yere atmadı. Rum'un elindeki bombayı kendi üzerine atacağını anlayan Yüzbaşı Şerafettin elinde kılıcını sallayarak, atının dizginlerini gerip, silahlı ve bombalı Rum çeteye doğru hamle yaptı. Ön ayaklarını şaha kaldıran atı, Yüzbaşı Şerafettin'i bir anda hedef olmaktan çıkarmıştı. Buna karşın Rum çete üyesi bir anda elindeki bombayı kendisini uyaran Yüzbaşı Şerafettin'in üzerine fırlattı. At şaha kalktığı için, bomba Yüzbaşı Şerafettin'e değmedi; atının ayaklarının altına doğru yuvarlandı. Ardından da atın ayaklarının altında büyük bir gürültüyle infilak etti. Zavallı at kişneyerek kanlar içinde yere yuvarlandı, Yüzbaşı Şerafettin atının üzerinden kenara doğru savruldu. Atın karnı parça parça olmuş, kanlar içinde kalmıştı. Atının üzerinden kenara savrulan Yüzbaşı Şerafettin de kanlar içindeydi. Son bir hamle ile kendini korumak istemişti; kılıcıyla ileri doğru atılmıştı ancak patlayan bomba, kendisini korumasına engel olmuştu. Kordon'da Nal Seslerinin yerini, şimdi haykırışlar, bağırışlar, kargaşa ve koşturmalar ortasında kan lekeleri almış; Kordon kana bulanmış; Pişdar Yüzbaşı Şerafettin Bey, kanlar içinde kalmıştı...

¹³ Şerafettin Bey'in hatıralarından: Otuz Ağustos Hatıraları..., s.105.

¹⁴ A.g.e., s.105.

Kendisine yakın bir yerde, hemen ardında bulunan 3. Bölük Kumandanı Yüzbaşı Nuri Bey'in de atı bombanın şarapnellerinden küçük bir yara almıştı; ancak önemsizdi...

O ana dek, süvarilerin yürüyüşünü büyük bir merak ve ilgiyle izleyen kalabalık, bomba sesi ve bu görüntü üzerine bir büyük bir gürültü ve arbede içinde sağa sola kaçıştı. Saldırgan Rum rıhtımında meraklı gözlerle olup biteni bekleyen göçmenler arasına karışarak kalabalık arasında yitip gitti. Diğer süvariler, komutanlarına saldıran saldırganı yakalamak üzere kendilerini toparlayıp ileri atıldılar; ancak yakalamayı başaramadılar¹⁵. Yüzbaşı Şerafettin Bey ise kısa bir an sonra kendisine geldi. Bombanın infilakı üzerine savrulan şarapnellerle; biri boynundan, öteki omzundan olmak üzere iki derin şarapnel yarası almıştı. Vücudunun değişik yerlerinde de küçük yaralar vardı; şarapnel değmiş oyuklardan kanlar sızıyordu. Boynu bir anda kan revan içinde kalmış, üstü başı kana bulanmıştı. O an bile O, "Fakat yaraları kim düşünür?" diye aklından geçiriyor¹⁶; "Ölsem ne gam! İzmir'i kurtarmıştık ya!.. İzmir'e girmiştik ya! Bu şerefın öncüleri biz olmuştuk ya!" diye düşünüyordu¹⁷. Elde edilen zaferin yanında, bunlar, yani kendi kişiliği ve bedeniyle ilgili olan olay, onun gözünde çok küçük bir ayrıntı, hatta söz etmeye değmeyecek bir olaydı. İzmir'in kurtuluşu gibi son derece kutsal bir amaç peşinde ilerlerken, Yüzbaşı Şerafettin ölmüş, yaralanmış; bunların ne anlamı olabilirdi ki? Zaten, o büyük hedefe yürürken, bu ayrıntı ile yitirecek zamanları, uğraşacak halleri yoktu. Böyle olaylarla ve nedenlerle duraksamak 'muafık-ı maslahat'/(uygun bir iş ve yol) olamazdı¹⁸. Hızla yarası çaput parçalarıyla alınandan ve başının arkasından kuşak atılarak bağlandı. Genç yüzbaşı durmadı; derhal başka bir ata bindi ve atını süvarilerinin başında, yüzü ve boynu sarılı, sargılarının üzerinde yine ay yıldızlı kalpağı, elinde dizginini ve kılıcıyla atını hızla hükümet meydanına doğru sürdü¹⁹.

Silah arkadaşları, anılarını yazarlar ya da anlatırlarken, bu anı büyük bir "vak'ar"/ (olgunluk) olarak adlandırdılar. Kendisini arkadan diğer birliklerle izleyen komutanı Miralay Zeki Bey, bu anı defterine not ederken, aynen şunları demişti: "Pasaport civarında atılan bombadan Şerafettin Bey yaralanmışsa da büyük bir sessizlik ve olgunlukla gereken karşılığı vermiş ve yaralı olduğu halde asla duraksayıp zaman yitirmemiştir²⁰.

Ortalık karışmıştı! Saldırganın peşi sıra atılan kimi süvariler, saldırganı yakalayamamışlar ve geri dönerek, yürüyüş düzenindeki yerlerini almışlardı. Ortalık çılgık çılgıca, baş döndürücü bir uğultu içindeydi. Yaraları sargılı Yüzbaşı Şerafettin Bey'in üstü başı kan içinde; o ana kadarki görüntüye bambaşka bir çehre vermişti. Ölen at, rıhtım üzerinde ağzından köpükler saçılarak, kanlar içinde yatıyordu. Yedekteki başka bir ata binmiş olan yaralı pişdar, bölüğüne kılıç çek ve "İleri!" emri verdi. Kılıçlar yeniden çekildi; dizginler gerildi; o ana kadar tırıs kalkmış olarak gelen süvari müfrezesinin atları; gerilen dizginlerin, vurulan kırbaç darbelerinin etkisiyle şimşek gibi doludizgin ileri atıldılar...

Kordon artık, kıvılcımlar çakan nalların seslerine kendini teslim etmiş gibiydi... Kordon'da Nal sesleri süvarilerin bu son akınının İzmir körfezindeki dalgalara vuran serpintileri olmuştu.

¹⁵ A.g.e., s.105; Fahrettin Altay, a.g.e., s.66.

¹⁶ Vakıf, 23 Eylül 1922. Cumhuriyet, 9 Eylül 1924.

¹⁷ Ulus, 9 Eylül 1968.

¹⁸ Şerafettin Bey'in hatıralarından: Otuz Ağustos Hatıraları..., s.105.

¹⁹ Cumhuriyet, 3 Kasım 1951.

²⁰ Miralay Zeki Bey'in hatıralarından: a.g.e., s.9; Zeki Bey'in başka bir söyleşi şurada: Cumhuriyet, 9 Eylül 1924.

Sanki ilk kurşun olayında bilinen kışkırtma, yeniden yapılmak isteniyor gibiydi. Belki de bu kez yaratılmak istenen bir Hıristiyan kıyımıydı. Bombayı atanlar, Türk süvarilerini bir Hıristiyan kıyımına yönlendirmek için bu eylemi gerçekleştirmiş gibiydiler. Ardından, 13 Eylül gününden sonra çıkan Büyük İzmir Yangını'nı sahneye koyanlar, Türk Ordusu'nu dünya âleme kıyıcı ve yok edici bir karaktere sahip olarak göstermek için bu kışkırtma olayını yapmış olabirlerdi. Ancak Yunan ordusunun 15 Mayıs 1919'da düştüğü günahsız Türkler'e karşı üstlendiği bu kıyıcı rolü, Türk Ordusu'nun uyanık süvarileri oynamayacak ölçüde olgunluk ve uyanıklık içindeydiler²¹. Ne yaralı pişdar süvari komutanı Yüzbaşı Şerafettin Bey ne de diğer süvariler bu olgunluklarını ve sessizliklerini bozdular²². Şerafettin Bey, yaralarına ve çektiği acılara karşın, müfrezesinin başından ayrılmamıştı²³. Müfrezesinin başında, Pasaport'tan Konak yönüne dörtlüğe giderken, omzundan ve kolundan hala kan boşanıyor; kan sızıntısı yaranın üzerindeki sargıyı kızıla boyuyordu. Ancak o bunlara önem verip durmadı; süvarilerinin önü sıra, Konak yönüne aktı gitti²⁴.

Kurtuluşun hemen sonrasında, 26 Eylül 1922 günü Yüzbaşı Şerafettin Bey'e bir mektup geldi. "Mecid Mağmumi" imzasını taşıyan mektubun sahibi mektubu İstanbul'da, Galata'da, Kigork Bey Hanı'ndan yazmıştı. İthalat, İhracat, Ziraat Mühendisi, Vekâlet ve Komisyon notları, mektubu yazan kişinin kimliği hakkında kimi bilgiler veriyordu. Mektup, Yüzbaşı Şerafettin Bey'in İzmir'e ve Hükümet konağına girişinin 17. Günü, 26 Eylül 1922'de kaleme alınmıştı. Bu tarih, İstanbul gazetelerinde Yüzbaşı Şerafettin adının sık sık görüldüğü, İzmir'e ilk kez girdiği ve Hükümet Konağı'nda göndere bayrak çektiğine, bomba ile yaralandığına, kan içinde yaralarına önem vermeyerek, görevini sürdürdüğüne ilişkin haberlerin bol bol görüldüğü, İzmir'den İstanbul gazetelerine gazete muhabirlerinin onunla söyleşiler yaparak gönderdikleri ve bu yazıların yayımlandığı günlerdi. Artık İstanbul, Yüzbaşı Şerafettin Bey'i çok iyi tanıyordu. Mustafa Kemal Paşa, "İstanbul seviniyor mu?" diye sormuştu; bir anlamda bu mektup, İstanbul'un yüreğini ve sevincini anlatan en değerli araçlardan biriydi. Mektubu yazan kişi, mektubunun sonuna Ziraat Mühendisi imzasını atmıştı. Mektubuna önce; "İzmir'e ilk olarak giren Süvari Kıtası Kumandanı Binbaşı Şerafeddin Beyefendi" diye resmi bir söylemle başlıyor; ardından hemen dil, resmi söylemden sıyrılarak, duygulu ve içten bir söylemle sürüyordu. "Muhterem Kardeşim, efendim!" diye devam eden mektup şöyleydi:

"Kalbimde samimi coşkuya karşı koyamayarak size müsaadenizle 'Kardeşim' diye hitap ediyorum. Şu muazzam hareketin başlıca hedeflerinden biri olan o güzel İzmir'de, kente girerken infilak ettirilen bombaların bu imhasında muhafaza eylediğiniz sükûnet ve olgunluğa hayran olan yabancı bir gazeteci günlerce geçtiği haberlerde, gördüğü binlerce zulüm yıkıntılarına rağmen, dünyanın hemen hiçbir ordusuna nasip olmayan yüceliği gösteren Türk askerinin olgunluğu ve yiğitliği karşısında iftihadan kendini alamamış; "İnsanın göğsü kabarıyor" diyor... Türk kahramanlığını temsil eden şu müstesna yüce hareketiniz, milli tarihimize bir heykel gibi büyüktü. Şanlı, altın gibi bir sayfa daha ekliyor. Emirlerin dile getirilme biçimindeki samimiyet derecesini ortaya koyan bu övünülecek ve onur duyulacak hareket milletin kalbinde var olan azim ve imanı bir kat daha güçlendirdi. İşte güzide hareketlerinizin ben kul, kölede doğurduğu övünç ve gurur ile mübarek kazanızı en samimi kalbimle tebrik eder ve bu vesile ile minnet ve şükranlarımı sunarım; aziz kardeşim efendim"²⁵.

²¹Bkz. Zeki Arıkan, Haydar Rüşti Öktem Mütareke ve İşgal Anıları, TTK yay., Ankara, 1991, çst. syf.

²²Akgün, a.g.e., s.20.

²³Şerafettin Bey'in ATASE Bşk.lığı'nın Ög. Yb. Orhan Oca'la istek üzerine hazırlattığı biyografisinden; D.E.Ü.A.İ.İ.T.Enst. Arşivi, Yüzbaşı Şerafettin Dosyası.

²⁴Cumhuriyet, 3 Kasım 1951; Şark, 25 Eylül 1922; ayrıca bkz. Zeki Arıkan, İzmir Basınından Seçmeler..., s.s.381-382.

²⁵Gnkur. ATASE Arşivi, Koleksiyon: ISH, Kutu No:2192; Gömlek No:49-93, Belge No:1-3; şurada: Askeri Tarih Belgeleri Dergisi..., s.256.

Değerli konuklar...

Bundan sonra ne oldu:

Üçüncü Kılıç'ın sahibi Yüzbaşı Şerafettin oldu. Kılıç kendisine teslim edildi. Günlerce basın ondan, onun kahramanlıklarından söz etti. Yaraları iyileşti ve ordudaki görevini sürdürdü. Evlendi. Bir çocuğu oldu. Adı Gönül... Ve boynundaki yara nüksettiği için, Albaylık rütbesinde ordudan erken yaşta malulen emekli olmak zorunda kaldı. İstanbul'a yerleşti. Kızını bir özel okula kaydettirdi. Tek emeli, onu okutmaktı. Ancak, yeri geldi kızının okul taksitlerini ödeyecek para bulamadı. Ve o zor günlerde, Üçüncü Kılıç'ı satmadı. Tam tersine, bunun ulusa ait bir değer olduğunu düşünerek, devletine armağan etmek istedi. Bu nedenle, kılıcı İstanbul valiliğine teslim etti.

Ancak kılıcın en son görüldüğü gün o gündü...

Şimdi son sözümüzü söyleyelim:

Kurtarılan iller arasında bugün, bir tek İzmir'in kurtuluş anıtı yok... Konak Meydanı, hem kara gün olan 15 Mayıs 1919 gününün büyük kan selini yaşamış; hem de Kurtuluş günü olan, 9 Eylül'ün onuruyla aydınlanmıştır. Bugün, ne işgali ne de kurtuluşu anımsatan tek bir işaretin, yazının, çizginin eserini bu meydana göremezsiniz. Tek bir nokta, bir işaret; bulamazsınız ki size burada o kara günde, işgalin bu meydanı büyük bir kan çanağı haline getirdiğini söylesin; ya da tek bir çizgi bulamazsınız ki size 9 Eylül gününden, o muazzam kurtuluş sahnesinden; büyük kahramanlık ve özveriden söz etsin... Buna kimin ne hakkı var? Çocuklarımızı, gelecek kuşaklarımızı, böylesine bir tarihsel tanıklıkta bulunmuş bu meydanın, yaşadıklarından uzak tutmaya kim nasıl cesaret edebilir? Tam tersine, bu meydana o günden kalan hiç bir işaret bırakılmamıştır. Kazınıp, yıkılıp, betona adeta meydan teslim edilmiş; büyük bir tarihsel talan, ülkenin pek çok yerinde olduğu gibi, bu meydana da yaşanmıştır. Onca verilen uğraşıya, anımsatmaya karşın; hatta Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılı etkinlikleri çerçevesinde, İzmir Valiliği, bizim de içinde bulunduğumuz bir komisyonun çalışmaları sonucu, Belediye Başkanlığı'na böyle bir tarihsel anıtın yapılmasının yararlı olacağına ilişkin yazı yazmasına karşın; bu öneriye kulaklar tıkanmış ve meydan tarihsel kimliğinden bütünüyle arındırılmıştır.

Biz ne yaptık?

Yazdığımız Üçüncü Kılıç kitap ²⁶, “Kordon’da Nal Sesleri?” adıyla bir tiyatro eseri oldu. En iyi senaryo yazarlığı ödüllerinden birini aldı. Kuva-yı Milliye etkinlikleri çerçevesinde, İzmir Valiliği’nin önerisi doğrultusunda, Han Tiyatrosu tarafından sahneye konulan oyun için öğrenciler otobüslerle, oyuna getirildiler. Yaklaşık 35.000 kişi bu oyunu izledi. Balçova Belediyesi açtığı bir parka, “Yüzbaşı Şerafettin Parkı” adını verdi. Benim üniversitem, 9 Eylül Üniversitesi, kültür merkezinin iki salonundan birine Hasan Tahsin, ötekine de Yüzbaşı Şerafettin adını verdi... Konak Belediyesi, bir sokağa Yüzbaşı Şerafettin Sokağı adını verdi. Bir kampanya başlatılarak, İzmir’e kurtuluş anıtı yaptırılması istendi. Hatta, bizim de ön ayak olmamızla, Karşıyaka Adliyesi, İzmir’e ilk giren ve Hükümet Konağı’na bayrak çeken kişinin Yüzbaşı Şerafettin olduğuna ilişkin bir karar verdi. Buna karşın; tarihin üzerine her türlü yanıltıcı düşünce ve bilgiyi serpererek, bir keşmekeş yaratanların çabası da durmadı. Ünlü bir gazeteci, İzmir’e ilk giren kişinin, amcası olduğunu belirtti. Bunu başkaları izledi. Olmadık savlar, gerçekler üzerine, doğruları karartmak için bilerek ve bilmeyerek savruldu. Ve böylece, tıpkı Üçüncü Kılıç’ın yağmalanması gibi, tarihsel onurların, gerçeklerin yok edilerek, bu onurları kendi yakınlarına doğru kotarma gibi bir gayretkeşlik hiç eksik olmadı. Bir bilinçsizlik ve vurdumduymazlık, kent kimliğinin üzerine hoyratça oturdu.

²⁶ Kemal Arı, Üçüncü Kılıç, 5. Baskı, Zeus yay., İzmir, 2011.

Atatürk'ün Yazarlığı Ve Gazeteciliği

Prof. Dr. Kemal ARI *

Özet

Mustafa Kemal Atatürk'ün en az bilinen yanlarından birisi, onun yazarlığı ve gazeteciliğidir. Saptayabildiğimize göre O, 14 ayrı kitap yazmış bir yazardır. Bu düzeye gelinceye dek Atatürk, büyük bir okuma tutkusuna kapıldı. Öğrencilik yıllarından sonra sosyoloji, kültür, eğitim, tarih, edebiyat üzerine yazılmış pek çok kitabı okuyarak, düşünce dünyasını besledi. O'nun yazdığı kitaplar arasında, askeri nitelikli kitaplar olduğu gibi, çağdaş demokrasi için çok önemli olan kavramları anlattığı kitabı son derece önemlidir. Geometri terimlerini Türkçeleştiren bir kitap yazmış, pek çok anısını kaleme almıştır. Bunun yanı sıra Minber, İrade-i Milliye ve Hakimiyet-i Milliye gazetelerinin çıkmasında etkili olmuştur. Minber de değişik isimlerle yazılar da yazmıştır.

Bu yazının amacı, Mustafa Kemal'in çok az bilinen bu yönünü ortaya koymayı amaçlamıştır.

Anahtar Sözcükler: Atatürk, Gazetecilik, Yazarlık, Minber, Hakimiyet-i Milliye, İrade-i Milliye

Giriş

Horace Mann, bir sözünde şunları demiş: “Mümkün olsaydı, her karış toprağa buğday eker gibi kitap ekardım!” 19. Yüzyıl'da Atlantik ötesinden, ta Amerika Birleşik Devletleri'nden dünyaya böyle seslenen bir bilgeye; yaşlı Avrupa'da İngiltere'den ünlü şair Schakespeare şöyle katkıda bulunuyor: “Kitaplarım bana yetecek kadar büyük bir krallıktır!”... Bir söz de Türkiye'nin seçkin düşünürlerinden birisi olan Orhan Burian'dan: “Kitap, imbikten süzölmüş hayattır!”.

Her insan, kitaplarının arasında kendine özgü bir krallık yaratabilir. Sınırsız özgürlüğün tadını sonuna kadar kitapları arasında yaşayabilir. En güzel aşklara, kahramanlıklara, erdemli ve ilkeli duruşlara bu krallıkta tanıklık edebilir. Böyle bir krallığı her meraklı kitap okuyan gönlünce kurabilir; buna kuşku yok... Kitabı okuyanın kendine bir krallık kurması bu açıdan oldukça kolay görünüyor.

*Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü
(kemal.ari@deu.edu.tr)

Ya kitap yazan?

Onun bu süreçte yeri ne?

Kitap okuyanın kitaplığından oluşan bir krallığı var; ancak kitap yazan her yazdığı yapıtında nice krallıkların saltanatını tekrar sürüyor... Kitabı okuyan, kitaplarını biriktirdikçe, krallığını satın alıyor; ama kitap yazan imbikten damlayan ve göle dönüşen damlalar gibi, bilgiyi ve özü biriktirerek, kendi krallığını kendi elleriyle yaratıyor. Kitap yazanın bir ayrıcalığı daha var; gerçek krallıklar gün gelir, yıkılır gider. Ancak iyi yazılmış her kitap, zamanın onca acımasız saldırılarına, hoyratça kıyımlarına karşı insan aklının alamayacağı kadar büyük bir direnç gösterir. Eğer bilge bir kişiliğin özünden, kimliğinden, duygu ve düşünce dünyasından süzülerek gelen gür bir su gibiyse yazılan yapıt karanlıklara karşı savaşan bir “cengâver” gibidir. Örneğin toplumu ve giderek de toplumu oluşturan bireyleri gem almaz ihtiraslarıyla cendere altına alıp ezen, hoyratça sağa sola savuran, hezeyanlarını ve dogmalarını dayatan, astığı astık kestiği kestik diktatörlere karşı, akli ve erdemi yiğitçe savunur. Yapıtın tek tek bireylerin belleğine ve aklına serpiştirdiği ilkeler, giderek ahlak ve hukuk, en keskin kılıcıyla toplumları tutsaklığa iten karanlık ve köhne düzenin yarattığı kör düğümlerin üzerine iner. Adaletsizliklere ve insanı insan yapan değerlere ters düşen olgu ve oluşumlara karşı yiğitçe karşı koyar. Bu süreçte kurulu düzeni sarsan yapıtlar, toplumu ezen kişi ya da çıkar gurupları tarafından toplanıp yakılabilir. Yığın yığın kitaplar sırf beyinleri aydınlatmasınlar diye toprağa gömülebilir; sanki vebalı bir yaratılmış gibi onlardan kaçılabilir, denizlere atılabilir. Her türlü eza ve cefa “müstebitlerin” elinde bu tür yapıtlara karşı acımasızca yönlendirilebilir. Ancak o kendisine karşı yapılan onca acımasız saldırılara karşın ölmez, öldürülemez. Nefes almayı sürdürür. Öldürülüp yok edildiği düşünülse ve geçici bir süre karanlık dehlizlere atılsa, mezarlara sokulsa bile, gün gelir dirilir; karanlıklara ve karanlığı temsil edenlere karşı savaşmayı sürdürür; ancak kesin olarak sonuçta savaşımını kazanır... Utku, hiç kaçınılmaz biçimde onundur. Rufus Choate'den bir söz: “Kitap, tek ölümsüzlüktür!”...

1.1- Kitaplar Öldürülebilir mi?

Evet, ölümsüzlük gücü olan tek şey kitaptır. Kitaplar öldürülmek istense de öldürülemezler. Örneğin Antik Dönem'de insanlığa ışık tutan Akıl Çağı'nın Platon ve Aristo, Ksenophon gibi nice düşünür ve yazarların kitapları bedeni, akli ve doğayı sorgulayarak, karanlıkları aydınlatmaya başlamıştı. Bu yapıtları çok tanrılı dinler döneminin küfürleri gibi gören; bu nedenle kimi zaman göklere kadar çıkan alevlerin ortasına kucak kucak kitapları nefretle atıp yakarak, kimi zaman atlarının nalları altında ezerek yok etmeye çalışan hoyrat Hıristiyan şövalyeler, bu yapıtları yok ederlerken, başarılarını kutsayan isterik çılgınlıklar atıyorlardı. Kuşkusuz utkularının kalıcı olacağını düşünüyorlar, oluşturulmasında birer havari oldukları ve kendi inanç sistemi içinde elleriyle yarattıkları “Tanrı Düzeni”nin sonsuza kadar süreceğine inanıyorlardı. Sonradan engizisyon yasalarıyla daha da güçlerini artırırlarken, saplantı halinde bedenlerini ve ruhlarını tutsak alan dogmalar, onlar için tek varlık nedeni gibi görülüyordu. İnanç adına ortaya atılan değişmez ilkeler her şeyde ve her ortamda en etkili kural-ları oluşturuyordu. . Hukuk, bu dogmalar adına, hukuksuzluğun tutsağı olmuştu. Engizisyon düzeni, hakkı ve adaleti savunan yapıtlara ve onları yazanlara karşı demir yumruğunu bütün gücüyle indiriyordu.

Göğüslerine haçı tanrının yeryüzüne gönderdiği kutsal savaşçıların bir arması gibi takan ve diz çöküp istavroz çıkarırken, dünya âleminden kendini soyutlayıp, tanrıya kulluğunu dile getiren ruhban ehli, tanrıya yaranmak adına, insanı yok etmeyi kutsal bir görev olarak görüyordu. İnanç adına hınçla indirilen o kılıçlar yalnız bedenleri doğramıyor, o zamana dek imbikten akan damlalar gibi insanoğlunun ortaya koyduğu ortak belleği ve aklı da yok ediyordu. O bedenlere inen kılıçlar ve kırbaçlar sanki Tanrı adına harekete geçmişti. Böylece dinsel doğmalarla bezenmiş yeni bir etik ve hukuksal düzen oluşturuluyordu. Hıristiyan orduların geçtiği her yerde, dogmaları egemen kılma adına büyük kütüphaneler içindeki kitaplarla birlikte yakıldı ve yıkıldı. Bunu yaparken tanrı indinde yükseleceğine, sevaba gireceğine inanan dogmatik kafa, insanı insan yapacak değerleri de talancı ruhuyla acımasızca yok ediyordu.. Onca hoyratlık ve yıkıcılığa karşın, gün geldi, kimi zaman dehlizlerde, kimi zaman yıkılmış duvarların arkasında öyle ya da böyle yok edilememiş, bir biçimde kalmış yapıtların kopyaları gün ışığına çıkarıldı. Diyalog yoluyla sorgulamaya, giderek gözleme ve deneye dayanan bilimsel uyanış, Ortaçağ'ın karanlık koridorlarından sıçrayarak, Rönesans kültürüne öncülük edenlerin elinde yeniden canlandı. O andan buyana söz konusu yapıtlar insanlığı yeniden aydınlatmaya başladı.

Böylece “Rönesans” denilen yeniden doğuş, yapıtların aslında gözden ırak edilemeyecek keskin utkularıydı. Karanlık düzen yıkılıyor, insanlığın ortak belleği ve aklı yeniden aydınlanıyordu. Rönesans nice sorgulamaların ve bilimsel uyanışların başlangıcı oldu. Zaman zaman ileri ve geriye gidişler sonrasında insan merkezli “aydınlanma” kültürü yaratıldı. İlerleyiş durmadı; nice içsel hesaplaşmalara, karanlık düzeni temsil edenlerle, aydınlığı getirmeye çalışanlar arasındaki kanlı hesaplaşmalara ve savaşlara karşın, eskinin etkisi aşama aşama kırıldı. Aydınlanma Sanayi Devrimi’ni yarattı; o da 19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla uzanarak uygarlık düzeyini en yukarılara çekti. Bu sürece kuşkusuz yazılan her kitap katkıda bulunuyordu¹. Bu sürece koşturarak, yaşanan olaylar ve olgular karışık, iç içe geçmiş döngüler ve akışlar sonunda bilişime, kuantuma ve post-modern kültüre dek değişik sürümler ve yollar oluşturarak aktı durdu²... Her kitap, bu akışta yeni bir dünyaydı.

Her yapıt bir dünyaysa, o yapıtın da bir yaratıcısı kuşkusuz vardır. Doğal olarak, düşünen, araştıran, öğrenen, bilgiyi edinen; bunları da yapıtlarıyla başkalarına ve gelecek kuşaklara aktaranlar, en görkemli, yıkılmaz ve gücü tartışılmaz anıtlar ortaya koyma onuruna erdiler. Günümüzde her entelektüel, yüzyıllar ötesinden günümüze seslenen Sokrates’in Savunması’nı bilir; hala herkesin Yunus Emre’nin özlü deyişlerinden ve mısralarından alacağı dersler vardır. Hala geçmişin koridorlarından günümüze uzanan karanlık dehlizleri Spinoza, Jean Jacques Rousseau, Volter gibi nice düşünür, bilim adamı yapıtlarıyla aydınlatıp durmuyorlar mı?

Doğanın bir kuralı olarak kitabı yazan da gün gelir, ölür. Bu doğanın bir kuralıdır. Ancak bedendeki bu ölüş, gerçek bir ölüş sayılamaz. Yazılan her kitapta öz yeniden dirilir ve o yapıt tanınıp bilindikçe, sonsuza dek yaşar. Sır William Davenant boşuna dememiş; “Kitaplar, kaybolmuş kafaların anıtlarıdır!” diye...

¹ Bu süreci anlatan pek çok yapıt olmasına karşın, örnek olarak bkz. Dorinda Outram, Aydınlanma, (Çev. M. Hamit Çalışkan, Sevda Çalışkan), Dost yay., Ankara, 2008; ayrıca bkz. Aydınlanma Sempozyumu, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007.

² Caner Taslaman, Kuantum Teorisi, Felsefe ve Tanrı, Caner yay., İstanbul, 2008.

Her kitap bir anıtsa; yeter ki iyi yazılmış olsun; o anıt esen rüzgârlara, karlara, boranlara al-dırmaz; sonsuzluğa uzanan o büyük süreçte yıpranmadan, örselenmeden dipdiri ayakta durur. Gelecek kuşaklara seslenir. Bu görkemli anıtın sahibi, yapıtının geçmişten geleceğe uzanan çizgisinde oluşan etki ağında sınırsız bir iletişimi gelecek kuşaklara aktarır; kitabı yaşadıkça, yazarı da yaşar ve kahra-manlaşır... Kitap, yazarını da var eder; kendisini okuyanı da... Payot'tan bir söz: "Okumak, kurtulma, özgür olma gücü kazandırır"...

2-Mustafa Kemal Atatürk'ün Gazeteciliği ve Yazarlığı

Öyleyse, özgür olmanın, bu güce ulaşabilmenin bir takım gerekleri vardır. Tarihte pek çok lider, ulusuna özgürlük ve bağımsızlık getirmek için çırpınıp durmuştur. Kimisi bunda başarılı olmuş, kimisi bu uğurda canını vermiştir. Mustafa Kemal Atatürk de, yirminci yüzyılın başında, geri kalmış bir toplumun bireyi olarak, ulusuna önderlik ederek, onu bağımsızlık ve özgürlüğe taşımayı başarmış büyük bir kimlik ve kişiliktir. O, yalnız Türkiye Cumhuriyeti'ni kurup, tebaadan ulus yaratarak ve o ulusa çağdaş değerleri kişiliğine bir özgüven duygusu olarak kazandırarak dünyanın en büyük devrim-cisi olma sıfatlarıyla yetinmedi. O aynı zamanda sürekli yazılar ve kitaplar yazan bir yazardı... "Ben-im en büyük eserim cumhuriyettir" derken, kuşkusuz haklıydı; ancak o cumhuriyette, yeni kuşakların zihin eğitimi için sürekli araştırdı ve sorguladı. Ulaştığı sonuçları kısacık yaşamı içinde kaleme dökmeyi başardı. Gazetecilik yaparak, komu oyu oluşturmaya ve halkı uyandırmaya çalıştı; kitaplar yazarak, bilgi, duygu ve düşüncelerini halkına aktardı. Her yazar gibi o da kitaplarını oluştururken, yeniden oluştu. Ne diyor ünlü düşünür Montaigne'?: "Ben, kitaplarımı yaratmadan önce, kitaplarım beni yarattılar".

2.1 Okuma Merakı; Okurken Yeniden Yaratılış

Kitap yaratılır; yaratılan kitap, yaratılmadan önce yazarını yeniden yaratır. O nedenle zaten her kitap bir dünyadır ve her kitapta o kitabı yazan yeni bir dünyayı yaşar. Yazar, yapıtını yazmadan önce sürekli okur, araştırır; beyin ve duygu gücünü en son aşamasına kadar zorlar; bilgi, deneyim ve akıl gücünü imbik imbik süzerek, yapıtındaki satırlara döker.

Mustafa Kemal Atatürk de sürekli okuyan bir insandı³. Daha erken yaşlardan bu yana okumaya ve araştırmaya son derece meraklıydı. Okuduğunu yaşlılarıyla tartışmaktan son derece hoşlanırdı. İlgi alanları sürekli geliştirdi, genişledi ve değişti. Tarih ona deneyimlerini aktarıyor, geçmişle günü arasında neden-sonuç ilişkisini gözlerinin önüne koyuyor, geleceğe ilişkin kestirimlerde bulunmasına olanak sağlıyordu. Edebiyat ve felsefe sorguluyor ve duygu dünyasını, dünyaya bakışını genişletiyordu. İktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji yaşadığı dünyayı anlamasını sağlıyordu. O yalnızca öğrenmiyor, bu kitapların ortaya koyduğu verilerden hareket ederek, gündelik siyaseti, stratejileri algıyordu. Bu nedenle de yalnızca bilgiyi tüketmiyor, kafa yorarak, o bilgiyi algılama gücüyle birleştiriyordu. Kitaplar, dupduru kaynak sularını cömertçe akıtan pınarlar gibiydi. O, bu pınarlardan akan suları İmbik imbik süzerek dimağına yerleştirdi. Bu imbikten akan bilgiler o tarihsel kişiliği sürekli besledi. Olaylardan, olgulardan ve kişilerden etkileniyor, düşünce yapısını olgunlaştırıyordu⁴.

³ Gürbüz Tüfekçi, Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 1983; yine bkz. Leman Şenalp, "Atatürk'te Okuma Tutkusu", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, V/14 1989), s.369-377.

⁴ Şerafettin Turan, Atatürk'ün Düşünce Dünyasını Etkileyen Olaylar, Düşüncüler, Kitaplar, TTK yay., Ankara, 1981.

Bu öğrenmeye, algılamaya ve giderek duyumsamaya dayanan süreç, gün geldi, Mustafa Kemal gibi bir dehayı yarattı. Sonra da O deha; her biri bir anıt olan yapıtlarını yazdı. Ulusuna en değerli armağanlarından birisi olarak bu değerli kalıtı olarak ortaya koydu... Burada, O'nun tarih okurken, Vasıf Bey'in (Çınar) "Niçin bu kadar çok okuduğuna" ilişkin verdiği soruyu anımsatalım: Ben çocukken yoksuldum. İki kuruş elime geçince bunun bir kuruşunu kitaba verirdim. Eğer böyle olmasaydım, bu yaptıklarımın hiç birisini yapamazdım"...

Doğruydı; çünkü Mustafa Kemal her kitabın imbikten süzölmüş bir hayat olduğunu biliyordu; her kitaptan bir hayatı alıyor, o hayatı kendi bedenine katıyor; düşünce dünyası genişliyor; olayları algılaması derinleşiyordu... Mustafa Kemal okudukça, yeniden Mustafa Kemal oluyordu...

1.2- Yazma Tutkusu

Mustafa Kemal'in en çok bilinmesi gereken yönlerinden olması gerekirken, en az bilinen yönlerinden birisi O'nun gazeteciliği ve yazarlığıdır. O'nun öğrencilik yıllarında kendi çocukluk ve gençlik döneminin en parlak uğraşlarından birisi olan gazeteciliğe merak saldığı biliniyor. Bu merakı daha İdadi öğrenciliği dönemine kadar gidiyor (1896–1899). O yıllarda en çok etkilendiği kişi Ömer Naci'dir. Doğrudan kendisinin anlattığına göre, Ömer Naci Bursa İdadisi'nden kovulmuş, Mustafa Kemallerin sınıfına gelmişti. Şiire meraklı bu genç, Mustafa Kemal üzerinde çok etkili oldu. Konuşma sanatına ilgi duydu. Günün birinde Ömer Naci Mustafa Kemal'den okumak için kitap istedi. Mustafa Kemal, okuduğu kitapları gösterince, bunların hiç birisini beğenmedi. İşte bu olay, Mustafa Kemal'in ruhu üzerinde kırbaç etkisi yaptı. Ömer Naci'nin bu tavrı Mustafa Kemal'in zoruna gider; ancak bir şeyi de çok iyi öğrenir: Şiir ve Edebiyat diye bir şey vardır... Şiire yönelmek ister; ancak bir öğretmeni, bu türde uğraşının kendisini askerlik sanatından uzaklaştıracağını söyler. Bu öğütün etkisinde kalmıştır; yine de güzel konuşmak ve yazmak hevesi tepeden tırnağa genç Mustafa Kemal'i sarmıştır⁵.

Mustafa Kemal güzel konuşmak, güzel yazmak hevesine kapılmıştı. Bir yanda tarihsel konulara ilgi duymaya başladı. Manastır İdadisi'ndeki öğretmenlerinden Mehmet Tevfik Bey tarihe ilgisinde etkili olmuştu. Namık Kemal'in, Abdülhak Hamit'in, Ahmet Mithat'ın Tarihçi Murat Bey'in yazdıklarıyla yakından ilgilenmeye başladı. Ulusal bilinci, aldığı bu gıdalardan oluşuyordu. Üzerinde en etkili kişilerden birisi de arkadaşı Ali Fethi Bey oldu. Ali Fethi Bey, daha çok Fransız düşünürlerinin kitaplarıyla tanışmasını sağladı. Artık Mustafa Kemal'in dünyasında Voltaire, Montesquieu, Rousseau bulunuyordu. Fransız aydınlanma tarihini öğrenme fırsatı buldu; insanlığın onuru olan temel kavramları tanıdı; onlara inancı bir kişilik konusu olarak algıladı⁶.

⁵ Konu ile ilgili Atatürk'ün kendisinin yaşamından anlattığı kesitlerde ve onun yaşamını ele alan bibliyografik yapıtların tümünde bu konuya değinilir. Örneğin bkz. Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, I, Remzi Kitabevi, 3. baskı, İstanbul, t.y., s.78 ve d.

⁶ Turan, a.g.e., s.38 ve d.

2.1- İlk Gazetecilik

Bu ilgi hiçbir zaman eksik olmadı. İdadi sonrasında Harp Okulu öğrencisiyken de sürdü. Pek çok öğretmeninin onun düşünce dünyasının oluşumunda etkileri oldu ⁷. Dünyada ulusçuluk rüzgârları esiyor; II. Abdülhamit Yönetimi, bu rüzgârın etkisiyle yazılan yapıtların ülkeye girmesine hoş bakmıyordu. İran üzerinden girerek, el altından dağıtılan kitaplar, Mustafa Kemal'e de ulaştı. Eşitlik, özgürlük gibi kavramları anlatan yapıtları gizli gizli, yatakhaneinde kör ışıklar altında okumaya çalışıyordu. Uzun düşüncelere dalarak, kendi ülkesinin koşullarını, sorunları algılamaya çalışıp kafasında tartıyordu. Sonuçta bir birikim oluşmuştu. Bu birikimlerini arkadaşlarıyla paylaşmak istedi. Yazdığı yazılarını elde çoğaltarak, bir gazete çıkarmaya karar verdi. Yanına aldığı güvendiği arkadaşlarıyla ortaklaşa çıkarmaya çalıştığı gazetenin yazılarını kimi zaman tek başına yazıyordu. Yazdıkları fikir yazılarıydı. Bir ara yaptıkları iş anlaşıldı; tutuklanmaktan son anda kurtulabildi ⁸...

Ve Mustafa Kemal, gün geldi, genç bir subay olarak orduda görev aldı. Ülke en karanlık günlerini yaşıyordu... Düşüncelerinden dolayı, çok eleştirdiği Abdülhamit döneminde Şam'a sürgüne gönderildi. Ancak, özgürlükler ne kadar sınırlanırsa sınırlansın, Osmanlı Devleti'nin çöküşü sona ermiyordu. Ardi ardına savaşırlara tanık olunuyordu. O da canlı biçimde koca bir imparatorluğun çöküşünü kendi kuşağının pek çok yurtsever bireyi gibi canlı gözleriyle gördü. İçi yandı; ülkesinin savunmasına koştu. Derne'de, Çanakkale'de, Doğu Cephesi'nde ülkesini savundu; Yıldırım Orduları Kumandanlığı'na getirilerek, bu hazin çekilişin fiilen içinde yer alıp, direnme yolları aradı... Ama bu süreçte hep okuyan, yana yakıla arkadaşlarından kendisine kitap gönderilmesini isteyen Mustafa Kemal portresi hep karşımızdadır⁹ ...

Ve kaçınılmaz son: Mondros Mütarekesi; imparatorluğun fiili olarak teslim oluşu... Mustafa Kemal'in Suriye cephesinden İstanbul'a dönüşü... İtilaf donanmasının üzerine çekilmiş toplarının gölgesinde sabahlara uyanan, üzerine kasvet ve pus çökmüş İstanbul... Bir insan ömründe çok ender karşılaşılabilecek kadar yoğun ve ağır bir tarihsel süreç...

2.2 İlk Kitaplar

Bu süreçte Mustafa Kemal, önemli yapıtlar yazmaktan geri kalmadı. Balkan Savaşı'nın acı deneyimleri, orduda yaşanan bozgun havası, emir komutada görülen eksiklikler onu kitaplar yazmaya yönlendirdi. En değer verdiği arkadaşlarından birisi Nuri Conker'di. Aynı tarihte doğmuşlardı. Yazgının bir garip oyunu, Nuri Conker'in de ölümü Atatürk'ün ölümüne yakın bir tarihe denk gelir: 1937... Çok değer verdiği bu arkadaşı O'nun aynı mahalleden arkadaşıydı. Aynı okullara gitmişlerdi. Ardından okul arkadaşı oldu; derken aynı mesleği paylaştılar. Türk Ordusu'nda silah arkadaşıydı. İmparatorluk ellerinden kayıp yıkıma doğru adım adım giderken; ellerinde silahları cepheye birlikte koştular... İkisinin ömürleri, yaşamlarının her döneminde neredeyse keşmişmişti. Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı direnişi örgütlerken yan yanaydılar. Ardından kendilerini Çanakkale'de buldular. Balkan Savaşı başladığında, Trablusgarp'tan Balkanlar'a koştular.

⁷ Turan, a.g.e., s.5-8.

⁸ Uluğ İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı:1881-1918, TTK yay., Ankara, 1989,

⁹ Bu dönemde Atatürk'ün hangi yazarları okuduğunu ayrıntılı olarak görmek için bkz. Turan, a.e.g.e, s.18-24.

Çünkü burada tehlike çok daha yakın ve büyüktü... Balkan Savaşı, Türk askeri açısından tam bir çöküşü ifade ediyordu. Ordu Komutanı Abdullah Paşa, en yakınındaki muharip güçlere emirlerini iletemeyecek kadar zor durumlara düşmüştü. Orduda muhabere denilen şey yoktu; iletişim adeta çökmüş, ordu tek bir kurşun atamadan, telaş içinde geri çekiliyordu¹⁰. Bir mitolojik öykü gibi koskoca bir imparatorluk çöküyordu. Nuri Conker oturdu; bir kitap yazdı. Bu kitabında Türk Ordusu'nun emir-komutadaki sorunlarını irdeledi. Bu kitap onun tek kitabıydı. Kitabını yayınladı. Kitabının adı, Zabıt ve Kumandan'dı. Mustafa Kemal arkadaşının kimi görüşlerine katılıyor, kimisine katılmıyordu. O da oturdu; bu kitabın eleştirisini yapan yeni bir kitap yazdı: Zabıt ve Kumandan ile Hasbihal¹¹ ...

Trablusgarp ve Balkan Savaşları'ndan yeni çıkmış ordunun eksiklikleri, orduyu sevk ve idare etmedeki yeteneksizlikler, aksaklıklar üzerine görüşlerini dile getiriyorlardı. Amaç, soruna tanı koymaktı. Tanı konulmadan, hiçbir hastalığın tedavisinin olamayacağını biliyorlardı. Dönemlerinin iki gözde subayı, ülkelerinin bu en önemli ve ivedi sorunlarına kafa yorup, çözüm yolu arıyorlar; birbirlerinin görüş ve gözlemlerini demokratik bir tavırla olumlu bir yaklaşımla irdeleyip eleştirmekten de geri kalmıyorlardı. Birbirini bütünleyen ve berkiten bu kitapta üzerlerinde durduğu önemli bir ilke vardı: İyi yöneticilik ve iyi komutanlık... İyi komuta edilemeyen bir ordunun başarısız olacağını farkındaydılar. Askerler, bilimsel birikime sahip olmalıydılar. Cesaret, kuşkusuz olması gereken bir şeydi. Bunun yanı sıra kendi başına karar alma ve kritik zamanlarda karar verme yeteneği bir askerde kaçınılmaz olarak olması gereken özellikti... Bireysel gelişimini tamamlayamamış bir asker, başarılı olması olanaksızdı...

Nuri Conker'in ve Mustafa Kemal'in yapıtları birbirlerini tamamlayan nitelikte iki ayrı kitap. Her ikisi de komuta kademesindeki başarısızlığın, koskoca bir ordunun ve ülkenin yazgısını nasıl etkilediğini anlatıyordu. Bilimsel birikim kadar cesaret, kendi başına karar alma yeteneği ve bireysel özellikler de önemliydi. Mustafa Kemal Balkan Savaşı'nın hemen bitiminde kitabını bastırmayı düşündü. Ancak Birinci Dünya Savaşı, bu düşüncesini hemen gerçekleştirmesini olanaksız kıldı. Kitap ancak, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, İstanbul'da 1918 yılında bastırılabilirdi. Kitap basıldıktan altı ay kadar sonra, Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da emperyalist güçlerin yutarak ortadan kaldırmak istediği bir ülkenin ve o ülke üzerinde yaşayan Türk ulusunun yazgısını ele almak üzere Samsun'a çıktı. Anadolu'daki ulusal savaşımın en katı düşmanlarından birisi olan Damat Ferit Paşa Hükümeti, Mustafa Kemal'in İstanbul'da iken bastıracağı kitabını toplattırarak imha ettirdi¹².

Savaş çıktığında Sofya'da askeri ateşeydi. Oradayken, İstanbul'daki arkadaşlarına mektuplar yazarak, kitaplar istiyor; araştırıyor, okuyordu.. Vatanı için ölüm kalım dönemi olan böyle sancılı bir dönemde, hareketsiz bir görevde kalmayı içine sindiremedi. Enver Paşa'ya mektup yazarak, aktif görev istedi. Artık o da Birinci Dünya Savaşı'na fiilen katılmış; cepheye koşmuştu. Bu dönemde onu Çanakkale'de 19. Tümen Komutanı olarak görüyoruz. Yine boş durmadı. Hem okudu, hem yazdı. Birinci Dünya Savaşı gibi en hengâmeli dönemlerin koşullarında bile İstanbul'daki arkadaşlarından okumak için kitaplar istedi. Çanakkale savaşının en şiddetli zamanında kendisini ziyarete gelen gazeteci Ruşen Eşref Ünaydın onunla uzun bir görüşme yaptı.

¹⁰ Balkan Savaşı'ndaki bu "hezimet" anlatan

¹¹ Bir çok baskısı yapılan bu yapıt için bkz. Mustafa Kemal, Zabıt ve Kumandan İle Hasbihal, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2006.

¹² Kitap cumhuriyet döneminde ilk kez, Hasan Ali Yücel tarafından 1956 yılında Türkiye İş Bankası'nın Kültür yayını olarak basılabilmışti.

Bu görüşmeyi çalıştığı gazede yayınlayan Ruşen Eşref Bey Atatürk'ün odasını hoş sözcüklerle betimlerken, onun kitap okuma merakına da vurgu yaptı. O, Mustafa Kemal'i ziyarete gittiğinde Balzak'ın, Maupassant'ın, Boule de Suif'in ve Lavedan'ın yapıtlarının masasının üstünde durduğundan söz etti. Arkadaşı Ömer Lütfi Bey'in eşine mektuplar yazarak bazı kitapları bulup kendisine göndermesini rica ediyordu. İsteddiği kitaplar geldiğinde, bunları ne büyük bir sevinçle karşıladığı kendi kaleminden dökülen satırlara yansiyordu... Dönemin en popüler şairlerinden Tefik Fikret hayranıydı... Abdullah Cevdet'in düşüncelerini yakından izliyor, Filibeli Ahmet Hilmi'nin "Allahı İnkâr Mümkin müdür?" adlı yarı felsefi nitelikli kitabını zevkle okuyordu... Namık Kemal'in özgürlük, Mehmet Emin Yurdakul'un, Mithat Cemal Kuntay'ın ulusal nitelikli yazılarını okumaktan büyük zevk duyuyordu. Okuduğu yapıtlar arasında Georges Fonserrive'nin Mebadi-i Felsefeden Birinci Kitap: İlmünnefs de vardı¹³. Yine Alphonse Daudet'in Sopho, Moeurs Parisienne adlı yapıtlarını da okumuştur¹⁴. Okumaya cephede de devam ediyordu. 16 Kolordu Komutanı iken Doğu Cephesinde bir yandan "Hatıra Defteri"ni yazrı, bir yandan da bu deftere İstanbul'dan istediği kitaplar geldiğinde duyduğu sevinci satırlarına döktü¹⁵...

Fırsat bulduğu anlarda kendini okumaya, araştırmaya ve öğrenmeye veren Mustafa Kemal, yazma konusunda da boş durmadı. Birinci Dünya Savaşı içinde bu hatıra defteri yanı sıra başka yapıtlar da yazdı. Bunlardan ikisi Arıburnu Muharebeleri Raporu ve Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe adlarını taşıyordu. Bu iki yapıtında o Çanakkale'nin bu iki önemli ve yaşamsal cephesini bize usta bir kalemle resmetti. O'nun anlattığı satırlarda Çanakkale Savaşı tarihe kaydedilirken; aynı zamanda ne büyük bir edebi kişiliği olduğunu ortaya koydu. Gözlemlerine resmi raporları da ekledi; böylece belgesel yapıtlar ortaya koymuş oldu. Bu iki yapıtında Çanakkale Cephesi sonraki kuşakların gözlerinde sanki yeniden canlanıyor; günü gününe tutulan notlarla bezenen bu iki yapıtı, Çanakkale'yi Mustafa Kemal'in gözlerinden anlatıyordu. Çanakkale cephesinde gerçekleşen muharebeler, onun kaleminden canlı biçimde dirildi, dile geldi. "Tarih ne güzel aynadır!" diyen Mustafa Kemal, Conkbayırı Harekatını anlatırken; "Çanakkaleyi kurtaran ruh bu ruhtur!" diyen satırlarda, Türk ruhunun yeniden nasıl dirildiğine de vurgu yapıyordu¹⁶. Bu iki yapıtında da, savaşın gün gün ayrıntılarını anlattı.. Bölgesinde oluşan muharebelerin tarihini tuttu. Anlattığı konu ve olayları, belgelere dayandırıyor¹⁷.

Türk bu büyük savaşla öldürülmek istenmişti; ama o ölmemiş, dirilmişti...

2.3 Ulusal Savaşın İki Önemli Gazetesi

Bırakışma Döneminde Mustafa Kemal Paşa, pek çok arayışa yöneldi. Bir ara, sonradan Damat Ferit Paşa tarafından toplatılıp imha ettirilecek olan Zabıt ve Kumandan İle Hasbihal adlı yapıtını yayınladı. O günlerde Türkler, tarihlerinin en karanlık günlerini yaşıyorlardı.

¹³ Adı geçen kitap: (çev. Ahmet Naim), İstanbul, 1331 (1915); akt. Turan, a.g.e., s.7.

¹⁴ Turan, a.g.e., s.7

¹⁵ Atatürk'ün tuttuğu bu notlar Şükrü Tezer tarafından yayınlanmıştır; Bkz. Atatürk'ün Hatıra Defteri, TTK yay., Ankara, 1972.

¹⁶ Bu iki yapıt da Uluğ İğdemir tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Kemal Atatürk, Arıburnu Muharebeleri Raporu, (Yay. Uluğ İğdemir), TTK yay., Ankara, 1990; aynı yazar, Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe, (Yay. Uluğ İğdemir), TTK yay., Ankara, 1990.

¹⁷ İsmet Görgülü, "Atatürk'ün 'Arıburnu Muharebeleri Raporu' ve 'Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe' Adlı Eserlerinde Yer Almayan Emir ve Raporlarından Bir Demet", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VII/ 19 (Kasım 1990).

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda büyük toprak kayıpları olmuştu. O, Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığı'nı bırakarak İstanbul'a gelmiş ve Şişli'de bir ev kiralamıştı. Arkadaşlarıyla Şişli'de kiraladığı evde sık sık toplanıyor, kurtuluş çareleri arıyordu¹⁸. Osmanlı Padişahından ve O'nun hükümetinden bir yarar gelmeyeceğini görüyordu. Ardı ardına kurulan hükümetlerle dirsek temasına geçiyor, yeni dönemde daha etkili olabilecek yolları araştırıyordu. Sonunda İstanbul'dan umudu kalmadı. Ulusa gidilmeli ve ulusla birlikte bir şeyler yapılmalıydı. Ancak bu arada siyasi yoldan kimi yararlı şeyler yapılabileceğine, en azından bu yolu zorlamak gerektiğine inanıyordu. İstanbul'a geldiğinde, elinde savaş yıllarında harcayamayıp biriktirdiği bir miktar parası vardı. Önce bu parayla anesine bir ev almak istedi; bunu başaramadı. Elinde kalan parayı, çıkarılacak bu gündelik gazeteye sermaye olarak verdi¹⁹. Arkadaşı Ali Fethi Bey'le birlikte halkı uyandırmak adına yeni bir gazetecilik denemesinde bulundu. Minber adlı bir gazete çıkarmaya çalıştı. Dr. Rasim Ferid, Minber'in imtiyaz sahipliğini ve sorumlu müdürlüğünü almıştı. Atatürk de bu gazetede "Minber" takma adı ile başyazılar yazdı. Gazete, yaklaşık 50 sayı çıktıktan sonra 21 Kasım 1918 Minber kapandı²⁰.

Bu küçük deneme Atatürk'ün ulusun aydınlanmasında gazetelere verdiği önemi gösteriyordu²¹. Falih Rıfkı ile yaptığı bir söyleşide bu girişimi kendisi şöyle anlattı: "Fethi Bey İstanbul'da Minber isimli bir gazete çıkardı. Sahibi ve başyazarı o idi. Düşüncelerimizi birlikte yayınlamak üzere ben de kendisi ile ortak olmuştur. Gazetenin ne derece başarılı olduğunu bilemem"²² ...

Atatürk'ün bu gazetede, "Hatib"²³ ve "Minber"²⁴ takma adıyla yazılar yazdığı değişik yazarlarca söylenmiştir; ancak Hatib'in Mustafa Kemal olamayacağına ilişkin yorumlar da vardır²⁵.

Ancak bu çaba pek başarılı olamadı. Anadolu kayınıyordu. Yunan ordusu İngiltere'nin desteğinde İzmir'e çıkmış, bu kentte hoyratça Türk kanı akıtılmıştı. Binlerce Türk, Yunan süngüleri altında can vermişti²⁶. Bu olaylar olurken, artık İstanbul'dan bir şeyler ummanın gereksiz olduğu kanısına varan Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919 günü, 19 arkadaşıyla birlikte Samsun'da Anadolu topraklarına ayakbastı. Bu süreçte, yeni arayışlar başlamıştı. Ancak Mustafa Kemal'in kafasındaki amaç belliydi: Ulusal egemenliğe dayanan tam bağımsız, yeni bir devlet kurmak...

Bunu bir anda anlatmanın zorluğunu biliyordu²⁷. Karşıtları yöneldiği yolda her türlü zorluğu çıkarabilirler; düşüncede bunu kavrayamayanlar türlü zorluklar yaratabilirlerdi. Bu nedenle, bir yol çizgisi belirlemenin gerekliliğine inandı. Amaca ulaşmayı evrelere ayırarak, yeri ve zamanı geldiğinde adımlar atmaya uygun buldu. Bunun için de kuşkusuz koşulların da elvermesiyle, çevresindekileri ve halkı buna inandırma yoluna gitti.

¹⁸ Aydemir, a.g.e., s.370 ve d.

¹⁹ Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete: Minber", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, V/ 13, s. 184.

²⁰ A.g.m., s.185.

²¹ Erol Kaya, Mustafa Kemal Atatürk'ün İlk Gazetesi Minber, Eabil yay., Ankara, 2007; yine bkz. Aynı yazar, "Minber Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa İle İlgili Haberler", Erzincan Eğitim Fak. Dergisi, Cilt 6/2 (2004).

²² Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün Hatıraları: 1914-1918, Ankara, 1965, s.89; yine akt. A.g.m., s.77.

²³ A.g.m., s.77.

²⁴ Tevetoğlu, a.g.m., s.185.

²⁵ Şerafettin Turan, "Minber Gazetesinin Hatib'i M. Kemal Atatürk Olamaz"; Çağdaş Türk Dili, Sayı 12 (Şubat, 1989), s.557-559.

²⁶ Haydar Rüştü Öktem, Mütareke ve İşgal Anıları, (Haz. Zeki Arıkan), TTK yay., Ankara, 1991.

²⁷ Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s.9.

Bu süreçte verilecek savaşımın iki boyutu vardı. Birincisi, ulusal egemenlik temelinde Osmanlı monarşisine ve onun dayandığı kurum ve kavramlara karşı savaşılmaktı. İkinci boyutu da, ülkeyi işgal eden, topraklarını parçalamayı göze almış sömürgeci güçlere karşı tam bağımsızlık savaşı verilmekteydi.

Bu savaşımın anlamını ulusa anlatmanın yolu, onu aydınlatmaktı. O dönemde başta İstanbul olmak üzere, Anadolu'da pek çok gazete yayınlanıyordu. Bunların bir kısmı Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türk Ulusu'nun verdiği savaşı destekleyenler olduğu gibi, karşı çıkarak, bunun bir bozgunculuk ve eşkıyalık olduğunu söyleyenler de vardı. Örneğin Alemdar ve Peyam-ı Sabah gazeteleri bu savaşıma karşıydılar. Tasvir-i Efkâr, İkdâm, Vakit ve İleri gibi dönemin ünlü gazeteleri işgal güçlerinin sansürüne karşı, daha ılımlı duruyorlardı. Anadolu da bu savaşımı destekleyen gazeteler olduğu gibi, karşı olanlar da vardı²⁸.

Atatürk, basının gücünü biliyordu. Bu nedenle ulusal savaşımı hem Türk Ulusu'na hem de batılı kamuoylarına anlatacak gazetelerin çalışmasına önem veriyordu. Samsun'dan Amasya'ya, Amasya'dan Sivas'a, Sivas'tan Erzurum'a ve sonunda Erzurum ve Sivas üzerinden Ankara'ya uzayan yolculuğunda pek çok gazete ile ilişki kurdu. Özellikle girişilen ulusal savaşımın haklılığını dünyaya anlatmanın gerekliliğine inanıyor; bu nedenle yabancı basında davayı anlatacak yazılar yer almasına önem gösteriyordu. Sivas Kongresinin toplandığı günlerde, Amerika'dan Sivas'a Chicago Daily News gazetesi bir muhabir gönderdi. Bu gazetecinin adı Lous E. Brown'du. Bu Amerikalı gazeteciye Atatürk, ulusal savaşın haklılığını anlatmaya çalıştı. Bununla yetinmedi; Sivas Kongresi'nde alınan kararları, yapılan işleri ulusa duyurmak; hem ülke içinde hem de ülke dışında taraftar toplamak için kamuoyu oluşturmayı sağlayacak bir gazete yayınlamaya karar verdi. Sivas valiliğine başvurarak, gazetenin imtiyazını aldı. Gazetenin sahibi ve sorumlu müdürlüğünü Sivaslı gençlerden biri olan Selahaddin'e verdi. Gazetenin adı İrade-i Milliyeydi. Gazetenin baskısı, Sivas Valiliği'nin matbaasında gerçekleştiriliyordu. 14 Eylül günü, gazete adının altına şu yazıyı yazdırdı: "Ulusun istek ve amaçlarının savunucusudur"²⁹ ...

Gazete, vilayet matbaasında basılıyordu. Anadolu'da yeni girişilen ulusal savaşın propagandası bu gazete aracılığıyla yapılacaktı. Kimi gazete çıkarmaya hevesli kişilerin olmasının yanı sıra, böyle bir gazetenin çıkarılmasını doğrudan Atatürk istemişti. Bunun için valiliğe başvurulmuş ve yirmi iki yaşındaki Selahattin Bey, gazetenin yayın imtiyazını almıştı. Gazete 30x50 santim boyutundaydı. Ta meşrutiyet döneminden kalan bu matbaa makinesi kolla çevriliyor, yeterli puntoda harfleri bulunmuyordu. Gazete matbaasının bulunduğu binanın bir köşesine de Sivas Müdafai-i Hukuk cemiyeti merkezi haline getirilmişti. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa sık sık buraya geliyordu. Milli Mücadele'nin temel ilkeleri Atatürk'ün direktifleriyle bu gazetede yayınlanmaya başlamıştı. Gazete değişik yollarla Anadolu'nun dört yanına ulaştırılıyordu. Gazetenin bir nüshasını ele geçiren İngilizler Bab-ı Ali'ye gelerek, protesto da vermişlerdi. Gazetede haberler ve yazılar Atatürk'ün arkadaşları tarafından hazırlanıyor, Atatürk'e gösterildikten sonra yayınlanıyordu. Gazetenin ilk sayısında Atatürk'ün Sivas Kongresi'ni açış söylevi yer aldı.

²⁸ İzzet Öztoprak, Kurtuluş Savaşında Türk Basını, Türkiye İş Bankası yay., Ankara, 1981.

²⁹ İrade-i Milliyeydi gazetesinin tıpkıbasımı daha sonra Sivas Belediyesi tarafından tek ciltlik bir yapıt olarak gerçekleştirilmiştir: İrade-i Milliyeydi (Tıpkıbasım ve Yeniharflerle), Buruciye yay., Sivas, 2007.

Ayrıca Kongre'nin padişaha çektiği telgraf ile ulusa yayınladığı genelgesine gazetede yer verildi. Atatürk 18 Aralık 1919'da Sivas'tan ayrıldığında gazete yayını sürdürüyordu. Toplam 138 sayı yayınlanan gazete, 1921 yılı başlarında matbaanın yanmasına kadar yayını sürdürdü³⁰.

27 Aralık 1919 günü Atatürk Ankara'daydı. Artık Ankara günleri başlamıştı. O, ulusal savaşın merkezi olarak Ankara'yı seçmişti. Keçiören'deki Ziraat Mektebi'nde kalıyordu. Ankara vilayet matbaasında o tarihlerde bir gazete çıkıyordu; ancak bu resmi gazete düzensizdi; ne zaman çıkacağı belli bile olmuyordu. Çıktığı zamanlarda da vilayet haberleri ile bir iki resmi haber yayınlanıyordu. Ankara'ya gelişinin ikinci gününde, bu kentte yeni bir gazete yayınlamaya karar verdi. Önce gazetenin adının ne olacağını düşündü. Çevresindekilerin kimi önerileri üzerine önce yeni çıkacak gazeteye "Anadolu'nun Sesi" adı verilsin istendi. Ardından bu karardan vazgeçildi. Bu karar doğrultusunda, 10 Ocak 1920 tarihinde Hâkimiyet-i Milliye gazetesi kurulmuş oldu. Ancak Anadolu'nun sesi düşüncesi, sonradan kaleme Mustafa Kemal'in aldığı sanılan "Anadolu'dan Sesler" başlığıyla bir makaleye dönüştü. Gazetenin basılacağı doğru dürüst matbaa yoktu, gazete bulunmuyordu. Buna karşın Ankara vali vekili Yahya Galip'ten gazetenin yayın izni alındı. Genel müdürlüğüne ise Recep Zühtü getirildi. Gazetenin dar ve tahta merdivenle çıkılınca küçücük bir oda yönetim yeri idi. O odanın birinde, tahta bir masanın kenarında, beş numaralı kötü bir lambanın ışığı altında Ziya Gevher'i yazı yazarken gören Mazhar Müfit Bey, anılarında o zor günleri dile getirir³¹. Sonradan Ankara'nın Ulus Meydanı'nda, ilk büyük millet meclisine yakın Veli Hanı'nın birinci katında iki oda kiralanarak yazı kurulu bu odaya yerleştirildi. Gazete vilayetin alt katındaki matbaada basılıyordu.

10 Ocak günü yayınlanan ilk sayısında daha Hakimiyet-i Milliye kesin tavrını koydu. Başyazısında vurgulandığı üzere, gazetenin tavrı vatan ve millettten, milletin hâkimiyetinden yanaydı. Gazete Kuvey-yı Milliye taraftarı olduğunu ilan ediyordu.

Bu süreçte Atatürk hep okumaya devam etti. Kurtuluş Savaşı'nın en zor günlerinde hem dünya olaylarını takip etmek ve Türkiye'de olanları dünyaya duyurmak için Anadolu Ajansı'nı kurdu. Hem de sürekli, yerli ve yabancı basını izleyerek, bununla yetinmeyip kitaplar okuyarak dünya olaylarına bakışını ve düşünce alt yapısını genişletti. Sakarya Meydan Savaşı ve Büyük Taarruz arasındaki zamanda paşa İslam Tarihi'ni okuyor ve inceliyordu.

Atatürk'te okumak, bir tutku düzeyindeydi. Savaştan savaşa, cepheden cepheye geçen yaşam öyküsü içinde, düzenli bir kütüphane ortamı oluşturamadı. Ancak her gittiği yerden, arkadaşlarına mektuplar yazarak okumak için kitaplar istedi. O, her kitabın bir hayat olduğunu bilen biri olarak, kitaplardan hayatına hayat katıyordu. Okuduğu her satırdan imbik imbik beslendi. Yazarlık, beslenip, dolduktan sonra "taşılan" bir süreçtir. Beyin dolar; duygu gelişir; yaşama bakış biçimi zenginleşir; beyindeki olgunluk bedene ve beden diline yansır... Kişilik özellikleri ve karakter, bilgi, duygu, ahlak ve davranış sarmalında biçimlenir. Mustafa Kemal Atatürk, üstün özelliklere sahip bir kimlik ve kişilik olduğuna göre, çok okuması kadar doğal bir şey yoktur. Hele gazetecilik ve yazarlık boyutuna varan bir gelişmeye söz konusu olan; çok okuması da kaçınılmazdır.

³⁰ Konu ile ilgili bkz. Hüseyin Yıldırım, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VII/23(Mart 1992), s. ; ayrıca konu ile ilgili şu yapıtlara bakılabilir: Ömer Sami Coşar, Milli Mücadele Basını, Gazeteciler Cemiyeti Yay., t.y., s. 113.; Yücel Özkaya, Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın: (1919-1921), TTK yay., 1989, ss. 60-61; Enver Behnan Şapolyo, Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın, Güven Matbaası, Ankara, 1969; İzzet Öztoprak, a.g.e., s. 385.

³¹ Mazhar Müfit Kamu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, II., s. 503, Ankara, 1968; ayrıca bkz. Mehmet Önder, "Milli Mücadele'nin Gazetesi Hakimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı?" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VII/ 20 (Mart 1999)

3.1 Diğer Kitaplar

Tarihten örnekler almıştır kendine; kimine hayranlıklarını dile getirmiş; kimisinden nefret etmiştir. Örneğin Silistre Kahramanı Osman Paşa için, “Türkün onurunu kurtardı” yorumunu yaparken; Napolyon için; “Bu adamı hiç sevmiyorum, çünkü kendi şan ve şöhreti uğruna koca bir ulusu peşinden sürükledi” diyerek, ona karşı duruşunu sergilemiştir. İsa’yı da yorumlamıştır, Musa’yı da... Dinsel ve düşün önderlerinin yaptıkları ve başardıklarına ilişkin yorumlar yapmıştır. Her okuduğu kitaptan, her tanıdığı düşün önderinden ve yazardan etkilenmiş; kendi kişiliğini imbib imbib oluşturmuştur. Mustafa Kemal yazarlık yolunda pek çok olaydan, kişiden ve kitaptan etkilenmiştir³².

Kitap sınırsız bir hayattır; her kitapta kişilikler ortaya çıkar; ve kitabı okuyan geçmişin en keskin zekalarıyla sonsuz bir diyaloga girer... Mustafa Kemal, bu tarihi buluşmaları sık sık yapmış bir kişidir...

Mustafa Kemal Atatürk, yalnız okuyan değil, yazan ve yazdıklarıyla toplumu aydınlatmaya çalışan bir aydındır. Ne yazık ki onun yazdıkları toplum tarafından yeterince bilinmiyor. Atatürk’ü anlamak için yola çıkan birisi, iki önemli sürece yönelmek zorundadır. Birincisi Atatürk’ün yazdıklarını incelemek; ikincisi de Atatürk’ün özgeçmişini okumak. Ancak bunlar yapıldıktan sonra daha derin analizlere yönelmek olanaklıdır. Oysa Türkiye’de Atatürk’ün özgeçmişini yazmak konusunda Türk aydınları yeterince çaba harcamamışlardır. Atatürk’ün yaşam öyküsünü dile getiren yeterli biyografi çalışmalarının yapıldığı da söylenemez. Yapılanların büyük kısmını yabancı yazarlar yazdı; bu da eleştirilmesi gereken başka bir yönü için... Yazdıkları değişik kurumlar tarafından zaman zaman yayınlanmış olsa da, yazılan bu yapıtların dilini sadeleştirme yolunda geç kalınmış olması ve en azından bu yapıtların Türk eğitim müfredatına girmemesi, Atatürk’ün yazarlık yönünün ve yazdıklarının tanınmasına engel olmuştur³³. “Beni görmek demek, yüzümü görmek demek değildir. Duygularımı ve düşüncelerimi anlıyor ve hissediyorsanız bu yeterlidir!” diyen Atatürk’ün kendisidir. Toplum, Atatürk’ü anlamak ve hissetmek yerine, bilinçli ya da bilinçsiz, görüntüye dayanan bir söyleme ve yapay duruşa yönlendirilmiştir. Türkiye’nin her yerine çoğu estetik değer taşımayan Atatürk yontularının yapılması, değişik ortamlarda çoğu zaman içi boş hamasi söylevlerin söylenmesi bunun en belirgin kanıtıdır. Toplum, o ya da bu nedenle, Atatürk’ü tanıma sürecine yönlendirilememiştir. Türk aydınının da Atatürk’ü yeterince tanıdığı söylenemez. Örneğin sırf siyaset yapma uğruna ya da Atatürk’e eleştiri getirme adına, onun yaşamı boyunca tek bir kere “Demokrasi” sözcüğünü ağzına almadığını söylemekten öte yazmaktan da geri kalmayan yığınla sözde aydın ve bilim adamı ortaya çıktı. Cahil cesaretiyle söylenen bu sözlerle, sözde tabular yıkılıyor, yerleşmiş kanaatler değiştiriliyor, aydınlık ve demokratik ikinci cumhuriyetin önü açılıyordu. “Cahil cesareti” ydi bu tavır; çünkü Mustafa Kemal iki siyasal parti kurma denemesinden sonra, demokrasiyi topluma tanıtmak için kitap yazmış, ardından da bunu orta dereceli okullarda zorunlu ders kitabı olarak okutturmuştu. Tanımadan, bilmeden söylenen ve söylemeden öte yargıya ve yargılamaya dönük çabaya dönüşen bu yaklaşım başlı başına üzerinde durulması gereken bir konuydu. John Lyly’ye ait şu söz, konuyu çok güzel özetliyor: “Boş kap, dolu fiçiden çok ses çıkarır”.

³² Şerafettin Turan, Atatürk’ün Düşünce Dünyasını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar, TTK yay., Ankara, 1981; yine bkz. Sadi Borak, Atatürk ve Edebiyat, Kaynak yay., İstanbul, 1998; Atatürk’ün bu tarihsel kişiliklerle ilgili görüşleri şu yapıtta bulunabilir: Utkan Kocatürk, Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1999.

³³Önce Türk Tarih Kurumu, Atatürk’e ait yapıtların bir kaçıını yayınladı. Ardından Genelkurmay Başkanlığı askerliğe ilişkin kitaplarının baskısını gerçekleştirdi. Kaynak yayınlarının, Atatürk’ün Bütün Eserleri adlı yapıtta, ona ait bütün yazıların yanı sıra kitaplarını da derlemesi övgüye değer bir çalışmadır.

Ancak öyle de olsa, Atatürk'ün yazdıkları ortadadır. Hem gazetelere yazdığı yazılar, hem tuttuğu notlar; hem de kitapları...

Ne demiş Cervantes? “Kalem aklın dilidir!”

Ne doğru bir söz... Atatürk'ü anlamamanın yolu, onun hakkında yazılanları okumak kadar, onun yazdıklarını anlamaktan da geçmiyor mu? Buna Bacon'dan başka bir sözü de ekleyelim: “Okumak bir insanı doldurur, insanlarla konuşmak hazırlar, yazmak ise olgunlaştırır”.

Mustafa Kemal Atatürk'ün doğrudan kaleminden çıkan belli başlı kitapları şunlardır:

Takımın Muharebe Talimi, Cumali Ordugahı, Tabiye Tatbikat ve Seyahati, Takımın Muharebe Talimi, Bölüğün Muharebe Talimi, Zabıt ve Kumandan ile Hasbıhal, Tabiye Meselelerinin Halli ve Emirlerin Sureti Tahririne Dair Nesayih; Arıburnu Muharebeleri Raporu, Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe, Karlsbat Hatıraları, Hatıra Defteri, Nutuk, Medeni Bilgiler, Geometri... Ve bunlara eklenebilecek Söylev ve Demeçler... Aynı zamanda dört cilt olarak onun döneminde Maarif Vekaleti tarafından yayınlanmış olan Tarih kitabında, İslam Tarihi'ni onun yazdığı biliniyor... Tam on dört kitap...

Bunların ikisi Almancadan çeviridir. Mustafa Kemal Alman Generali Litzmann'dan iki kitap çevirmiş: Takımın Muhabere Talimi ve Bölüğün Muhabere Talimi... 1850–1936 yılları arasında yaşamış olan bu ünlü Alman General'in iki kitabını Türkçeye çevirdikten sonra yayınladı. General Karl Litzmann, Berlin Askeri Akademisi eski müdürüydü. Mustafa Kemal Selanik'te 3. Ordu Karargâhı'nda görevli kıdemli kurmay yüzbaşı iken, General Litzmann'ın “Seferber Mevcudunda Takım, Bölük ve Taburun Muharebe Talimleri” adlı yapıtının ilk bölümünü Almancadan Türkçeye çevirdi. 1908 yılında Selanik'te Asır Matbaasında bastırdı. Kitapta, değişik hava koşullarında, tam mevcutlu bir takımın muhabere yöntemlerinin ne olması gerektiğini anlatıyordu. Bu koşullarda, avcı hattı oluşturulmak zorunluluğu ortaya çıktığında, bu hattın ateş muharebesinin nasıl olacağı belirtiliyordu. Yapıtta ve Mustafa Kemal Paşa'ya göre, subaylar arazide yetiştirilmeliydi. Bunun için de tatbikatlar önemliydi. Bu kitabı, aynı kişiden yaptığı başka bir çeviri izledi. “Bölüğün Muhabere Talimi” adıyla yayınladığı bu kitap, yerleşik yerlerde muharebe, savunma ve saldırı konularını içermekteydi. Yerleşik yerlerin kendine özgü savunma koşulları vardı. Bu durum, ister istemez hareketlere sınırlama getiriyordu. Ateş alanlarının temizlenmesi, ateş tutmayan ölü bölgelerin kapatılması, savunma düzeni, ilerleme ve ateş üstünlüğü gibi konular kitapta yer almaktadır.

Bu iki çalışmayla ilgili bir noktayı daha belirtmeye gerek vardır. Zaman zaman kimileri, Atatürk'e eleştiri getirme adına, onun yabancı dil bilmediğini, bu nedenle dünya olaylarını algılayamayacağını ileri sürdüler. Bu savlarda önyargı kadar, çarpıtma ve giderek de içinde yer aldıkları dünya görüşünü meşrulaştırma adına, karalama çabası vardı. Herkes bulunduğu yerden, bulunduğu bakış açısına göre tarihi ve tarihsel kişilikleri yeniden inşa etme yoluna gidiyorlardı. Yeni tarihsel kahramanlar yaratırken, düşünsel boyutta karşı olduklarını da küçümser bir tavır ve eda geliştirmişlerdi. Bu nedenle Mustafa Kemal, özel yaşamından, düşünce dünyasına kadar, her yönden saldırılara maruz bırakıldı.

Gerçeği çarpıtmaktan başka bir anlamı olmayan bu söz ve tavırlar, toplumu yanıltma açısından etkili de oluyordu. Böylece Atatürk yanlış tanıtılıyor ve giderek toplum tarafından da yanlış tanınıyor; bununla, Atatürk'ün yarattığı siyasal düzene, cumhuriyetin temel ilkelerine güvensizlik duygusu yaratmak amaçlanıyordu. Atatürk'ün dediği gibi, kendisini yanıltmayı görev bilmiş kişilere karşı, toplum kesimlerinin çok uyanık olmak gibi bir zorunluluğu vardır. Gerçek her zaman olduğu kadar gerçektir; gerçek hiçbir zaman zaten değiştirilemez; ama yanlış aktarılabilir; bu yanlış aktarımla, toplum başka bir yöne yönlendirilebilir. Tarihsel kişiliklerin, süreçlerin ve olguların kimisine sırf gündelik siyasal görüşlerin etkisiyle önyargılar geliştirilebilir. Bu tür savlar, böyle bir önyargı yaratmayı amaçlıyordu. Atatürk'ün hiç yabancı dil bilmediği savlarının aksine O, Fransızca'yı "çok iyi derecede" biliyordu. İkinci dil olarak da, Almanya'yı öğrenmişti. Fransızcaya göre biraz daha az bildiği Almandan bu iki kitabı Türkçeye çevirebilecek ölçüde Almanca bilgisi vardı. Bu eleştiriyi ve saldırıyı yapanlar için; şu sözü hemen anımsayalım. Söz Bernard Shaw'dan: "Hareket halindeki cehaletten daha korkunç hiçbir güç yoktur".

Atatürk'ün askerliğe ilişkin başka yapıtları da vardır. Bunlardan en tanınmış olanlardan birisi Cumalı Ordugâhı adını taşır. Cumalı, Makedonya'da bir yer adıdır ve Köprülü-İstip yolu üzerindedir. Suphi Paşa komutasındaki bir süvari tugayına bu bölgede bir eğitim ve manevra yaptırılmış; bu manevralara katılan Mustafa Kemal, "Cumalı Ordugâhı" adıyla bir kitap yazmıştır. 10 gün süren bu tatbikat sırasındaki gözlemlerini özenle not almış; bunun sonraki kuşaklar tarafından yararlı olabilmesi için yayınlanmasında yarar görmüştür. Küçük bir el kitabı niteliğinde olan bu yapıtı 1909 yılında Selanik'te basıldı. O'nun bu türdeki kitaplarından birisi de "Taktik ve Tatbikat Gezisi" adını taşıyordu. Bu yapıtında Atatürk, ağırlıklı olarak komutan olan kişinin niteliklerini ele almıştır. Her şey önceden belirlenmiş kurallar değildir. İyi bir komutan birliğini barış döneminde eğitir, savaşa hazırlar. Yönetme becerisini her aşamada gösterir. Eksiklikleri ustaca giderecek ve astlarından her konuda üstün olacaktır. İyi bir komutan olmak için bu yetmezdi. Kişisel cesaret, önceden sezgi ve yapmak istediği eylemi en uygun zamanda yapma yeteneği bunları tamamlamalıydı. Bu otorite kurulduğunda, başarının yolu açılmış oluyordu³⁴.

Bu cümleler bile, O'nun Kurtuluş Savaşı döneminde izlemiş olduğu genel stratejinin ipuçlarını bizlere vermektedir. O, Kurtuluş Savaşı'nda yapmak istediklerini önceden belirlemiş; ancak koşullar olgunlaştığında uygulama aşamasına koymuştu. Bu süreçte, üstün yetenek ve yönetme sanatıyla en yakın arkadaşlarını belli bir amaca ustaca yöneltebilmişti. Bütün bu beceriler, bu dönemde edindiği bilgi, deneyim ve yeteneklerden geliyordu.

Ve Kurtuluş Savaşı'nın hiç kuşkusuz en önemli destanı olan Nutuk...

Bir sözünde şöyle diyor Atatürk: "Ulus adına devleti yönetmeye yetkili kılınanlar, gerektiğinde ulusa hesap vermek zorunda olduklarını bilmelidirler..."

Ulusa hesap vermek; bunu zorunlu görmek; bunun için yola çıkmak... Göğsünü gere gere; "Ben milletime hesap vermek istiyorum!" diyebilmek; bunu yapmak, yapabilmek...

³⁴ Atatürk'ün askerliğe ilişkin kitapları küçük el kitapları halinde Genkur ATASE (Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı) tarafından basılmış; ayrıca Kaynak Yayınları tarafından yayınlanan Atatürk'ün Bütün Eserleri adlı kapsamlı yapıtta yer almıştır.

Atatürk, Nutuk'ta milletine tarih önünde milletine hesap vermiş, yaptıklarını anlatmıştır. Yapılanların niçin, nasıl, hangi amaca ulaştığını anlatmak için yapmış, karşılaştıkları zorlukları, bu zorlukları aşmak için izlediği yolu ve yöntemi bir bir ortaya koymuştur. "19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktım" diye başlayan uzun konuşma metni, önce Mondros Bırakışması Sonrası'nda ulusun ve ülkenin karşılaştığı güçlüğü görüntüsünü çizmektedir. Ardından Anadolu'da başlayan işgalleri ele almakta; ardından adım adım işgallerin nasıl geliştiğini, bu gelişmeler karşısında Sultan Vahdettin'in ve onun etrafında yer alanların işbirlikçi tutumunu ve giderek işgalci güçlerin işlerini kolaylaştırmak için nasıl uğraştıklarını irdelemektedir. Anadolu'ya çıkış öyküsünü, bunun ardındaki gerekçeyi; Anadolu'ya çıktıktan sonra, sivil-asker bürokrasiyle, toplum önderleriyle, yerel direniş örgütleriyle ve halkla nasıl iletişime geçip kaynaştığını; adım adım ulusal duruş ve direnişin örgütlenmesinde oynadığı rolü aktarmaktadır. Ardından iç ayaklanmalar, padişah fermanları, "heyet-i nasiha" denilen kurulların ulusal direniş reflekesirini kırma çabalarını ve sonunda meclisin ve ulusal ordunun kuruluşunu; düşmanla kanlı hesaplaşmaları ve sonunda İzmir'e doğru yürüyüşün destanımsı anlatımını vermektedir. Ankara'da Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 2. Olağanüstü Kurultayı'nda 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında kürsüye çıkmış altı gün boyunca süren uzun konuşmalar yapmıştır. Beş gün altı saat, son günse 6,5 saat olmak üzere, toplam konuşması 36 saat sürmüştür. Ankara'da toplanan İkinci Kurultayı'nda 36,5 saat süren ve altı günde okunan tarihi bir hitabeye dayandığı için Nutuk adını almıştır³⁵.

Nutuk yalnız geçmiş devrin bir öyküsü olarak Türk toplumunun dününü anlatmakla yetinmez. Bir ulusun, kendi öz varlığına dayanarak nasıl var oluş savaşımı verdiğini de destansı bir dille anlatır. Anlatım biçimi açısından, büyük bir sanatsal değer taşır. Bir siyasal önderin, toplumunu aydınlatmak adına, bu kadar uzun konuşmalar yapıp, söylev ile toplumuna hesap verdiğinin örneği dünyada yok gibidir. Bu yapıtla o yalnız ulusuna hesap vermekle kalmadı. Ulusu, ülkenin geleceğini belirleyecek olan ulusal birlik duygusu çevresinde kenetlendirmeyi amaçladı. Böylece ulusal egemenlik ve tam bağımsızlık duygusu düşünceden çıkıp, bir ülkü halini alacaktı. Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk'la aynı zamanda toplumu ve siyasal yapıyı getirmek istediği düzeye doğru yürürken, önüne konulabilecek tehlikeler konusunda uyarma görevini bu yapıtta yaptı. Bununla kalmadı, daha kendi döneminde, bu tür olumsuz etken olabilecek kişileri ve siyasal görüşleri, bu yolun dışına itiverdi.

Nutuk ilk defa 1927 yılında, biri asıl metin, diğeri belgeler olmak üzere Arap harfleriyle iki cilt olarak Türk Teyyare Cemiyeti tarafından yayınlanmıştır. Aynı yıl, tek cilt halinde lüks bir baskısı da yapılmıştır. Yazı devriminden sonra, bu ilk metnin okunması güçleştiğinden, 1934 yılında, Milli Eğitim Bakanlığınca üç cilt olarak yeniden basılmıştır. O günden günümüze de pek çok baskıları gerçekleştirilmiştir. Atatürk'ün en özgün çalışmalarından birisi de hiç kuşkusuz "Geometri" adlı yapıttır. Bu yapıtını, ölümünden bir buçuk yıl önce, yani 1936-1937 kışında, Dolmabahçe Sarayı'nda yazdı. II. Türk Dil Kurultayı yeni bitmişti. Bunun nedeni nedir? Niçin Atatürk gibi birisi, böyle bir kitap yazma gereksinimini duysun? Atatürk geometrici miydi? Elbette değildi. Ancak, örneğin şu kavrama dikkat edelim. "Müselles-i mütesaviyul adla"... Bu ve bu gibi kavramlarla oluşturulan ve bunlarla öğrencilere geometri, matematik ve diğer pozitif bilimleri anlatan ders programlarındaki eğitimden, ana kucağından buyana Türkçe konuşan, Türkçe anlayan ve algılayan Türk çocuklarının bu kavramlarla bir şey anlamaması olanaksızdı.

³⁵ İsmail Arar, "Büyük Nutuk'un Kapsamı, Niteliği, Amacı", Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri, TTK yay., Ankara, 1980, s. 126-1227.

Elbette değildi. Ancak, örneğin şu kavrama dikkat edelim. “Müselles-i mütesaviyul adla”... Bu ve bu gibi kavramlarla oluşturulan ve bunlarla öğrencilere geometri, matematik ve diğer pozitif bilimleri anlatan ders programlarındaki eğitimden, ana kucağından buyana Türkçe konuşan, Türkçe anlayan ve algılayan Türk çocuklarının bu kavramlarla bir şey anlaması olanaksızdı.

Üçgen yerine müselles, alan yerine satıh; çizgi yerine hat ve daha birçok karmaşık Arapça sözcükler ve kavramlar beyinlerde tam bir anarşi yaratıyordu. Dildeki bu karmaşa, Türk çocuklarının pozitif bilimlerde yol almasını engelleyen en önemli etkenlerden birisi oldu. Kafada ve beyinde canlanamayan bir geometrik biçimden hareket ederek, kuşkusuz bu ve buna benzer bilimlerde yol almak olanaklı bulunmuyordu. Cumhuriyet dönemi öncesinde, kimi matematik ve geometri kitapları yazılmıştı. Ancak bunları, ana kucağında Türkçe öğrenmiş olan ve başka bir dil bilmesi olanaksız olan Türk çocuklarının öğrenebilmesi zordu. Müselles, murabba, hatt-ı mübas gibi anlaşılmasız kavramlarla bu kitaplar yazılıyordu.. “Müsellesin sathı yatalay, dikeley zarbının müsavatına müsavidir” deyimini zihinlerde neredeyse hiçbir çağrışım yapmıyordu. “Üçgenin alanı, tabanı ile yüksekliğinin çarpımına eşittir”, demek olan bu deyim, Türk çocuklarının zihinlerine hiçbir şekilde yerleşmiyordu. Kimi örnekler verelim: Bölen yerine “maksumunaleyh”, bölme yerine “taksim”, bölüm yerine “haric-i kısmet”, bölünebilme yerine “kabiliyet-i taksim”, çarpı yerine “zarb”, çarpan yerine “mazrup”, çarpma ayrılma yerine “mazrubata tefrik” kullanılıyordu. Ve daha başkaları: Çember yerine “muhit-i daire”, çıkarma yerine “tarh”, dikey yerine “amudi”, limit yerine “gaye”, ondalık yerine “aşar’i”, sadeleştirme yerine “ihtisar”, pay yerine “suret”, payda yerine “mahrec”, teğet yerine “hatt-ı mübas” gibi kavramlar kullanılıyordu.

Bu nedenle de toplum, temel pozitif bilimlerde geri kalmıştı. Bu alanlarda, dil farklılığının yarattığı algılama zorluğu nedeniyle, bilimsel sıçrama yapılamıyordu. Bu durumda yapılacak en önemli şey, Türkçeyi bir bilim dili haline getirmektir³⁶.

Atatürk oturdu, 1936 yılı sonbaharından itibaren bir Geometri kitabı yazmaya başladı ve bunu 1937 yılında yayınladı. Böylece, Türkçenin kurallarına uygun, anlaşılır kavramlarla bir geometri kitabı yazmış, Türkçenin bir bilim dili olabileceğini ispatlamaya çalışmıştır. O bununla kalmadı. 13 Kasım 1937 günü Sivas’a gitti. Sivas Kongresi’nin yapıldığı binada bir geometri/ hendese dersine girdi. Bu derste öğrencilerle konuşarak, onlara bazı sorular yöneltti. Derste güçlüklerle, eski kavramlarla geometri dersi anlatılmaya çalışılıyordu. Konu pisagor kuramıydı. Ders sırasında, eski terimlerle matematik öğreniminin ve öğretiminin zorluğunu bir kez daha saptamış; ardından da bu anlaşılmasız terimlerle bilgi verilemeyeceğini ve derslerin Türkçe terimlerle anlatılması gerektiğini söylemiş; kara tahta başına geçmiş ve kendi buluşu olan terimlerle ve çizimlerle pisagor kuramını anlatmıştır.

Böylece O, bu Türkçeleştirilmiş kavramlarla bir geometri kitabının yazılabileceğini göstermeye çalıştı. Bugün Türkiye’deki okullarda, milyonlarca Türk çocuğu ve genci sabah akşam, Atatürk’ün Türkçeye kazandırdığı kavramlarla, çoğu kez bu kavramları Türkçeleştiren kişinin Atatürk olduğunu bilmeden pozitif bilimleri öğreniyor. Milyonları kapsayan kuşaklar, bu kavramlarla eğitimden geçirildi; kuşakların yerini yeni kuşaklar aldı. Kuşaklar değişti; ancak bu sözcükler hep kaldı.

³⁶ Pek çok yazar tarafından konuya vurgu yapılan önemli bir çalışma için bkz. Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, TTK yay., Ankara, 2001.

Ne yazık ki Atatürk'ün en az bilinen yönlerinden birisi onun gazeteciliği ve yazarlığıdır. Türk toplumunda sözde Atatürkçü eğitimden geçirilmiş bireylerin pek çoğu onun 14'ün üzerinde kitap yazan bir yazar olduğunu, tarihin çok kritik ve zor dönemlerinde kamuoyunu aydınlatma adına gazete çıkarma çabası içinde olduğunu bilmez. Atatürk'ün kitapları belli bir meraklı kitle ve entelektüel dışın-da neredeyse hiç okunmamıştır. Bu bir yana, Atatürk üzerine kitap yazan ve toplumu aydınlatmaya çalıştığını sanan pek çok kalem sahibinin de bu yapıtlardan haberinin olmadığını görmek, son derece acıdır. Atatürk, öğrenilerek tanınır; tanındığı ölçüde anlaşılır ve düşünceleri yaşama geçirilir. Bilmeden, öğrenmeden eleştirmek ve giderek onunla ilgili yanlış yaklaşım, tavır ve değerlendirme içine girmek, tarihi ve tarihsel kişilikleri "tahrif" etmekten öte bir anlam taşımaz. Atatürk ne yazık ki bugün yeterince, kendi toplumunda tanınmıyor. Yapıtları okunmayan bir düşün adamının, kuşkusuz düşünce dünyasını tanıma olanağı da yoktur. Atatürk'ün kitapları, bu zamana değin hak ettiği ölçüde ne yazık ki bu konuda görev üstlenmiş devlet kurumları tarafından da yeterince basılamamış veya basılmamıştır. Yapıldığında da, çoğu kez, o dönemin diliyle bu basım eylemi gerçekleştirilmiştir. Bu türde basılan yapıtları da, dilin değişimi nedeniyle, günümüz kuşaklarının anlaması neredeyse olanaksızdır. Kaynak yayınları tarafından çıkarılan Atatürk'ün Bütün Eserleri adlı büyük kapsamlı yayın, bu eksikliği bir parça gidermiş gibi görünse de, yeterli ölçüde genel kitaplara girdiği, bireylerin bu yapıta gereken önemi gösterdiği söylenemez. Oysa Atatürk'ün yazdıklarını ve yaptıklarını anlamadan, onu anlama olanağı da yoktur.

Bu nedenle toplumun ve entelektüel kesimlerin bu kitaplara neden ilgi duymadığının ya da en azından belli bir kesim tarafından neden görmezden gelindiğinin sorgulanması gerekir. Tıpkı, Atatürk biyografilerinin bu zamana dek, neden daha çok yabancılar tarafından kaleme alındığı ve Türk yazarlarca yeterli ölçüde Atatürk biyografileri yazılmadığının sorgulanması gibi...

KAYNAKÇA

- ARAR, İsmail, “Büyük Nutuk’un Kapsamı, Niteliği, Amacı”, Atatürk’ün Büyük Söylevi’nin 50. Yılı Semineri, TTK yay., Ankara, 1980.
- ATAY, Falih Rıfki, Atatürk’ün Hatıraları: 1914–1918, Ankara, 1965.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, Tek Adam, I, Remzi Kitabevi, 3. baskı, İstanbul, t.y.
- Aydınlanma Sempozyumu, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007.
- Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, TTK yay., Ankara, 2001.
- BORAK, Sadi, Atatürk ve Edebiyat, Kaynak yay., İstanbul, 1998.
- COŞAR, Ömer Sami, Milli Mücadele Basını, Gazeteciler Cemiyeti Yay., t.y.
- GAZİ MUSTAFA KEMAL, Nutuk, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s.9.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, “Atatürk’ün ‘Arıburnu Muharebeleri Raporu’ ve ‘Anafartalar Muhaberatına Ait Tarihçe’ Adlı Eserlerinde Yer Almayan Emir ve Raporlarından Bir Demet”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VII/ 19 (Kasım 1990).
- İĞDEMİR, Uluğ, Atatürk’ün Yaşamı:1881-1918, TTK yay., Ankara, 1989,
- İRRADE-İ MİLLİYE: (Tıpkıbasım ve Yeniharflerle), Buruciye yay., Sivas, 2007.
- KANSU, Mazhar Müfit, Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber, II, Ankara, 1968.
- KAYA, Erol Mustafa Kemal Atatürk’ün İlk Gazetesi Minber, Ebabil yay., Ankara, 2007.
- KAYA, Erol, “Minber Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa İle İlgili Haberler”, Erzincan Eğitim Fak. Dergisi, Cilt 6/2 (2004).
- KEMAL ATATÜRK, Anafartalar Muhaberatına Ait Tarihçe, (Yay. Uluğ İğdemir), TTK yay., Ankara, 1990.
- KEMAL ATATÜRK, Arıburnu Muharebeleri Raporu, (Yay. Uluğ İğdemir), TTK yay., Ankara, 1990.
- KOCATÜRK, Utkan Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1999.
- MUSTAFA KEMAL, Zabit ve Kumandan İle Hasbihal, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2006.
- OUTRAM, Dorinda, Aydınlanma, (Çev. M. Hamit Çalışkan, Sevda Çalışkan), Dost yay., Ankara, 2008.
- ÖKTEM, Haydar Rüştü, Mütareke ve İşgal Anıları, (Haz. Zeki Arıkan), TTK yay., Ankara, 1991.
- ÖNDER, Mehmet, “Milli Mücadele’nin Gazetesi Hakimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı?” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VII/ 20 (Mart 199)
- ÖZKAYA, Yücel, Milli Mücadele’de Atatürk ve Basın: (1919-1921), TTK yay., Ankara, 1989. ŞAPOLYO, Enver Behnan, Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın, Güven Matbaası, Ankara, 1969.
- ÖZTOPRAK, İzzet, Kurtuluş Savaşında Türk Basını, Türkiye İş Bankası yay., Ankara, 1981.
- ŞENALP, Leman, “Atatürk’te Okuma Tutkusu” , Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, V/14 1989), s..369-377.
- TASLAMAN, Caner, Kuantum Teorisi, Felsefe ve Tanrı, Caner yay., İstanbul, 2008.
- TEVETOĞLU, Fethi, “Atatürk’le Okyar’ın Çıkardıkları Gazete: Minber”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, V/ 13
- TEZER, Şükrü, Atatürk’ün Hatıra Defteri, TTK yay., Ankara, 1972.
- TURAN, Şerafettin, Atatürk’ün Düşünce Dünyasını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar, TTK yay., Ankara, 1981.
- TÜFEKÇİ, Gürbüz Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 1983
- YILDIRIM, Hüseyin, “İrade-i Milliye Gazetesi”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VII/23 (Mart 1992).

tarih evresi

Aylık Tarih ve Kültür Dergisi

tarih evresi

Aylık Tarih ve Kültür Dergisi